

AKADEEMIA

RAHYAHARIDUSE PROBLEEM SEoses UHISKONNA	
STRUKTUURI MUUTUSTEGA - - - - -	A. KOORT
MEIE RAAMATUTURG - - - - -	E. KULL
REVOLUTSIOON RAAMATUTURUL - - - - -	G. VAHER
MATKANÄGEMUSI KREEKAST - - - - -	A. ANNIST
ARHITEKTUURIST JA MONUMENTIDEST - - - - -	A. TUULSE
LUULEST JA PIKAST POEMIST - - - - -	A. ORAS
UHE ENNATLIKU REVOLUTSIOONITAOTLUSE	
PUHUL - - - - -	ECCLESIASTICUS
SISEPOLIITILINE RINGVAADE - - - - -	O. MÄND
VÄLISPOLIITILISI MÄRKMEID - - - - -	OPTIMIST
EÜL-I SAATUS - - - - -	KROONIK
RASSIKÜSIMUS JA PRANTSUSE ÜLIÕPILANE - - -	ALIQUIS

Ühispank Tartu Eesti

Laenu- ja Hoiu-Ühisus

Esimene Eesti Ühispank. Asut. 1902. a. / Tartus, Suurturg 14, omas majas. Telef. nr. 7-00 ja 1-77. Juhatusel telefon nr. 19-95.

- Võtab raha hoiule ja maksab ajakohast intressi.
- Annab laene hüpoteekide, väärtpaberite kindlustusel ja käemeeste vastutusel.
- Garantiid Riigi hangete, töölepete, ostude ja muude tehingute kindlustuseks.
- Saadab raha igasse kodumaa linna ja alevisse.
- Vahetalitus riiklikude laenude saamisel põllumeestele.
- Sissenõudmine vekslite ja muude dokumentide järele.
- Moodne varakamber, seifid.

Pank on avatud kella 9—14, laupäeviti kella 9—13.

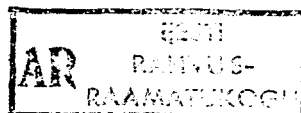
Juhatus.

AS TEKLA
RIIDEKAUPLUSED

TALLINN: S. KARJA 15.
PÄRNU MNT. 6. ESTONIA PST II.

HAAPSALU, KURESAARE,
MUSTVEE, NARVA, PETSERI, PÄRNU,
RAKVERE, VALGA, VILJANDI, VÖRU

ERA

AKADEEMIA

NR. 7 (13)

NOVEMBER

1938

RAHVAHARIDUSE PROBLEEM SEoses ÜHISKONNA STRUKTUURI MUUTUSTEGA

4. LAOSTUMISE TÕKESTAMISKATSEID

Meil pole siinkohal võimalik kauemini peatuda neil destruktivseil tegureil, mis peituvad meie ühiskonna struktuuris. Ükski hariduskorralduse suuniflus tänapäeval ei saa neid tegureid arvestamata jätta. Töö ratsionaliseerimise ja rahvastiku urbaniseerimise nähtuste ning majandusliku kasulikkuse printsiibi esiletõusmisel toimunud ühiskonna struktuuri muudatuste iseloomustamisel ollakse enam-vähem üksmeelel. Mis puutub prognoosisse ühiskondliku struktuuri kujunemise aluste kohta, siis ka kõige geniaalsemal poliitikul on raske tulevikku kuigi kaugetele ette kuulutada. Teatavasti on selle raskusega seletatavad dünaamiliste suunaliikumiste tekkimine poliitilisel alal. Vihjame allpool lühidalt mõningaile konstruktiivse iseloomuga üritusile ja tendentsile, mis on välja kasvanud ühiskondlikust situatsioonist ja mis peavad ühelt poolt tõkestama laostavaid jõude ning teiselt põhjendama uut vaimsust. Mis puutub koolisse, millest oli eespool juttu, siis peab ütleva, et tema üksinda ei suuda parandust tuua sääl, kus rahvahariduse primaarsed tegurid on kõikuma löönud. Seega pole mitte eitada tahetud, et koolil on suur tähtsus rahvusliku kultuuritahte kujundamisel ja teostamisel. Kool ei saa küll vaimu ega sotsiaalseid korraldusi luua. Kuid tal on siiski asendamatu funktsioon ühelt poolt ühiskonna vaimu ja sotsiaalsete struktuuride sisustamisel ja teiselt poolt neid kandvate ürglike jõudude äratamisel. Algekool rahvahariduse süsteemi alusena on kõikjal õppesisult ja meetodilt saanud kindlasti palju elulähedamaks ses mõttes, et siin saadud haridus arendab inimest kõrgemale, ilma et ta juuri ära löikaks. Isegi alghariduse kohta ei tohi nõuda, et ta peaks olema absoluutselt elulähedane. Elu ei ole enam nii enesestmõistetavalt hariv, nagu kunagi varem. Elu on kaootiline, ilmetu, ja tas on palju laostavaid tendentse. Kool jääb meie ühiskonnas kohaks, kus elu ülesehitavad tendentsid peavad kajastust leidma, kus nad esinevad koondatud ja mõjusal viisil, nii et õpilane rõõmsalt ja oma jõudusid usaldades võiks koolist lahkudes oma eluühiskonda ülesehitama hakata. Ei tule arvata, et kool lon-

gib ainult kultuurile järele. Sagedasti peab kool anduma eluvormide loomisele ja väärtustamiste kujundamisele, milliseid ühiskonnas veel teostatud pole, vaid ainult kavastatud. Kutsekoolide pedagoogika alal on kauemat aega otsitud võimalusi, kuidas kutsetööle ettevalmistamisega siduda sotsiaalsuse-meelsuse arendamist. Kuigi kaasaja ühiskonnas vaevalt õnnestub kaotada pinget kutsetöö ja hariduse vahel, omegi on kutseharidusega seotud avara üldhariduse taustal püütud töö-sfääri siduda ühelt poolt inimese kogu-eluga. Mitte väikesed pole kooli teened töö aussetõstmise alal.

Kuid peaks olema ilma pikemata selge, et kool täidab neid funktsioone eri rahvaste juures erineval viisil ja erineval määral. Neis maades, kus moodne ühiskond on säilitanud suuremal määral vanu orgaanilisi seoseid ning ühtlasi elamusvorme ja kus poliitilise eluvormi alused tugevad, sääl on neil koolilistel algatustel hoopis suuremat kandevõudu (näit. Inglismaal, Prantsusmaal, samuti Põhjamaades). Milliseid tagajärgi saab olla kutsetöö vaimustamispüüetel, kui töötama-pidamist peetakse rõhutatud rahvaskihi needuseks. Me ei saa kutsetöö õilistamist ja töö ülesehitust alata ainult ühest punktist lähtudes. Töö jääb samaks (alaväärtuslikuks ja isoleerituks) tööks niikaua, kuni pole muutunud isiku ja ühiskonna mõtteline ja hingeline raamistik, millesse kui tervikusse töö on paigutatud. Nii siin kui ka mujal vajavad koolilised üritused kindlustamist ühiskonna struktuuriseoste poolt. Kool ei saa ühiskonda luua, ta saab aidata teda vaid humaniseerida.

Ka poliitika humaniseerimine on hariduse kõrgemaid, kuid ühtlasi kaugemaid eesmärke. Pedagoogika usub sügavasti hariduse humaniseerivasse võimsusse. Kuid ta on sunnitud tõsiselt arvestama sotsiaalseid ja majanduslikke olusid. Kui hariduse suunitlus tahab hoiduda reaalsuse piirides, siis ta vaevalt saab oma eesmärgiks seada eelkapitalistliku ajajärgu orgaanilise ühiskonna restaureerimist. Hariduse suunitlusel peame küll olevikku kritiseerima, kuid ühtlasi jaatama ülesandeid, mis sellest olevikust esile kerkivad. Ka ühiskonna heterogeenseid tendentse peab arvestatama. Meie rahvas on võib-olla homogeensem kui paljud teised rahvad. Kuid nagu igas poliitiliselt organiseeritud rahvas, nii ka meil on vastuolulisi huvisid, vastuolulisi maailmavaateid. Siin ei saa enam kõnelda orgaanilisest sidemeist, vaid tuleb paratamatult arvestada erinevusi ja vastuolusid. Kuid siis peab olema valmis funnustama, et rahvusliku osaduskonna alusel tekkinud vastuolude üksteise kõrval elamiseks on vaja leida eluvorme. Kus on tegemist vastakate huvidega, sääl tekib võitlus ja võistlus. Riiklik-poliitiliselt organiseeritud rahvas vajab ühiskondlik-poliitilist eluvormi. Selle eluvormi leidmine on meie rahva ligema tuleviku kõige tähtsaimad ülesanded. Ja see ülesanne seab suuri nõudlusi ühiskondlik-poliitilise hariduse alal.

Siin tuleb arvestada paljusid tähtsaid voorusi ja iseloomujooni (ausmäng; sallivus, rüütelikkus, sügavhumaansus

jne.), millede omandamine on seotud suurte raskustega. Jällegi on siin nõnda, et rahvahariduse seisukohalt selle nii tähtsa eluvormi arendamiseks pole küllaldased ainult-koolilised kasvatusvahendid. Ja me teame, et just sel alal on olnud suuri vastuolusid kooli algatuste ja tegeliku olukorra vahel. Päälegi püsib meil traditsioon, mille järgi gümnaasiumi ja ka kõrgemat haridust mõõdetakse eeskätt objektiivse, teadusliku mõtlemise koolituse seisukohalt. Meil puuduvad seni üsna olulised eeldused kesk- ja kõrgema hariduse traditsioonide ümberkujundamiseks inglise Public School'ide ja vanade ülikoolide eeskujude suunas sellisteks asutisteks, mis peavad kandma ühiskondlik-poliitilist eluvormi ja ideaali. Olemasolevate andmete põhjal võib öelda, et meie ühiskondlik-poliitiline kasvatus ettenähtavas tulevikus on jäämas ikka enam mitte-kooliliste organisatsioonide ülesandeks.

Ülemaal oli palju ruumi pühendatud nende pedagoogiliselt negatiivsete nähtuste märkimisele, mis käivad kaasas muutustega ühiskonna struktuuris. Oleks ühekülgne vaatlusviis, kui nende negatiivsete nähtuste kõrval ei arvestataks ka protsessi positiivset külge. Pole mingit kahtlust, et kaotuste kõrval tulevad nähtavale ka tendentsid, mis saavad aluseks ülesehitavale haridustööle. Me teame, et ühiskonnaelus toimuvate protsesside tõttu inimeses tekib eeldusi vaimse iseseisvuse ja endakindlustamise järele. Kuid nende eelduste hindamisel peab olema ettevaatlik. On õige, et teaduse, tehnika ja majanduse alal on võimalik märkida kestvat ratsionaliseeringut. Kuulus sotsioloog Max Weber väidab eri ajastute ja kultuurkondade võrdlevate vaatluste põhjal, et „ratsionaalsus“ osutub kõike õhtumaalist eristavaks tunnuseks. Kuid oleks põhjendamatu, kui ratsionaliseeringu-protsessi ilma pikemata üle kannaksime eluliselt tähtsate käitumise alale. Sotsioloogiliselt tähtis asjaolu seisnebki just selles, et ratsionaliseeringuga majanduse, tehnika ja teaduse alal pole käinud käsikäes inimese olemuse ratsionaliseering. Kapitalistliku ajastu inimese kohta ei saa öelda, et ta enda ja ühiskonna suhtes tähtsail käitumisel toetuks otsustusile, mis oleksid objektiivselt põhjendatud ja arvestaksid antud tõsiasi ja situatsiooni. Max Weber ise nägi väga selgesti, et eluliselt tähtsate toimingute normid ja väärtused kaovad järjest enam avaliku elu väljakult ja muutuvad ainult isikliku sisemuse asjaks. Ja kui meenutada sündmusi ühiskondlik-poliitilisel alal, siis on raske salata irratsionaalsete motiivide suurenemist. Müüdi esilekerkimine poliitiliste aktsioonide alusena pole mitte juhuslik. Kuid vaevalt annab see asjaolu tunnistust vaimse täisealisuse saabumisest.

Meie näeme veel allpool, kuidas mass-ühiskonna irratsionaalseid jõudusid on püütud ära kasutada ühiskonna poliitiliseks uuestikorraldamiseks ja millised on sel puhul väljavaated. Kuid demokraatlikes mais igatahes püütakse tõsise rahvahariduse huvides ära kasutada neid positiivseid eeldusi, mis ühiskonnas tekkinud vaimse iseseisvumistendentsi näol. Ses suunas kujuneb järjest tähtsamaks täiskasvanute vabaharidustöö. Kõik asjaolud näitavad, et töö sel alal võtab

järjest süstemaatilisema kuju. Vabaharidustöö pole ainult juhulikult lisanduv organ olemasolevale koolikorraldusele, vaid oluline tegur kultuurilise ühiskonna arendamisel. Siin ei taotleta mitte rahva kutsealaliste jõudude arendamist, vaid isiksuse elumõtestamist. Lääne-Euroopa demokraatlike maade töölisliikumises võeti vabaharidustööd teatud umbusaldusega. Kardeti, et haridus isiksuse arendamise suunas võib halvata kollektiivsuse-tunnet. Kuid järjest enam hakatakse taipama, et see kartus põhineb isiksuse mõiste ära vahetamisel individualismi mõistega. Võiks öelda, et ühe rahva haridusliku taseme määramiseks on õigem tarvitada mõõdupuuna vabaharidustöö intensiivsust kui sundusliku alghariduse vältust.

Üheks sotsiaal-eetilise meelsuse laostumist fõkestavaks teguriks tuleb kindlasti pidada rahvuslikku liikumist. Kuid olgu kohe siinkohal mainitud asjaolu, et uusaegne rahvuslik ideoloogia võib kergesti kujuneda kultuurile väga kardetavaks liikumiseks. See hädaoht on suur, kui rahvuslikku ideoloogiat ja rahvuslikku meelsust kokku võetakse lihtsasse valemisse, mille tähtsamaiks komponentideks on *j u d i v i h a* ja *r a s s i m ü ü t*. Hädaoht on seda suurem, et massid on juba nagunii radikaliseeritud ja politiseeritud. Kuid nende hädaohtude kõrval ei tule unustada rahvusliku liikumise tervet tuuma. Võiks öelda, et rahvuslik liikumine on seda tervem, mida enam tal õnnestub tugevdada rahvakehandi bioloogilisi aluseid ja sotsiaal-eetiliselt siduvaid jõude. Iga tõsise rahvusluse püüded, kui neid õieti käsitatakse, ühtivad suurel määral üldpedagoogiliste lähtekohtadega. Iga inimese hingelus on kõige määravama tähtsusega elamused oma ligemast ümbrusest, mis omakorda moodustab lõike elavast rahvuslikust maailmast. Iga õige pedagoogika võtab lähtekoha neist elamusist ja püüab neid eksplitseerida, arendada ja vaimsustada. Iga rahvuslik kasvatus, kui ta tahab olla enam kui lõöksõna poliitilistes tolmukeerutustes, toetub sellistele kogemustele, süvendab, avardab ja vaimsustab neid ühiseks ja ühtlaseks *k o d u m a a - e l a m u s e k s*. Kodumaa tähendab elavat suhet maa ja loodusega ühelt poolt ning inimeste ja inimeste eluga teiselt poolt. Kodumaa on ruum, millega rahva saatuse on tuhandete nähtamatute ja nähtavate niitidega seotud. See saatuseruum on täidetud vaimsete sisudega, mida omandatakse samal viisil, nagu omandatakse emakeelt, mille tundeküllasust ja konkreetsust ei asenda ükski hilisem võõrkeeleline saavutus. Meie võime saada teadlikuks selle omandi omapärast, aga me ei saa seda omapära teadlikult ja kavakindlalt arendada. Me saame luua soodsaid võimalusi sidemete tugevdamiseks maa ja rahvaga. Keegi ei tohiks salata seda suurt tähtsust, mis on näiteks kodukaunistamisel rahvapedagoogiliselt seisukohalt, hoopis kõnelemata meie rahvaloomingu ja rahva ajaloo uurimise tulemustest.

Otsesed elamused koos selliste teadlikkude aktidega loovad hingelulise olukorra, millel võib sigida *t ä i s e l u l i n e r a h v a h a r i d u s*. Sel viisil põhjendatud ja avardatud rahvaharidus võib moodustada võimsa kaitsevalli masina-ajastu äriliste ja poliitiliste abstraktsioonide

vastu. Kuivõrd rahvuslik liikumine rakendub sellise rahvahariduse arendamisele, sedavõrd pole ta mitte ainult sallitav, vaid ta on otseselt kõlbuse ja kultuuri teenistuses. Rahvusliku osaduskonna eluvormid kujunevad enam-vähem suletud horisondi raamides. Kuid rahvuslik omapära moodustab rahvuse individuaalsuse. Ometi see individuaalsus ei tarvitse mitte igal juhul kujuneda teistest eralduvaks, autarkiliseks individualismiks.

Rahvahariduse probleemi käsitlusel kaasaegses ühiskonnas ei saa vaikides mööda minna nähtusest, mida võiks nimetada pedagoogiliseks irratsionalismiks. Nagu ülimal mainitud, poliitiliselt väljakujunenud demokraatlikes maades rahvaharidustöö toetub olukorrast tekkinud inimese vaimsele iseseisvumistungile. Võiks arvata, et kõik ülimal mainitud harduslikud üritused eeldavat juba poliitiliselt vormitud ja kujunenud rahvust ja riiki. Hariduse ülesandeks olevat siin kasvavas noorpõlves pildi kujundamine rahva ja riigi eluvormidest. Sellise arvamuse puhul tuleb aga meeles pidada, et ka demokraatlikku eluvormi ei saa käsitada puht-staatilise eluvormina. Temas on pingeid hoopis rohkem kui see esialgu näib. Kuid nende lahendamisel ei kaotata usku inimese väärikusse ja selle kasvatamisse humanistliku kultuuri alusel. Ses mõttes on demokraatia olemuselt konservatiivne.

Vastandiks sellele kultuurilisele konservatismile on masside revolutsioniseerimine ja koos sellega pedagoogiline irratsionalism. Selle vahendiks on propaganda ja poliitiline värbamine ning tulemuseks teatud olutingimuste konstellatsiooni juures, rahvuskultuuriline autarkiline individualism. Liberaalne demokraatia jättis hooletusse masside vastava meelsuse kasvatuse ning hakkas liialt palju usaldama propagandat ja agitatsiooni värbamisvahendina. Poliitikud apelleerisid organiseerimata masside irratsionaalsetele jõududele. Liberaalne demokraatia, unustades olulisi rahvahariduse ülesandeid, valmistas ette suurmassiliikumiste tulekut. Kui nende liikumise loosungiks saab rahvusluse idee, siis võib selle tulemuseks olla ühiskond, mida H. B e r g s o n nimetab suletud ühiskonnaks (la *société close*). Masside tungi-erutuste õilistamiseks ei kõlba senised kultuurisaavutused. Siin peetakse kindlasti tarvilikuks luua oma usund, oma kunst, isegi oma teadus, mis peavad teenima rahvuse kui poliitilise jõuühiku võimsust. Üldnimikkude hariduselementide hulk väheneb.

Massi püütakse massiga ületada. Mass peab saama liikuvaks, s. t. vormituks. Kõik, mis seni kujunenud, see peab muudatama voolavaks ja relatiivseks. Praeguse Saksamaa juhtiv pedagoog E. K r i e c k ütleb, et inimese haritavus pole mingi muutmatu suurus. Inimese haritavust ja inimese eluvormide kujundatavust on võimalik lõpmatult suurendada, kui me inimeste sisemuse elementaarseid jõudusid erutame ja liikuma paneme. Hingelist mullapinda on vaja künda ja kohendada. Nii tekkinud ekstaatilistes erutus-olukordades meeled teravnevad, fantaasia kujuneb haaravamaks ja massi liikmed sulavad hingeliseks ühtsuseks: mass saab juhifavaks ja vormitavaks hingelises erutuses. Mainitud pedagoog toonitab õieti, et need hingekujundamise meetodid ja tehnikad on oma

laadilt sugulased india yoga-süsteemile ja meetoditele budha kloostrites, kuigi nende fähendus ja vaim olevat teissugune. Ka kuulus šveitsi pedagoog Pestalozzi olevat olnud põhiliselt ekstaatik, mitte-intellektuaalne inimene ja tema saavutused võlgnevat tänu hinge-erutuse meetoditele.

Siinkohal olgu ainult niipalju öeldud, et vähemasti seni on pedagoogiline irratsionalism näidanud ainult masside liikuvaks-tegemise tehnikat. On vähe andmeid selle kohta, milline vorm, korrastus ja ratio sellesse liikuvasse hinge paigutatakse. Mis puutub aga Pestalozzisse, siis on just huvitav, et vaatamata paljudele suurtele saavutustele tema oma kasvatusteaduses ei suutnud välja arendada kuigi avaraid kultuurpedagoogika aluseid.

5. HUMANISTLIK HARIDUS JA POLITISM

Kaasaja ühiskonna kõige iseloomulikumaks jooneks tuleb pidada rahvastiku massistumist. See on tulemus paljudest nähtustest. Arvesse tuleb niihästi suurte hulkade kogumine tööstuskeskustesse kui ka moodsate tehniliste saavutiste tõttu võimalikuks saanud psüühiline ühtlustamine ja lihtsustamine. Ka suurkeskustest kaugema elanikkonna psüühiline habitus kaotab omapärase ja liigestatud sisemise kindluse. Ja tulemuseks on sisemise vormita läbilõike-inimene.

Pole koht siin arutleda selle nähtuse häid ja halbu külgi. Võiks arvata, et massistumisprotsess kui niisugune on ise väljaspool hääd ja kurja. Kuid olukord võib muutuda hädaohtlikuks nii massile kui ka kultuurile alles siis, kui massi ei õnnestu teha liigestatud massiks. Majanduse ja tehnika organisatsioonivorme ei saa olematuks teha. Kui see nii on, siis peab arvestama asjaolu, et massilised suurkujundid nõuavad uusi ja suuri pingutusi masside liigestamisel rahvuslikus ja riiklikus kehandis. Võiks öelda et massistumise ajajärgul tõuseb juhtkonna tähtsus. Massiühiskond sisaldab endas tendentse gradualistlikuks, hierarhiliseks ülesehituseks. Juhtkonna tähtsus majanduse ja tehnika alal suureneb, samuti haritlaskonna tähtsus kultuurilisel alal.

Iga sotsioloogiline suurkujund tendeerib hierarhilisele korrastusele. Kuid kes on need juhid ja millised on printsiibid, mis juhivad neid juhte. Masside ajastu ülesandeks on masse organiseerida — see sünnib kõikjal. Kuid me kohtame liiga sagedasti neid, kes ütlevad, et organiseerimise vorm ja alused olevat sekundaarsed ja ajaliselt tingitud. Siin on just, nagu võiks otstarve pühendada igasuguse abinõu. Taotellakse võimalikult suurt tahte integratsiooni, ja selleks kasutatakse järjest enam irratsionaalseid ideoloogiaid.

Ja meie näeme, kuidas hakatakse väitma, et humanistlik haridus-ideaal olevat pankrotis. Humanistlikku haridusideaali samastatakse liberalistlik-demokraatliku ideoloogiaga. Kuna massiühiskond vaba konkurentsi astmelt olevat tõusnud või tõusmas reguleeritud ühiskonna astmele, kus poliitilise ratsionaliseerimisvormina demokraatlikkude tendent-

side asemele peaksid astuma diktatuurilised tendentsid, siis arvatakse, et ka humanistlik haridusideaal ei saa enam olla juhtiv idee. Kuid loobumiseega humanistlikust haridusideaalist läheb üldse kaotsi pidevus kultuuriteadvuses. Näib, just nagu pole senises ühiskonna- ja vaimu-ajaloos suudetud toota midagi, mis oleks väärt, et teda säilitataks ja konserveeritaks. Asi poleks halb, kui seniste saavutiste ignoreerimist tohiks pidada mööduvaks nähtuseks ajal, mil on tähtis uute tahtmuskujundite loomine. Kuid ometi ei tohi salata, et mööduandev on just aade, mille teenistusse tahtmus rakendatakse. See on nii endastmõistetav, et sellest kõnelemine võib tunduda ülearuseks. Masse revolutsioneeritakse ja aktiveeritakse. Poliitilise aktivismi taga näeme vaid endi irratsionaalseid müüte ja ideoloogiasid, mis peavad poliitilistest aktsioonidest ülejäänud jõudusid subliimeerida aitama. Seni olevat valitsenud teguvõimetus puhas vaimus, nüüd pidavat selle asemele astuma teguvõimsus ja sügavast irratsionaalsusest tõusev loov tegu. Need vähesed, kes tegutsedes juhivad, loovad ka elukorralduse ja ühtlasi selle funnetuse. Sest ainult tegutseja, kes tegutsejana on elava üks osa, saab elavat, liikuvat tunnetada. Tunnetus on ainult teo vari. Primaarne olevat tegu, mitte tunnetus.

Kuid irratsionalismi ülistamine on igatahes väga kardetav asi. Sest irratsionalism ei hõlma mitte ainult seda, mis on kõrgemal, kui et me seda saame mõistusega haarata, vaid ka seda, mis on allpool mõistust ja mis on mõistuse vastane. Ja viimasel juhul jõuame otsemat teed kultuuripõlgajate leeri. Kaasaegses filosoofias leiame suure hulga voolusid, mis taotleavad romantilist mõistusevihkamist ja mis ülistavad tungide irratsionaalsust. Kuid need voolud on ja jäävad erandlikeks ajavaimu väljendajaks. Humanistlikku haridusideaali ja humanistlikku kultuuri pole nii kerge olematuks kuulutada.

Kõik Euroopa maad ja rahvad, mis on kokku puutunud ja osa saanud ühisest kultuuritraditsioonist, tunnevad ka seda, mida nimetatakse humanismiks. Humanism on euroopaliku kultuuri olemustunnus. Haridusideaal kõigi euroopa rahvaste jaoks, on moodustatud antiikaja kultuuri, kristluse ja põlise rahvakultuuri traditsioonide alused. On vaevalt usutav, et ühtki neist oleks võimalik olematuks teha. Ükski rahvuslik kultuur ja haridus ei saa püsida ilma *humanitas'eta*. Ja sääli, kus temast põlastavalt ja halvustavalt kõneldakse, sääli võib tegemist olla ainult arusaamatusega. Arusaamatuste tekkimiseks on võib-olla põhjust andnud mõningad ajalisel tingitud vormid, mis tumestavad ja ohustavad humanismi olemust. Ses mõttes näib mulle üsna õpetlik, kui peatuda lühidalt humanistliku haridusideaali arenguloo käsitlusele Saksamaal, sest just sääli kostavad häälte humanistliku hariduse kriisist. Asjaolu ligemal analüüsil selgub, et siin eriliste vaimuajalooliste ja sotsiaalsete olutingimuste tõttu humanistlik haridusideaal oli välja lülitatud tegelikkuse korraldamisest. Kui Saksamaa ühiskondlik-poliitiline olukord, võrrelduna Prantsuse ja Inglise omadega, paistab ebakindlana ja väljakujunemata, siis pole ses süüdi mitte humanistlik haridusideaal, vaid need erilised olutingimused.

Lääne-Euroopa suurrahvaste hulgas on Saksamaa viimane, kes loob endale ühtsa vaimse kultuuri kuju ja nimelt alles 1800 a. paiku (täpsemalt

ajavahemikul 1770—1840). Peab tunnistama, et see vaimse elu ühtsus, mis tuleb nähtavale niihästi kunsti, kirjanduse, filosoofia ja teaduse alal, on küllalt avar ja sügav ja seda kannab idealistlik ja humanistlik meelsus. Meie ei saa siin asuda selle vaimsuse puht-sisulisele analüüsile. Meid huvitab siin eeskätt asjaolu, et selle vaimsuse loojaks ja kandjaks oli kodanlik haritlaskond. Mainisime juba ülemal, et kuigi vaimsuse väärtust ei saa tuletada sotsioloogilistest olusuhetest, ometi etendavad viimased küllalt tähtsat osa vaimsuse teostamisel. Nii on lugu just Saksas. Kõrget humanistlikku vaimsust ei olnud kandmas ei tugev rahvusriik ega valitsev ühiskonnakiht — aadel, vaid apoliitiline kodanlik haritlaskond. Kõrge humaniteedi ideaal kannab endas algusest pääle sugemeid, mis järjekindlalt halvavad tema elulist löögivõimsust. Apoliitiline ja elust tagasi tõmbunud kodanlik haritlaskond asub juba eeskätt eitavale seisukohale kaasaja vaimse ja ühiskondliku elu nähtuste suhtes. Ja kuna ta teiselt poolt asjade paratamatut käiku milgi viisil ei saa takistada, siis tekib olukord, mis on iseloomustatud elu ja hariduse üksteisest lahutatud olemisega. Ta võitleb pietismi ja kristliku ortodoksuse vastu, ta võitleb merkantilistliku riigi ja loodusteaduste vastu ja lõppeks ka majanduselu vormide vastu. Kuid seega on just elu kõige tugevamad reaalsused humanistliku vaimsuse ja haridusideaali poolt vallutamata jäänud.

Neid asjaolusid silmas pidades võib aru saada, miks saksa klassilist humanistlikku haridusideaali tänapäeval, kus just need reaalsused tähtsat osa etendavad, peetakse aegunuks. Tal olevat ainult ajalooline tähtsus ja tal puuduvat kohustus tänapäeva kohta. Tõepoolest võime näha, et juba järgneva generatsiooni juures hakkab vähenema tema üldkehtivus ja varsti on ta muutunud üldiselt problemaatiliseks. Kõrgidealstlik haridus muutub askeetlikuks. Puudub suhe vitaalsuse, tungilisusega. Ta muutub järjest vähem aktuaalseks.

Saksa humanistlikku haridusideaali olemust võib kõige paremini jälgida näiteks W. v. Humboldti järgi. Tema arvates inimese tõeline eesmärk, mis talle igavesti muutumatu mõistuse poolt ette kirjutatud, seisnevat selles, et ta hariks kõik oma jõude üheks ümmaraks tervikuks. Tõelise moraali esimeseks käsuks olevat: *h a r i i s e e n n a s t*, ja alles teiseks käsuks tuleb pidada: mõju teistele selle kaudu, mis sa oled. Ja et kõik see on mõeldud täitsa tõsiselt, seda tõestab asjaolu, et noor W. v. Humboldt tõmbub tagasi praktilisest tegevusest, selleks, et elada ainult oma haridusele. Kõlblas energia pole suunatud mitte ümbruse ja sotsiaalse olustiku muutmisele, vaid oma individuaalsuse arendamisele terviklikkuse ja täiuslikkuse suunas.

Selline haridusideaal ehitub üles teatud omapärastele arusaamadele inimese olemusest ja vaimsest maailmast. Neist mainin allpool ainult kolme. Esiteks arvatakse, et igas inimeses on olemas looduspärane dispositsioon, mis orgaanilises kasvamisprotsessis lööb õitsele ja mille tulemuseks on väärtuslik vili. Individuaalsuse arengut on kujuteldud kasvamisega seestpoolt väljapoole. Kui tahame, et iga individuaalsus areneks täiuslikkusele, siis peame vältima välismõjusid, mis võiksid vaba

ja igakülgset sisearengut kahjustada. Haridus on iga individuaalse hinge õitselelöömine oma erilise täiuslikkuse suunas. Kuid sellele eeldusele lisandub teine. Igas individuaalses olevuses on küll mingi omapärane dispositsioon, kuid tas on ka midagi, mis on kujunemata ja vormita. Kui see nii on, siis tuleb iga inimese ülesandeks pidada seda, et ta kujundaks oma loomulikest jõududest kauni ja harmoonilise isiksuse. Individuaalsuse mitmekesiseid jõude peab igaüks arendama ühtsaks ja kõigekülgseks mikrokosmoseks. Ja kolmandaks eelduseks on usk, et on olemas endaette autonoomne vaimne maailm, s. t. tõe, hääduse, kauniduse vaimne maailm, mis areneb omapäraste seaduste järgi. See eeldus väljendab hariduse kaudu saavutatavat ideaali. Vaimne maailm moodustab endaette maailma, kuid inimene võib saada seevõrra, kui ta oma sisemust harib ja arendab, selle vaimse maailma kodanikuks. Haridusprotsessi kaudu inimese vaimus saavutatakse avarus ja ühtsus, milles peegelduvad suure vaimse maailma omaseaduslikkus ja küllus. Kuivõrd haridusprotsess toimub selles suunas, me võime öelda, et inimene teostab oma puhast vaimsust — oma inimsust kõige otsemas mõttes. Pedagoogiline tee sellisele inimsuse teostamisele juhhib meid inimvaimu ehtsaimatele ja suurimatele väljendustele teaduse, kirjanduse ja kunsti alal.

Me võime kohe siinkohal öelda, et haridusideaal ja hariduse tee, mis siin esitatud, pole mitte vale. Ta on kõrge, kuid mitte vale. Me võiksime küll tähendada, et selle ideaali põhjendamisel võib tekkida mõningaid raskusi, näiteks säääl, kus kõneldakse vaimsest maailmast, mis elab ja areneb oma seaduspärasuse põhjal. Kuid need raskused ei tohiks lasta eitada, et inimkond oma arengus on toodelnud väärtusi, mis on väärt, et neid säilitatakse, sest nad näitavad meile meie elu tähendust ja täidavad meie elu mõtet. Küll aga võib osutada neile piiridele, mis seatud selle haridusideaali teostamisele pedagoogiliselt ja sotsiaalselt seisukohalt.

Mis puutub humanismi pedagoogikasse, siis on küll väga meeldiv, et ta toonitab kogu inimese arendamist, mitte ainult mõistuse arendamist, nagu seda tegi senine ratsionalistlik pedagoogika. Kuid ometi tallab humanistlik pedagoogika vanu radu ses mõttes, et ta eraldab inimese kõrgemaid ja madalamaid jõudusid ning võtab ainult esimesi pedagoogilisele hooldamisele. Haridus on sihitud puhta inimsuse arendamisele inimeses, ta ei pea arvestama ei kasulikkuse, ei kutseala ega isegi inimese usulise elu vajadusi. Ta arvestab autonoomset isiksust, inimest kui niisugust, mitte aga inimest kui majanduslikkude hüvede tootjat, inimest kui riigikodanikku, kui kiriku liiget. Inimese ajalugu ei toimu mitte bioloogilis-looduslikes jõududes ega mehaanilistes hingejõududes, vaid „sügavates, ürgelistes“ jõududes, ideedes, mis läbivad ja valitsevad kogu maailma ajalugu. Me peame inimeses omandada aitama „inimlik-vaimset“ vormi. See võib toimuda ainult humaniora, mitte aga riigi, majanduse ja kiriku kaudu. Inimese kõrgemad võimed, loovad jõud, ideed on väljendatud kõrgetes kunsti- ja teadusteostes. Viimistletud kujul on inimvaim väljendatud kreeklaste ees-

kujulikes ja põhjarajavais loominguis. Kui me neid järele elame, siis vallanduvad meis ideede-jõud ja teostame puhast inimsust. Ideelise, vaimse jõudude- ja vormitsentrumi esiletõstmist võib pidada hoolitsemiseks ainult inimhinge surematu osa eest, mis ei tohi end kaotada maailma argipäeva mitmekesisusse. Kuid teiselt poolt käib seega kaasas teiste eluliste jõudude arendamise ignoreerimine. Siin elustatakse vahet vabade ja mitte-vabade kunstide vahel, milledest ainult esimesed väärivad vaba inimese tähelepanu.

Peaks olema selge, et selliselt iseloomustatud humanistlik haridus ja vaimsus ei suuda nii kergesti haarata kõiki rahva kihte. Me teame küll, et teatud olustikkudes on ka kõrgemal vaimsusel võimalik nõ. ülevalt poolt luua elukujundavaid ideaale ja seega tungida kõigisse rahvakihtidesse (nagu Inglismaal). Samuti näeme allpool, et isegi Saksa uushumanismil oli suuri teeneid rahvuspoliitilisel alal. Aga et selle elukujundav jõud siiski väikeseks jäi, see on seletatav sotsiaalse olustikuga. Nagu ülal mainitud, saksa humanistliku haridusprintsipi kandjaks saab kodanlik keskkiht, mis aga sel ajal on põhiliselt apoliitiline. See kiht ei tunne olulist vastutust poliitilistel sündmustel ja ta tegevus pole ka juhitud riiklikude ja poliitiliste võimuvahendite vallutamise eesmärkidelt. Kuna kodanlik keskkiht ei saa kaasa lüüa poliitilistes otsustustes, siis on arusaadav, et ta oma elu raskuspunkti paratamatult asetab sisemusele ja kõlbla tegevuse eesmärgid ühiskondliku elu alalt nihutab vaimse isiksuse kultuuri alale. Selline olukorra seletus on üldjoontes kindlasti paikapidav. Ligem analüüs võiks leida veel teisigi erilisi olutingimusi. Saksas on suhe vaimse kultuuri ja riigi vahel negatiivses pingevahekorras, vastupidiselt Prantsuse olukorrale, kus see pinge on olnud juba kaua varem positiivne. Riik on Saksas esitatud paljude eri dünaamiliste osa-riikidena, mis on võimult tugevad, kuid ilma erilise suhteta ühtsasse vaimuella, otsides ühendust peamiselt traditsiooniliste ühiskondlikkude jõududega, nagu aadel ja kirik. Riik pole siin rahva asjaks; riik ei kattu rahvaga. Kodanlik keskkiht elab ainult välispidi riigis ja see ei kujune vaimu aktiivsuse objektiks. Ta ei saa haaravate tahtetoimingute ja radikaalsete mõttesuundade objektiks.

Kuid seni öeldule lisaks tuleb arvestada veel asjaolu, et 19. sajandi algul pole, õigemini enam, kindlat sotsiaalset (seisuslikku) korrastust. See korrastus pole küll kadunud, kuid kõigile kindlustamiskatsetele vaatamata, on ta muutunud siiski ebakindlaks. Aadliseisus on kaotanud ühtluse. Ta on jagunenud tüüpilistesse osa-kihtidesse: ohvitseri-aadel, ameti-aadel, maa-aadel. jne. Osalt huvi puudusest, osalt aga seetõttu, et humanistliku hariduse sisu temale näis ühiskondlikult hädasohtlikuna, saksa aadel lülitas end välja rahva vaimsest elust. Saksa aadel pole kunagi humanistlikes harrastusis eriti hiilanud. Juba Ulrich von Hutten kurdab, et aadel kunsti ja teaduse alal — vabade kunstide alal — on end lasknud üle trumbata alamast kihist. 19. sajandi algul on kodanlik keskkiht juba vaimuelu alal täiesti juhtiv.

Juba ülemal mainisime, humanistlikku vaimsust ei tohi tuletada sotsiaalsetest vahekordadest. Nii me ei saa ka selle vaimuse aluseks ole-

vat individualistlikku joont, vahetult tuletada selle aja sotsiaalsest olukorrast, kus inimesi ei seo ei seisuslikud vahekorrad ega klassiteadvus. Humanistliku vaimse individualism on küllalt sügavasti põhjendatud nii kõlbluse kui ka metafüüsika seisukohalt. Kuid igatahes selle vaimse kandjad on ka oma sotsiaalse seisundi poolest küpsed selle idee vastuvõtmiseks.

Päris ilma sotsiaalse mõjuta pole ka ushumanistlik hariduseideaal olnud. Selle humanismi najal lõi sakslane endale oma vaimse maailmapildi. Humanistid gümnaasiumides ja ülikoolides vaimustasid noorsugu kõrge ja õilsa inimsusega, mis oma väljenduseks vajavat vaba ja ühist riiklust. Nagu teised rahvad nii ka saksa rahvas arendas oma ushumanistlikul hariduseestikul oma rahvuslikku endateadvust. Herder kuulutas ühtaegu nii humaniteeti kui ka rahvuslust. Hermann Grimm'il oli nähtavasti õigus, kui ta uhkusega mainis, et poliitiline ühinemine oleks olnud võimatu ilma selle haritlaskonnata, mis kasvas üles ushumanistlikus hariduses.

Kuid igatahes on õige, et poliitilise ja ühiskondliku elu alal ei saanud humanistlik haridus kujuneda produktiivseks. Kuna just selle hariduseideaali tähtsamad ja eeskujulikumat kandjad need alad huvipiirkonnast välja jätsid, siis on arusaadav, et ka epigoonid siin parandust tuua ei suutnud. Humanistlik haridus jääb gümnaasiumides ja ülikoolides õpetlaste ja ametnikkude ettevalmistuse aluseks. Poliitiliste eluvormide ja ühiskondlike ideoloogiate loomisel on humanistlik haridus Saksa hoopis vähema tähtsusega olnud kui Prantsus- ja Inglismaal.

Saksa ushumanistlik hariduseideaal on üks lääne-euroopaliku humanismi eri vorme. Eriliste olutingimuste tõttu kujuneb ta ühekülgsest kirjanduslik-esteeetiliseks ja teaduslikuks. Ei ole siis ime, kui haritlaskond muutub eluvõõraks, juuretuks ja „vabalt kõrgemais sfäärides hõljuvaks“ haritlaskonnaks. Arutlustes saksa ushumanistliku hariduseideaali ümber, mis toimusid alles hiljuti (ja millest osa võtsid kultuursotsioloogid ja pedagoogid, nagu H. Freyer, H. Glaeser, H. Nohl, E. R. Curtius j. t.), avaldati mõnelt poolt arvamust, et see haridus, mis on oluliselt põhjendatud kreekluse tundmaõppimisele, ei saa olla fänapäeval haritlaskonna kujundamiseks. Pildid kreeklaste inimsusest ja endateostusest on meie olustikule liiga kauged ja nad ei saa meie majanduslikule-tehnilisele ajastule vahetult eeskujuks olla.

Oleks asjatu vaielda selle vastu, et meil tuleb riigielus kokku puutuda teissuguste raskustega kui Kreekas, et meie teadus on ettenähtamatult kõrgele arenenud ja et filosoofilises maailmavaates tuleb arvestada asjaolusid, mida kreeklased ei tundnud. Kuid kreekluse tundmise tarvidust ei tule samastada olukordade imitatsioonidega. Kui me kõneleme humanistlikust haridusest, siis me mõtleme eeskätt sellele, et lääne-euroopa kultuur on loodud ja püsib teatud vaimsel hoiakul ja vormidel. Kui me ei taha, et meie kultuuri printsiibid kaotsi läheksid, siis on hariduse üks olulisi ülesandeid neid säilitada ja ikka jälle uuesti elustada. Selles mõttes on W. Jaeger õieti öelnud, et humanism pole mingi

mööduv kultuurinähtus, vaid õhtumaise kultuuri ülesehitusprintsipi. Sellelt seisukohalt vaadatuna ei tule uushumanismis toonitatud isiksusprintsipi võtta vabalt-hõljuva aatlemise tulemusena, vaid paratamatu eeldusena vaimseks ja kultuuriliseks iseseisvustumiseks. Kui me kõike vaimust peaksime lugema ainult siis väärtuslikuks, kui ta on eluligidane, siis poleks meil ei teadust ega üldinimlikke eetilisi norme.

Teoreetiline ja objektiivne hoiak, mis kannab seda kõrget vaimust, tõstab inimest kõrgemale vahetust elupraksisest ja etniliselt määratletud ning orgaaniliselt kasvanud sotsiaalsete osaduskondade uskumustest ja pärimustest. Lääne-euroopa kultuuriline elu oleks mõeldamatu ilma sellise vaimse hoiakuta. Selline hoiak ei tarvitse viia paratamatult elust võõrdumisele. Küll aga toob ta erilise pinge meie vaimsusse. Õilsat ja sügavat inimsust saame teostada ka sotsiaalsetes osaduskondades elulähedase mõtlemise ja tundmise alusel. Aga ka kõrges vaimsuses teostab inimene enda inimsust, luues kujundeid, mida kannavad üldinimlikud väärtused. Ka see vaimsus vajab kandjaid ja arendajaid.

Keegi ei saa salata, et humanistlik hariduseideaal, nagu see kujunes Saksas läinud sajandi esimese poole olutingimuses, kannatab suurte puuduste all. Kõrge vaimsus eraldub elust ja saab omandiks endaette. Ta kaotab suhte tegeliku elu ülesannetega. Kuid need ja teised põhjused ei tohi meid viia niikaugemale, et me humanistliku hariduse õiget tuuma eitama hakkaksime. Kui ligemalt jälgida nende mõtteavaldusi hariduse suunitlemise kohta, kes tahavad loobuda sellest hariduse mõistest, siis paistab, et nende endi juhtmõtteid võiks järgmiselt iseloomustada: Nõutakse oma rahvaosaduskonnas juurduvat aktiivset inimest. Oeldakse, et kriisiaja kohta, ülemineku-aja kohta pole sel endisel ideaalil mingit siduvust. Nõutakse radikaalset realistlikku pööret. Kehtivate väärtuste suletud horisont olevat lõplikult küsitavaks muutunud. Meie aja inimesele jäävat ainult kitsas riba reaalsust, millel inimene seisab. Mingeid norme ja väärtusi, milledega me tegelikkust mõõta võiksime, ei olevat järele jäänud. Kaasaja inimene peab ainult tundma situatsiooni. Ta võib ehitada ainult „liikumisele“, „muutusele“.

Kuid näib, et sellisel kitsal ribal ei saa üldse ehitada mingit hariduse ja vaimuse mõistet. Inimene peab ainult „liikumisest“ teadlikuks saama, peab oskama ainult orienteeruda, peab oma tegevusvälja tundma õppima. See on puhtakujuline *p r a g m a t i s t l i k* teadmine ja vaimsus, millega „liikumise“- ja „muutuse“-teadvus rahuldub (J. Dewey, W. Kilpatrick). Täiesti kõrvale jääb sisemine kontsentratsioon, nähtuste mitmekesisuse mõtestamine, inimese jõudude mitmekülgne väljaarendamine — mis on humanistliku hariduseideaali tähtsamaid tunnuseid. Inimestel, kes ainult oma situatsiooni tunneb, „liikumist“, ja muud midagi, see on „humaanselt“ vormitu. Kui me „liikumist“, mille teadvust toonitatakse, võtame ühiskondlikus ja majanduslikus tähenduses, siis jõuame välja olukorrale, mida võib nimetada *p o l i t i s m i k s*. Kui kõrghumanistlik haridus kunagi ei jõudnud teole, siis nüüd nõutakse vahetut tegu ja sisseelulitumist poliitikasse. Sellise olukorra tule-

museks on massi äärmiselt kitsavaateline poliitiline hoiak. Massist tõusevad kõrgemale funktsionäärid, kes teatud määrani on pühitsetud poliitilise teo mõttesse, kuid nende teadmine jääb ainult tehnilise ja organisatoorse tegevuse alale. Ainult poliitiline juht on teadja ja vastutaja. Sellist politismi on püütud pedagoogiliselt põhjendada. „Politismi“ võib määratleda kui poliitilise eluideaali ühekülgseks isoleerimiseks, liikumise momendi iseseisvaks tegemiseks ilma liikumise mõtte selgitamata. Haridus on olnud ja jääb humanistlikuks. Kui mõisteid ei taheta väänata, siis peab ütleva, et sellele, kes on „haritud“, on iseloomulik seesmine kuju ja tähendusisaldus. Selle vastand on eksistents ilma mõtteta ja ilma inimväärikuseta. Tänapäeval peetakse positiivseiks neid tendentse, milledes rõhutatakse pöördumist väljapoole, reaalsusse ja ühiskonda. Siin on õigust seevõrd, kuivõrd tahetakse pidurdada individualismi ja elukaugel sisemuslikkust. Kuid ei tohi unustada, et inimese olemust ei saa õieti mõista ei siis, kui me lähtume endasse suletud individist, ega ka siis, kui lähtume kollektivist. Ei tule unustada, et iga tõelise elusisalduse sünnikohaks on inimese sisemus, mis kestvates endakatsumustes järjest puhtamaks ja rikkamaks kujuneb. On täitsa asjata sellist hoiakut halvustada individualismiks. Inimese ja ühtlasi oma rahva suur kasvataja Sokrates on öelnud, et inimesel midagi pole nii tähtsat, kui hoolitseda oma hinge eest, et ta oleks hästi korrastatud. Ta tahtis inimest vabastada. Kuid mitte oma pisikese *ego* jaoks, vaid kõrgema ja suurema iseduse jaoks, mis on ühenduses üleindividuaalsuste vaimsete võimsustega. Sisemuse rõhutamine ei tähenda siin mingit haiglast endalahastamist ega loobumist reaalsuse kujundamisest säälpoolsuse ülistamise tõttu, vaid kohta, kus omandatakse üleindividuaalsed kohustused, mida peab arvestama oma inimsuse teostamisel. Ja kui meie pedagoogikas kõneleme vabadusprintsibiist, siis pole see mingi liberalismi ajastu dogma, vaid selge tunnetus, et väärtuslik on see, mis haridusprotsessis vabalt omandatakse ja et tõsisesse haridusse kuulub ainult see, mis on vabalt ja iseseisvalt omandatud. Iga uuestisünd algab sisemuses.

Just politismi analüüs näitaks, milles seisneb humanistliku hariduse element. Seda saab leida ainult säääl, kus inimene on tõusnud kõrgemale kõigest sellest, mis on juhuslik, mis on paljas eksisteerimine, passiivne tõugatud-olemine. Seda pole säääl, kus fatalistlikult „liikumist“ ja „muutust“ kui niisugust peetakse mõttekaks, vaid säääl, kus liikumine täidetakse sisuga, mis palja eksistentsi teeb „inimlikuks“ eksistentsiks. Oletame hetkeks, et on teostatud täielik osaduskond (*Gemeinschaft*). Oletame, et on lahendatud sotsiaalne küsimus ja kadunud rahvuste piirid. Selles osaduskonnas ei huvituks keegi ei sotsialismist ega natsionalismist. Kuid ka siin elavad inimesed, armastavad ja surevad. Ja ka siin, või õieti, eriti siin tekivad küsimused: kuidas pean ma elama? mis on inimene? mis on inimsus? kuidas saan ma anda oma inimlikule elule suurimat sisu ja õilsamat vormi?

See kõik on nii lihtne ja enesestmõistetav, et nendest kõnelemine võib tekitada kiuslikke vastuväiteid, nii nagu immoralism on sagedasti reaktsiooniks laiutavale moralismile. Kuid vahest kipuvad ka lihtsad asjaolud nägematuks jääma. Politism lahustab inimese paljasse liikumisse ja toonitab ainult toorest reaalsust. Ta ei näita elu ideaalseid aluseid, mis on lähtekohaks elu mõtestamisel, ega neid inimsuse teostamisvorme, mis elu teevad elatavaks ja inimlikuks.

Ei ole õige, kui arvatakse, et humanistlik haridusidee on vaid üks vorm teiste võimalikkude vormide kõrval. Me võiksime seevastu öelda, et haridus on kas alati humanistlik, või pole teda üldse. Küsimuse selgitamisel tekitab mõnevõrra segadust aineküsimus, millel inimsuse teostamisvorme tundma õpitakse. Oleks halb, kui ainult gümnaasiumi klassikaharu humanistlikku haridusidee edasi kannaks, teised aga mitte. Antiikaja kultuuritundmine on ainulaadselt sobivaks inimsuse teostamisvormide tundmaõppimise võimaluseks. Iga rahvas vajab teatud hulga inimesi, kes on suutelised tungima nende vormide kujunemise algallikateni. Kuid lääne-euroopa kultuuri läbiimbumine antiikaja kultuurist poleks küllalt reaalne, kui viimase mõju ei tuleks vahetult nähtavale meie üldises suhtumises haridusse ja vaimsesse ellu.

A. Koort

MEIE RAAMATUTURG

Raamatupropaganda arendamisel ei peaks olema ülearune peatuda meie raamatuproduktiooni ja -turuga seoses olevail küsimusil. Sest ainult siis, kui ka kirjastajad ja raamatukauplejad omalt poolt loovad vajalikke eeldusi, võib see propaganda saavutada soovitavaid tulemusi.

Vanades kultuurmaades, kus kirjastajad ja raamatukauplejad fäidavad oma traditsioonilist kultuuriasutise osa ega ole ainult ärimeesteks, kellel raamat ükskõikseks äritsemisobjektiks, on need mõlemad elukutsed tunnustatud ja lugupeetud. Kujukamaks näiteks on Inglismaa. Ja kui seal on ilmnenuki katseid kõigutada publiku usaldust oma ülesannete kõrgusel seisvate raamatu-kirjastajate ja -levitajate vastu, siis on need pidanud lõppema fiaskoga, nagu seda näitas 1906—1908. a. Inglismaal aset leidnud nn. „raamatu-sõda“, kus ajaleht „Times“ kõigi temal tarvitada olevate abinõudega pidas kahe aasta kestel teravat võitlust kirjastajate vastu, heites neile ette suurt omakasupüüdu jne., milline aktsioon lõppes aga „Timesi“ täieliku kaotusega.

Meie teame ka, et reas riikides nagu Saksamaal, Itaalias, Venes ja mujalgi riigivõim, hinnates raamatu osa, on oma kätte võtnud kirjastamise ja raamatukaubanduse korraldamise ning juhtimise, et seada neid oma ülesannete ja kultuuri teenistusse ning andes sellele oma suuna ja ilme.

Meie raamatuturg on vaba poliitilisest ja tendentslikust kirjandusest ja ta võib oma vaba korraldusega täita erapooletult oma kultuurset ülesannet. Ka ei ole meie kirjastajatel ja raamatukauplejatel oma üldilmelt põhjust häbeneda välismaa ees. Kuid see ei tähenda veel, et meie raamatuturul ei oleks puudusi ja et meie järjekindlalt ei peaks oma tegevust kontrollima, kus tarvilik, täitma vajalikke lünki ja kõrvaldama meie raamatuturul esinevaid häireid.

Üheks selliseks suuremaks väärnähtuseks, mis pidurdab meie raamatu levikut ning mille kõrvaldamine on leneb kirjastajaist ja raamatukauplejaist, on kahtlemata meie raamatute materiaalse väärtuse ebastabiilsus. Meie raamatul on ilmudes küll kindel hind, hiljem ei ole hinna püsimiseks enam mingit garantiid, just kirjastajatest olenevalt. Meie teame, et suuremad kirjastused on mõne aasta järele pärast raamatu ilmumist müünud oma raamatuid kuni 90%-lise hinnaalandusega, kõnelemata tarvitatud raamatu müügiletulekust ilma igasuguse reguleerimata suhteta alghinnast.

Meie eesti raamatuturu viimaste aastakümnete toodangust koosneda isiklikel raamatukogudel ei ole peaaegu mingisugust turuväärtust. Õigemini neid pole võimalik realiseerida nii vahendaja kui ka hinna poolest. Kuna raamat ei ole mitte otse esmajärguliseks elatustarbeks, siis on selge, et see asjaolu mõjutab pidurdavalt ostu. Eriti veel meie rahvamajandusliku olukorra juures, kus iga majanduslikult mõtleja inimene peab arvestama asjaolu, et tema poolt ostetud, olgugi tarvilik asi, võib-olla tuleb kord realiseerida, et oleks võimalik soetada veel hädatarvilisemat. Nii võiks meie isiklike raamatukogusid piltlikult võrrelda linnaga, mis on üles ehitatud kõige paremate kunstnikkude kavandite järgi ning sisustatud kõige esmajärguliste kunstiväärtustega, kuid mille ehituseks ja sisustuseks on tarvitatud ainet, mis kaob esimesel tuulepuhangul. Selline kunstehitis võib küll pakkuda esteetilist naudingut, kutsuda esile imetlust, mille eest aga keegi ei oleks nõus midagi maksma.

Ei ole siis mitte põhjust imestada, kui meie perekondades hõbedast supi- ja teelusikate vastu suuremat huvi tuntakse kui raamatute vastu. Meie ei saa süüdistada ses mitte ainult ostjat, vaid ennekõike meie raamatuturul valitsevat ebatervet olukorda, mis ilmneb meie raamatute üleproduktioonis, odavais nädalais, kirjastuste tegevuse koordineerimatuses, soliidsete antikvariaatide puuduses jne.

Raamatu materiaalse väärtuse tõstmine on meie raamatuturu tõendamise esimeseks ülesandeks. Vaatleme siis võimalikke abinõusid seoses teiste raamatuturu küsimustega, milleks üheks lähemaks on raamatu üleproduktioon. Ameerikas on juba ammu propageeritud juhtmõtet: „Vähem, kuid selle eest paremaid raamatuid!“. Teiselt poolt on sellele vastuväiteid toodud, eriti ka Inglise tunnustatuma kirjastaja Stanley Unwini poolt (The Truth about Publi-

shing), küsides, „kas on hää, et igauht, kes arvab, et ta võib üldsuse kasuks midagi teha, takistatakse seda tegemast, ning kas ei ole elujõu tunnusemärgiks, kui puu ajab palju võrseid, kuigi neil ei ole ühtegi nähtavat ülesannet täita.“ Sellele probleemile on lähenetud ka etteheitvalt, nagu ei tohiks üldse kõnelda raamatu üleproduktioonist, vaid just raamatu alatarbimisest. Ilma et laskuda nende küsimuste teoreetilistesse arutlustesse, julgeb allakirjutanu väita, et meil raamatuid ilmub rohkem kui meie suudame seda kanda. Selle üleproduktiooni teeb eriti märgatavaks veel asjaolu, et meie raamatu-levitamispaparatuur ei suuda sammu pidada meie raamatuproduktiooni arenemisega.

Allpool olgu toodud võrdlevad tabelid, mis näitavad meil ilmunud raamatute arvu võrreldes mitmesuguste teiste maadega. Olgugi et statistiliste andmete koostamise alused kõigil mail ei ole ühtlased (näiteks jäetakse üksikutes maades välja arvustikust brošüürid alla ühe trükipoogna, teises brošüürid alla kahe trükipoogna, Inglismaal ametlikud väljaanded, raamatud hinnaga alla 6 penci jne. Saksamaal selle juures arvestatakse ka noodid jne.), annavad alljärgnevad üldarvud, mis rahvusvaheliselt farvifatavad, siiski teatava ülevaate raamatuproduktioonist mitmesugustes maades.

RAAMATUTOODANG ÜSIKUTES RIIKIDES

	1924	1934	1937
Taani	3.606	2.171	3.300
Saksamaa	23.599	20.852	25.360
Inglismaa	12.706	15.279	17.100
Prantsusmaa	9.403	15.728	8.900
Itaalia	6.093	11.431	11.500
Hollandi	4.903	5.845	6.300
Norra	1.160	1.805	1.900
Rootsi	3.058	2.749	3.000
Ungari	2.085	2.550	4.000
Šveitsi	1.610	1.952	
Tšehho-Slov.	4.256	1.661	
Eesti	952	1.372	1.700

RAAMATUTOODANGU JA ELANIKKUDE ARVU SUHE

	1937. a. toodang	Elan. arv milj.	1 raam. kohta tulev elan. arv
1. Saksamaa	25.361	66	1.600
2. Suur-Britannia	17.100	44,8	2.650
3. Itaalia	11.500	42,5	3.700
4. Prantsusmaa	8.900	42	4.130
5. Hollandi	6.300	8,5	1.350
6. Ungari	4.000	8,7	2.170
7. Taani	3.300	3,7	1.120
8. Rootsi	3.000	6,3	2.010
9. Norra	1.900	2,9	1.500
10. Eesti 1936. a.	1.700	1,13	660

Nii ilmub meil iga 660 elaniku kohta 1 trükis (kaasa arvatud brošüürid); Saksamaal aga iga 1600 ja Suur-Britannias iga 2650 inimese kohta. Seega meie oleme saavutanud kaugel esimese kõigi teiste Euroopa rahvaste hulgas. Kuid meie raamatuproduktioon ei ole esikohal mitte ainult suhteliselt elanikkude arvuga, ja möödunud Taanist, kellel seni see au oli, vaid meie ületame ka absoluutse trükiste arvuga 1937. a. terve rea meist suuremaid riike, olles tõusnud Euroopa esimese 10 riigi hulka (Wiener Neueste Nachrichten, 5. XI 38). Kui võtame ilmunud raamatute arvud 1924. ja 1934. a., siis näeme, et maades, kus raamatuproduktioon on olnud kõrge (Taanis, Saksa, Rootsi, ka Ameerika), on järgnenud tagasiminekuks, ning alles viimastel aastatel on jälle hakanud tagasihoidlikuna tõusma. Meil sama aastate kestel ilmunud raamatute arv näitab järjekindlat tõusu, ulatudes juba 1936 ligikaudselt kahekordselt 1924. a. ilmunud raamatute arvule. Olgugi et meie lühikene iseseisvuse-aeg nõuab intensiivsust produktiivsuses, et järele jõuda seisva jäänud aladel, näitab pea iga kirjastuse nimestik raamatuid, mille ilmumine kedagi kahjustamatult oleks võinud ära jääda, või nende asemel välja anda raamatuid aladelt, mis meil veel söödis.

Kui aga võrdleme raamatuproduktiooni üksikutes maades kultuurilisteks ülesanneteks mineva protsendiga elatiskuludest, siis näeme siin suurt vastuolu. Meie produtseerime kõige rohkem, meie majanduslikud ostuvõimalused on aga kõige piiratumad. Seda vastuolu tuleb püüda vähendada kultuurseteks tarveteks ülejäävate summade suurendamisega, üldise palgaolude parandamisega jne., ühtlasi aga ka raamatuturu ümberkorraldamisega produktiooni vähendamise ja otstarbekohasema korraldamise arvel.

Meie raamatu ületoodangut põhjustab suurel määral kirjastajate mõttetu omavaheline võistlus ning kirjastustegevuse koordineerimatus.

Meie kirjastajad on püüdnud endid eraldada üksteisest „hiina müüridega“, ning seni veel saavutamata koostöö üksikute suuremate kirjastustega mõjub takistavalt meie kirjastusturu ulatuslikumate kavade koostamisele ning meie raamatuturu sihikindlamale ja süstemaatsemale korraldamisele. Plaanikindel ja pikemaajaline kavade alusel töötamisviis peab aga meie raamatuturulegi jõudma vabatahtliku kokkuleppe ja koostöö näol.

Kirjastusliku tegevuse otstarbekohasema ja spetsialiseeruva korraldamise juures võime meie oma raamatutoodangut tiitlite arvus vähendada, ilma et pruugiks karta üldse meie raamatuturul müüdavate kogukemplaride arvu vähenemist või oleks ohustatud olemasolevate kirjastuste tegevuse edasiarendamine.

Ilmuvate raamatute arvu vähendamine aitaks kahtlematult kaasa meie raamatu sisulise kvaliteedi tõusule. On ju õige, et kuigi kirjastajad kirjastatavate raamatute filtrit kõvendaksid, võiksid nõrgema sisuga raamatud ilmuda näit. autori oma kirjastusel. Kuid siis ei kafa sellist väheväärtuslikkust tuntud kirjastajate nimed.

Kirjastusliku tegevuse spetsialiseerumine ja süvenemine peab viima meiega kirjastuste positsiooni sellele tasemele nagu ta seda on eriti anglo-saksi mail, kus kirjastaja nimi garanteerib ostjale juba raamatu väärtuse ning on soovituseliks raamatu levikule.

Päälegi võimaldab kirjastajate lähem koostöö leida uusi teid raamatute levitamiseks ning teisteks tarvilikkudeks üritusteks, nagu seda on raamatukauplustele määratud pidev raamatute bibliograafia ning mitmed teised kutsealalised küsimused.

Kirjastajate poolt praegu harrastatud ja mõnikord otse meelheitvalt tehtavad katsed, mitte niivõrd raamatute levitamiseks kui just raha saamiseks, võivad meie raamatuturule avaldada ainult demoraliseerivat mõju ning selle olukorra edasikestmisel majanduslikudki tagajärjed ei lase kaua oodata.

Kui meil on varakindlustamine võimalik tule, varguse jne. vastu, siis praeguses olukorras kultuuriinimene, kelle varaks on iseseisvusaegne raamatukogu, vajaks küll varakinnitust kirjastajate vastu nende meelevalalise raamatute hinnaalandamise puhul *o d a v a t e n ä d a l a t e* jne. näol. Kui paradoksaalne see ka kõlab, peaks raamatusõbral see kindlustus ometi olema. Isegi truim raamatuostja püüab oma raamatukogusse raamatute muretsemise edasi lükata, kuni raamat odavale müügile tuleb.

Et stabiliseerida raamatute materiaalsel väärtust, ühtlasi äratada huvi *raamatu ostmiseks*, peavad kirjastajad teatavate väärtuste kohta juba ilmumisel deklareerima, et nende hind kunagi alandamisele ei tule, või vähemalt, et nende hinda ei alandata mitte enne 10 aastat. Edasi tuleks ära määrata vähemalt teatavate alade kirjanduse kohta ülim protsendimäär, mille võrra raamatu hind võiks alaneda ning et alandatud raamatu hinda ei saaks edaspidi enam tõsta. Siis ostja vähemalt teab, mis teda ootab. Praegused E. Kirjast. ja Rmtkpl. Ühingu poolt maksmapandud normid ei rahulda. Kui seks on võimalusi, siis tuleb kirjastajail raamatu hind juba algusest päälle odavam määrata, mitte aga spekuleerida hiljem üle nõude trükitud eksemplaride arvuga, mida Stanley Unwin nimetab õigusega üleproduktsooniks kõige halvemal kujul.

Normaalset raamatuturgu häirivaks tuleb lugeda ka meie viimasel ajal liialdustesse läinud *seeriaraamatute ilmutamist*, eriti kui garanteeritud ei ole nende teoste ühtlane väärtus ja hääde teoste hulka püütakse poetada ka vähem väärtuslikke. Kui asi senises tempos edasi läheb, siis tuleb oodata, et mõni ettevõtlikkudest kirjastustest välja kuulutab etfetellimised seeriale, mis sisaldab kogu selle kirjastuse aastatoodangu.

Kirjastusele on see küll kasulik levitamise hõlbustamise seisukohalt, ei ole aga vastuvõetav meie raamatuturule.

Meelifades hinnasoodustustega neid väljaandeid sarjakaupa ette tellima, vähendab selline ost funduvalt isikupärase valikuga raamatukogu moodustamist, ühtlasi kahandab teiste üksikult ilmuvate väärtuste levikuvõimalusi.

Ei ole kellegi saladus, et praeguste levitamissüsteemide puhul ostja sageli end tunneb tüsatu seisukorras, kuigi seks puuduvad objektiivsed põhjendused. Selline mulje ei tule kasuks raamatu levikule.

Loomulikuks raamatulevitajaks tuleb pidada raamatukauplust, mis oma kättesaadavuse ja erapooletusega, kui sellele seltsib veel asjatundlikkus ja aktiivsus, võivad luua usalduslikku vahekorda raamatu müüja ja ostja vahel. Raamatukaupluste tõelise osafähtsuse saavutamisel on pääle korralikult väljaarendatud raamatukaupluste-võrgu aga eriliseks eelduseks veel raamatukaupluste alal töötavate isikute kutselise ettevalmistus. Meie raamatukaubanduse alal töötavad ainult iseõppijad või palgalised, kes raamatu müümisele vaatavad kui tööle, mille eest saab vajalikkus sissetulekut ning seetõttu ei tee vahet, kas ta müügiesemeks on raamat või raudnaelad. Ometi on endistest aegadest raamatukaupmeest peetud kultuuriteguriks. Raamatukauplustes ei ole küllalt ainult kaubaliikide tundmisest või kauba välisest nägemisest, raamatukaupleja peab tundma iga oma artiklit üksikult, selle sisu, jne. Ainult selline raamatukaupmees on tõeline raamatukaupmees, ja võib oma ülesannet täita. Raamatukaupmeeste kutselise ettevalmistuse poolest ei ole meie iseseisvuse ajal mitte edasi läinud. Selles mõttes ei ole kahjuks ka ümberlõkatavad etteheited, mis siin ja sääl avalikkuses raamatukauplejatele tehtud. Meil puuduvad raamatukaubanduse alal kutselise ettevalmistamise võimalused. Sel ajal, kui see teistes maades on välja arendatud vastavate kutsekoolide, kursuste, töönaalade, õppelepingute, kutseksamite jne. varal. Ka on reas välismaistes kaubandus-õppekoolides raamatukaubandus ja vastav käitiseõpetus loetavaiks aineiks.

Meil kuulub Eesti Raamatukauplejate Ühinguusse ca 140 raamatukauplust, kelle teenistuses on keskmiselt võttes 250 inimest. Kui meie oleme praegu kutselise erihariduse arendamise alal palju teinud ning teostamisel rida kavatsusi, siis ei või raamatukaubandus mitte kahe silma vahele jääda, sest siin on kutseline ettevalmistus kõige vajalikum mitte ainult selle kutse enese, vaid kogu meie raamatukultuuri huvides.

Edasi — raamatu turustamise ja materiaalse väärtuse loomine nõuab meilt vajalikkude soliidse eesti antikvariaatide tekkimist. Meil praegu olemasolevad antikvariaadid kannavad rohkem kasutamiseks mittetarvilikkude või osalt koguni ebaseaduslikult müügile tulnud raamatute kaupluste ilmet. Hääd antikvariaat, mis kasutatav vahendajana raamatukogude realiseerimisel, trükist lõppenud raamatute hinna määramisel ning rea teiste mujal väljakujunenud ülesannete täitmisel, puudub meil veel. Selliste ettevõtete ellukutsumine on aga niikaua võimatu, kuni meil veel kirjastused tavatsevad olla aastast kord või rohkemgi kõige suuremateks ja kõige võimsamateks antikvariaatideks, müües oma väljaandeid sellise hinnaalandusega, mis lämmatab iga antikvariaadi.

Lõpuks vajame ülevaateid ja vajalikke üksikasjalikke statistilisi andmeid kirjastuste ja üldse raamatukaubanduse kohta, ilma milleta on võimatu korraldada süstemaatsemalt ja kindlakavaliselt meie raamatutoodangu ja levitamise küsimust tulevikus. Meil puuduvad andmed raamatute tiraaži, raamatute alla investeeritud summade, raamatu aastaläbimüügi, raamatu sisse- ja väljaveo jne. kohta. Kõiki neid materjale vajame aga läbitöötamiseks, et luua andmeile rajatud teaduslikult läbitöötatud alust meie raamatuturu korraldamiseks.

Kui sellist materjali ei suuda koguda meie raamatukaubandust ja kirjastamist korraldavad keskorganisatsioonid, siis peaks küll selliste andmete saamiseks leitama seaduslikke vahendeid.

Kokku võttes — mitte ainult pääliskaudse propagandaga, vaid tõelise raamatuturul valitseva olukorra põhjaliku tundmaõppimise, häirete kõrvaldamise ja puuduste parandamisega võime mõjutada meie raamatute levikut ning vältida kriisi tekkimist meie raamatuturul. Allakirjutanu arvates ei ole üldiselt võttes meie raamatuturul praegu kriisi märgata, võiks kõnelda ainult üksikute alade alatarvitamisest, kuid praeguste raamatuturul olevate häirete kestmisel on selle kriisi tulek paratamatu.

Kui meie raamatuturu läbikäiku aastas hinnatakse ca 1 miljon kroonile, siis on see summa juba rahvamajanduslikult arvestatav suurus, mille kasutamise viis ei või olla üldsuse seisukohalt tähtsusetu, kõnelemata raamatu erilisest kultuurilisest tähtsusest ja väärtusest.

E. Kull

REVOLUTSIOON RAAMATUTURUL

Raamatuaasta puhul selgitati küll raamatu ajalugu, raamatu mõju (muidugi ainult ajaloolist, mitte tänapäeval!), raamatu statistikat, raamatu kunstilist külge, bibliograafiat ja bibliofiiliat. Need on kõik küsimused, mis kahtlemata väärivad tähelepanu, kuid nad ei aita kaasa raamatu laiemale levimisele, milleks ju raamatuaasta oli ka vististi mõeldud. Ainsa elulise teemana on leidnud käsitlemist raamatukogunduse küsimused, kuid keegi pole uurinud ja kuski pole pikemalt arutatud praegust tegelikku raamatuasjandust. Meil tuleks üsna tõsisele käsitlelusele võtta küsimus, kuidas raamatut levitada ja uurida põhjusi, miks raamat meil ei levisel määralt nagu Soomes ja Skandinaavia maades. See on nimelt meie raamatuasjanduse organisatsiooniline külg, niioelda raamatu valmistamise ja levitamise käitismajanduslik ja majanduslik aspekt.

Peafume esijoonel mõningate fundamentaalsete tõeade käsitlelusele, mis meie raamatu-propagandas alati kahe silma vahele jäetakse.

1. Raamat on kaup. Sellisena ta allub majanduslikele seadusile, esijoonel muidugi turule. On pakkujad-tootjad (ma ei kõnele selles artiklis kuskil autorist, — see on omaette küsimus), kes seda toodavad majanduslike kasude või teiste sihtide saamiseks), ja nõudjad, kes seda ostavad, kuna nad arvavad, et see on neile rohkem väärt kui müügihind.

2. Sellepärast raamatute minek (levik) ei olene mitte ainult autorist ja lugejast, vaid hoopis teistest asjaoludest sama suurel määralt.

3. Need „teised“ asjaolud ongi tegelikult tähtsamad, mis annavad meie raamatuturule tema erilise ilme.

Milles see eriline ilme avaldub, võrreldes teiste maadega? Esiteks ja kõige tähtsamaks iseloomulikuks elemendiks meie trükisõnaturul osutub kõigi meie raamatute liikide keskmiselt väga väike frük (tiraaž).

Selle põhjuseks on esiteks meie rahva arvuline väiksus, selle ühiskondlik kihistus (suur % talupoegi), mis ei soodusta just raamatu levikut, ja ostjaskonna väike ostujõud koos meie raamatute relatiivse kallidusega.

Need põhjused on üldiselt teada, kuid pääle nende on veel teisi. Kui võrdleme meie olusid nende rahvaste omadega, mis meist mitte palju suuremad ei ole, siis näeme, et neil ilmuvate raamatute trükk on suhteliselt siiski hoopis suurem kui nende suurem rahvaarv ja jõukus lubaks oletada, aluseks võttes Eesti olukordi.

Siin peavad olema pääle puhtmateriaalsete ja ühiskondlikkude tegurite veel ka kultuurilised erinevused, sest teisiti ei saa seda seletada. Need on ju kahtlemata ka olemas, kuid minu veendumuse järgi ei ole siin mitte õige vaade, et neis maades on üldine hariduse- ja kultuuri-tase seevõrra kõrgem meie omast, et see iseenesest seletab säälsset suuremat raamatute-produktsiooni ja ostmist. See ei paista õige olevat.

Ma pigemini seletan seda küll ka kultuurilise põhjusega, kuid hoopis teisega. Meie riigi ja kultuuri oluline noorus on vist selles süüdi, sel kaudsel teel, et see ei ole ajalisel veel võinud lasta välja areneda raamatuturu ratsionaalset korraldust, mis on eriti arenenud vanade suurriikide kõrval ka just neis väikesis põhjariiges, kellega ees-pool Eestit võrreldi.

Et suurelt osalt raamatuturu organisatsiooniline algelisus ja kaootilisus on süüdi meie raamatu väikeses levikus, see ongi selle artikli päämisesks teesiks. Et ainult juba raamatuturu ratsionaalse ja tõhusa organisatsiooniga saaksime meie oma raamatule hoopis laialdasemaid leviku-võimalusi muretseda, see on teine tees, mis tuleb allpool ligemale käsitlusele.

Meie väikest rahvaarvu ja majanduslikku kandejõudu ei saa nii kergesti ja ruttu muuta, igasuguseid organisatsioonilisi muutusi aga saab teostada kiiresti ja ilma suuremate kulutusteta. Ja kiirus teotsemises on praegu oluline, sest kuigi meie oleme iseseisvuse ajal tublisti edasi jõudnud, on mõned rahvad ometi veel kiiremini edasi jõudnud.

Lugeja-ostja on igal pool alati kaevanud raamatute kõrge hinna üle ja süüdistanud kirjastusi ja raamatukauplusi liiakasuvõtmises. Ta teab, et autor tavaliselt saab vaid 10—25% raamatu kaanehinna, et paberikulu on veel väiksem ja trükikulud samuti ei või nii kõrged olla, et õigustada tihti väga kõrgeid raamatuhindu. Ta on seda enam kaldumas arvamusele, et teda niioelda „tüssatakse“, kuna ta näeb ju tihti välimuselt võrdseid (paksus, köide, etc.) raamatuid väga erineva hinnaga müüduna ja kuna ta teab, et raamatukaubanduses kauplejate vaheltkasu on profentides kaunis kõrge, keskmiselt $\frac{1}{3}$ ümber müügihinna.

Kuid täitsa õigustatult on kirjastused ja raamatukauplused tagasi tõrjunud neid väiteid, seletades, et nende kasu ei olegi nii väga suured. Kirjastamine olevat riskantsemaid ärisid, kuna ei võivat kunagi teada, kas teataval raamatul on minekut või mitte. Selleks aga, et mitte kahju saada, tulevat raamatu hind nii kõrgena kalkuleerida, et ka ta väiksema mineku puhul on lootusi valmistuskulude tasumiseks. Samuti olevat väga

kõrged kirjastuse administratsiooni- ja reklaamikulud. Stanley Unwin oma kuulsas raamatus „The Truth about Publishing“ toob selle kohta mitmeid näiteid. Esitatagu siin üks värskemaid ¹⁾).

Läinud suvel ilmus Ühendriiges Harcourt Brace & Co suurkirjastusel ameerika tuntud fotokunstnikkude Mario ja Mabel Scacheri raamat „The Fun of Photography“, mis oma sisult kui tehniliselt küljelt (375 lk. + 375 tahvelt) on esmajärguline. Ta hinda \$ 3.50 peeti kõrgeks. Firma kaasomanik Hastings Harcourt andis sel puhul pikema seletuse: „Esiteks, meie ei saa mitte 3.50 dollarit tükist, vaid ainult 2, sest me peame andma kauplustele 1.5 dollarit. Esimese trüki 5000 eksemplarist saadavast rahast kulub 2.400 eks. piltide trükkimiseks, 1500 eks. paberi-, trüki- ja köitekuludeks, 800 eks. autorihonorariks. Need on kokku 4700 eks., mis müügile lähevad, 200 eks. saadetakse tutvumiseks mitmele poole ja paljud järelejäänud 100-st rikutakse või kasutatakse proovidena. Esimene trükk ei kata sellega isegi mitte reklaami- ja üldkulud.

Teise trüki 7500 eks. läheb 2200 uue trüki kuludeks, 1300 autori honorariks (teisel trükil on need kõrgemad), 4000 üld- ja reklaamikulude katteks.

Oleme mününud nüüd, teoreetiliselt umbes 12.000 eksemplari. Peame välja andma 3-nda trüki samas suuruses ja kui oleme mününud umbes 17.000 eksempl., hakkame alles saama puhast tulu sellelt raamatult.“

Nii on kirjastajate seletus raamatu kõrge hinna kohta.

Raamatukauplused teiselt poolt jälle õigustavad oma suurt vahekasu sellega, et raamatute läbimüük on väike ja paljud jäävad müümata, mispärast ka igalt müüdud raamatult võetav vahekasu peab nii kõrge olema, et katta kõrgeid üldkulusid.

Probleem on siis nähtavasti mitte selles, et kirjastajad ja raamatukauplused on liiakasuvõtjad, nagu „The Times“ omal ajal arvas, vaid selles, et turule tuleb liiga palju niisuguseid raamatuid, mis ei leia küllalt ostjaid, toovad sellega kahju kirjastajaile ja kauplusile ning sellega põhjustavad ka hästiminevate raamatute kõrge hinna, kuna kirjastaja ja kaupmees peavad muidugi katsuma nendest saadud kahjud tasa teha teiste raamatute müügist saadavate kasudega.

Nii näeme, et raamatute kõrge hinna põhjuseks on raamatute ületoodang, või õigemini halbade raamatute ületoodang. Raamatuid saaks ainult sel juhul odavalt pakkuda, kui nendele saaks kindlustada küllalt suure tiraaži. Sel juhul kirjastaja võiks arvestada kindlaid arve ega tarvitseks hinna kalkuleerimisel arvestada kõrget riisikopreemiat. Suure trüki kindlustamine on võimalik, kui ostjaskond on organiseerimata ja minek põhjeneb peamiselt reklaamil ja kirjastuse ärilisel osavusel, mitte aga teose seesmisel väärtusel ega kasulikkusel osfjale.

Raamatute suurema tiraaži kindlustamiseks ja sellega odava hinna võimaldamiseks on kaks võimalust:

1) effeteellimine, kas kirjastuste poolt organiseeritult või raamatuklubidena organiseeritud ostjaskonna poolt,

2) niivõrd hää valik ja odav hind, et see iseenesest kindlustab suurte trükkide läbimüümist, ilma kuluka reklaami vajaduseta.

Neid mõlemaid võimalusi on hakatud kasutama alles pärast Maailmasõda. Ja mida „The Times“ hästimõeldud, kuid impulsiivne sõjakäik

1) The Publishers Weekly 1938, July, 30.

kirjastuste vastu ei saavutanud, seda on praegu saavutamata raamatuklubid ja kirjastuste odavad seeriad.

Raamatuklubide hälliks on Ameerika Ühendriigid. Esimesena asutati sügisel 1926. a. „The Book of the Month Club“, mis kohe alguses võitis suure poolehoidu. Sellele järgnes varsti „The Literary Guild of America“, mille liikmete arv varsti ületas eelmise oma. Need kaks on tublisti erinevad oma põhimõtelt kui ka sihtidelt ja kõik hilisemad raamatuklubid lähenevad oma tüübilt kas esimesele või teisele. Kuna esimene oli tegelikult äriline ettevõtte klubi nimetuse all, mis liikmeid varustas iga kuu ühe nende valiktoimkonna poolt valitud uue raamatuga selle hariliku kaanehinna eest, siis teine juba rohkem ühistegelise sildi all avaldas hääde uute raamatute odavaid väljaandeid oma liikmeile. Odavad muidugi Ameerika mõiste järgi, sest normeeritud hind \$ 2,00 ühe raamatu eest (missugused harilikus kirjastuse väljaandes küll maksavad 4 või 5 dollarit) on veel küllaltki suur raha. Sellepärast ka esimene Inglise raamatuklubi „The Book Society“ (millel praegu umbes 10.000 liikme ümber), mis levitas kirjastuste esitrükke kaanehinna 5/- — 12/6, keskmiselt 7,5—8,5 šillingi hinnaga, ei leidnud alguses nii suurt poolehoidu kui kardeti raamatukaupmeeste poolt. Kuna see sellega raamatukaupmeestele erilist konkurentsi ei teinud, siis see veel ei tekitanud erilist rahutust Inglise raamatuturul. Kuid väga huvitav on tõsiasi, et Inglise raamatukaupmehed, nähes „Literary Guild“i“ hiiglaedu Ühendriigis ja kartes samasuguse organisatsiooni tekkimist Inglismaal, otsustasid ise luua niisugust „odavat“ raamatuklubi Inglismaal, et sellega vähemalt ise olla kontrollijaks selles liikumises, mida arvati niikuinii mitte takistada võivat. Taheti siis raamatukauplusi kaasa tõmmata sellesse ärisse ja selle arvatavad tulud pidid minema „National Book Council“i“ käsutusse. Kuid asja läbiviimisega hilineti ja aastal 1936 asutati ka Inglismaal esimene „odav“ raamatuklubi. See oli kuulsa kirjastaja Sir Victor Gollanczi kuulus „The Left Book Club“²⁾, mille liikmete arv ületas juba möödunud suvel 50.000 piiri. Sellele järgnesid varsti teised ja praegu on Inglismaal 9 suuremat „odavat“ raamatuklubi, millede liikmete arv küünib igal kümnete tuhandeteni ja on 3—4 suuremail üle 30.000. Enamik neist pakub liikmeile iga kuu ühe raamatu kahe ja poole šillingi eest, mille hind harilikus kirjastuse väljaandes kõigub 5/- ja 16/- vahel. Nii odav hind osutub võimalikuks muidugi ainult suure tiraaži tõttu, mis jällegi eeldab suurt liikmete arvu ja seda omakord saavutatakse ainult suurte eeltöödega, suure reklaamiga ja suure kapitaliga.

Tähtsaimaist raamatuklubidest Inglismaal kahe juba mainitu kõrval võiks veel nimetada „The National Book Association“, mille presidendiks on Inglise endine pääminister, praegune lord Earl Baldwin of Bewdley ja mille asutaja- ja liikmeskonnas on äärmiselt palju inglise poliitikuid ja tähtsaid isikuid (näit. L. S. Amery, Viscount Astor, Lord Austin, meil Balti riikide sõbrana tuntud A. C. Bossom, Sir Malcolm Campbell, Viscount Curzon, Duff Cooper, Rafael Sabatini ja teisi). See on selle poolest omapärane, et ta pakub 2/6 eest raamatuid, kirjastades ainult esitrükke, mis pool aastat hiljem alles ilmuvad 7/6—15/-kaanehinna ka raamatukaupluste aknaile. See klubi, nagu ka „Left Book Club“ on tugeva poliitilise värvinguga, kuigi ta rõhutab, et ta ei olevat „Not Left nor Right Book Club“, vaid „A National Movement“. Kuigi ta asutajaid liikmeid kuulub kõigisse parteidesse, kes toetavad praegust rahvuslikku valitsust, peetakse teda siiski just vanameelse partei propagandaklubiks, eriti muidugi ka seepärast, et ta korraldab nagu vasakpoolne raamatuklubigi igasuguseid efekandeid ja vaidlusõhtuid. Igatahes ei leidu ta raamatuis kuidagi parteipoliitikat, küll aga on tugevasti rõhutatud demokraatlik joon ja ta ametlikuks sihiks on just laiaade masside poliitiline kasvatus mitte-ideoloogiliseks asjalikuks suhtumiseks ühiskondlikesse küsimusis, mille poolest ju muidu inglased on ju ammu tuntud ja

2) Lähemalt selle kohta vaata „Akadeemia“ 1937, nr. 2 „Sociologus“e“ artiklit.

imetletud teiste poolt. Ta igal pool reklaamitud juhtlauseks on: „N. B. C. u s u b demokraatiasse, mis nõuab mõõdukust ja sallivust.“

Mõned ta raamatud, nagu Baldwin'i „Service of our Lives“ (Ta viimased kõned pääministrina) on saanud suure menu osaliseks, eriti sellepärast, et nad käsitlevad aktuaalseid ühiskondlikke küsimusi, nagu näiteks ka „Kingdoms in Partnership“, mis käsitleb Briti Impeeriumi küsimusi, või „Arrows of Desire“, mis huvitavalt analüüsib Inglismaad ja inglasi.

Sel sügisel asutas ka liberaalne partei oma ametliku raamatuklubi, mis hakkab töötama Nicholson & Watsoni kirjastusega. Selle esimene raamat peab ilmuma eelkuulutuste kohaselt 1939. a. veebruarikuu alguseks. On iseloomustav, et pea kõik Inglise raamatuklubid on asutatud suuremate kirjastuste või jälle raamatu-suuräride kaitseva ja muidugi ka kasutaotleva protektoraadi all. Nii on N. B. A. ühenduses suure Hutchinsoni kirjastuskontserniga, „Reader's Union“, mis paistab silma oma eriti hääd raamatuvaliku poolest, on asutatud tuntud raamatusuuräri „Phoenixi“ poolt ja suurim inglise raamatuäri A. & W. Foyle on asutanud üksi 6 raamatuklubi, neist kõige tähtsam on esimesena (oktoober 1937. a.) asutatud „The Book Club“, (praegu 1938. a. nov. üle 35.000 liikme), mis pakub ilukirjandusliku- ja üldsisuga teoseid. Kuid ka ta teised, nagu „The Right Book Club“, „The Scientific Book Club“, „The Religions Book Club“, „The Travel Book Club“ ja kõige noorem neist, „The Business Book Club“ on küllalt suure liikmete arvuga ja nende väljaanded on päris hääd nii sisu kui ka välimuse poolest. Kuid seda võib öelda ka kõikide teiste raamatuklubide väljaannete kohta. Nad kõik pakuvad üldiselt tõesti hääd raamatuid odava raha eest. Sääljures on raamatu välimuse väga soliidne, üldiselt palju meeldivam kui meie hariliku raamatu oma, mis on küll osalt ka seletatav sellega, et kõik raamatud müüakse tavaliselt ainult kõidefult. Mõnedel neist nad ilmuvad ühtlases suuruses ja ühtlases köites, teised jälle on täiesti erinevad üksteisest selles suhtes, nagu „Readers Unioni“ raamatud, kuna „The Book Society“, nagu juba mainitud, levitab oma valikraamatuid, millisteks on vaid esitrükkid, kirjastuse originaalköites, s. o. samas köites, milles neid müüakse raamatukauplustest, kusjuures klubi kaudu aga saab neid ennem, kui nad vabamüügile ilmuvad. Nende hind on siiski hoopis madalam kui nad oleksid harilikul kirjastuse väljaandel — klubi kaudu kindlustatud suur trükk võimaldab 12—16-šillingulisi raamatuid välja anda 7—8 eest.

B. S., kuigi ta on hoopis kallim teistest (kuus ca 8 kr.), pakub jälle teisi soodusfusi. Nii ei tarvitse sääl osta just seda raamatut, mida klubi välja valib, vaid lugeja võib selle tagasi saata ja osta klubi kaudu ükskõik millise teise raamatu, mis saadetakse talle postikuludeta koju kätte kaanehinna eest. Ainuke kohustus on osta kuu jooksul vähemalt 7—8 šillingi eest raamatuid, millest näeme jälle klubide ärilist ilmet.

Pea kõik need klubid ilmutavad ka oma väikesi, kuid hästi redigeeritud literaarseid ajakirju, mis ei ole mitte niivõrd literaarsed kuivõrd ärilised perioodilised reklaami-vihud. Kuid suuremad neist, nagu „The Book Society“ oma on igatahes väga maitselt ja hästi redigeeritud ja on tõesti kasulikud nii lugejale kui ostjale.

Kuid olgu selle ärilise küljega kuidas on, ühiskondlikult tähtsam moment nende juures on siiski asjaolu, et nende kaudu on puhteraalgatusel teostunud paljude põlev soov: saada hääd uusi raamatuid odava hinna eest. Ja see ongi oluline punkt, mispärast ma seda huvitavat arengut siin nii pikalt olen refereerinud. Praegu on klubide kaudu igale avatud võimalus väärtuslike teoste muretsemiseks, ka neile, kelle rahalised võimalused seda muidu ei lubaks. Tooksin mõned näited: Seni on ilmunud teiste seas „Readers Union“ väljaandes 2 ja poole šillingi eest näif. A. Novikoff-Priboy: „Tsushima“ (kaanehind 16 š.), Robert Neumann: „Zaharoff, The Armaments King“ (7½), tõlkes Georges Duhamel'i: „Three Pasquier Chronicles“ (15 š.), kuulsa Hiina autori Lin Yu Tang'i: „My Country and My People“ (15 š.), noore

ameerika soomlanna Sally Salminen'i eriti Ameerikas ja Põhjamaades menu saavutanud teos „Katrina“ (7^{1/2} s., Rootsis müüdi sellest üle 50.000 eks.), ja hulk teisi sama väärtuslikke. Nüüd just ilmus novembriraamatuna Aldous Huxley suurt tähelepanu äratanud teos „Ends and Means“. „The Book Club“ raamatute hulgas näeme nüüsguseid raamatuid, nagu K. C. Armstrong'i Kindral Smutsi biograafia, E. M. Remarque'i „Three Camerades“ ja teisi. Ka teiste klubide (eriti muidugi kalli „Book Society“*) valikteoste üldine tase on kaunis häa ja kui meeles pidada, et enamik neist annab tasuta kaasandena veel literaarseid ajakirju (osalt jooksva bibliograafiaga) ja lubab teisi soodustusi (raamatute ümbervahtamist, tasuta raamatuid uute liikmete soovitajatele jne.), siis on täiesti mõistetav nende organisatsioonide imekiire edu.

Mitte ainult Ühendriiges ja Inglismaal ei ole nad pinda leidnud, vaid ka teistes riikides. Nii on Saksamaal juba pikemat aega tegutsemas „Deutsche Buchgemeinschaft“ ja noorem, praegu nüüdelda poolametlik ja kõige laiemaid kihte haarav „Arbeitsfrond“ poolt toetatud „Büchergilde Gutenberg“. Prantsusmaa suuremal raamatuklubil („Sequana“) on üle 40.000 liikme ja ta raamatu valikutoimkonda kuuluvad teiste seas nii kuulsad kirjanikud nagu André Maurois, George Duhamel, Henry Bordeaux, Paul Valery, Pierre Benoit jt. Huvitav on asjaolu, et sellel on ka Inglismaal üle mitme tuhande liikme, värvatud peamiselt inglise Book-Society kaudu, millel on Inglises Prantsuse raamatuklubi esindus. Tõehhi kahel suuremal raamatuklubil on igal üle 20.000 liikme ja üle 10.000-liikmelisi raamatuklubisid leiame praegu peagu kõigis Euroopa mais.

Kuid juhtivaks sel alal on siin jäänud Ühendriigid, kus praegu töötab 7 suuremat klubi. Ühendriiges on ka kindlasti nende mõjul raamatukaupluste arv viimase kümne aasta jooksul vähenenud, olles suhteliselt väiksem Euroopa suurriikide omast. Osaliselt on see seletatav sellega, et Ühendriiges ostetakse protsentuaalselt elaniku kohta vähem raamatuid kui Euroopas ja ka sellepärast, et suur osa raamatuid (odavad seeriad peamiselt küll) müüakse igasugustest müügikohtadest, kuid suur mõju on kahtlemata raamatuklubidel, mis osalt on arenenud ka nüüdelda postiraamatukauplusteks, mis saadavad liikmeile iga soovitud raamatu kiirelt koju kätte.

Sama nähtust näeme ka Inglismaal ja inglise raamatuasjanduse ajakirjas „The Publishers Circular'is“ Raymond kirjutab (5. nov. p. 684): „Näen iseseisvat raamatukaupmeest väga fõsises hädaohus. Ta paistab võitlevat juba kaotanud lahingus. Ammu enne sõda oli ta kaotanud suure osa k o o l i r a a m a t u t e müügist hariduslikele ühinguile ja agentidele. Pärast sõda on ta pidevalt kaotanud müügid r a a m a t u k o g u d e l e, mis on läinud samuti agentuuride kätte. Aastaid tagasi ta ei osanud kasutada neid võimalusi, mida pakkus kiiresti arenev laenuraamatukogude võrk. Sellest olenevalt tänapäeval igal raamatukaupmehel, kes tahab alustada laenuraamatukogu pidamist, on kõva konkurent hästi organiseeritud „Boots“ filiaadide näol 3) selle 460 harukoguga ja tuhanded inimesed, kes muidu vahest ostaksid mõne raamatu laenatud raamatu vahetamisel, ostavad selle asemel arstimeid ja teisi asju. Pärast sõja ühiskondlikud ja majanduslikud tingimused on samuti töötamas raamatukaupleja vastu. Suurte k u k r u t e g a ostjate ja kogujate arv üha väheneb ja uut lugemispublikut rahuldatakse twopenny raamatukogu, Book Clubi ja Penguini seeria kaudu paremini kui raamatukaupmehe poolt.“

Nii hindab olukorda Inglismaal isik, kes seda põhjalikult tunneb, — Inglismaal, kus on olemas hästijuhitud ja küllaldaselt kapitaliga varustatud raamatukaupluste võrk. Väga sarnases olukorras on raamatukauplused ka

*) Eestis on „AKADEEMILISEL KOOPERATIIVIL“ paljude inglise raamatuklubide esindus.

3) Boots — jaekaubanduse suuräri paljude osakondade — rohukauplustega igal pool.

paljudes teistes riikides. Tooksin näiteks veel lühikese ülevaate Tšehhoslovakkias⁴⁾. Säär on raamatukauplused organiseerunud Saksa Börsenverein'i süsteemil ja see töötas päris hästi kuni maailmakriisini. Siis aga, nagu mujalgi, hakkasid kirjastajad katsetama raamatute otsemüügiga tarbijatele igasuguste uute meetoditega. (Ettetellimised, tellimised koos ajalehtede ja ajakirjadega, järelmaksusüsteem jne.) Raamatukauplejad protestisid küll selle vastu, kuid nagu allmainitud artikli autor kirjutab, „olud olid selleks liiga selged ja uued meetodid jäid püsima“. Raamatukauplejad katsusid omi müüke hoida või tõsta ainsa võimaliku vahendiga, pakudes ostjale üha laiaulatuslikuma „service'i“ ja parema nõuande ja valiku, ja katsudes teiselt poolt osa saada raamatuklubide, kirjastuste ja ühistegeliste raamatuühingute ärist, hakates ise nende agendiks ja vahendajaks, kuid kaotades sellega muidugi osaliselt oma iseseisvuse.

Ka meil on olukord sarnane. Vahe ei ole kvalitatiivne, vaid kvantitatiivne, sest mõjuvad faktorid ja selged trendid on samad mis mujalgi, kuid areng ei ole nii silmapaistev ega formiline. Sest esiteks on meil raamatukaupluste võrk väga puudulikult arenenud, kirjastuste otsemüügi meetodid on juba ammu tarvitusel ja raamatukaupluste protestid on vastavalt nõrgad. Kõige tähtsam: ostja ei ole veel teadlik kogu arengu sisust ega ulatusest ja ei ole veel osanud organiseeruda oma huvide kaitseks. Kuid selle küsimuse juurde tulen veel tagasi.

Mis on selle ülemaailmse ja kiire arengu põhjused? Neid on palju, kuid me võime nad jagada kahte gruppi: ühed kuuluvad niiöelda konjunktuuriliste nähtuste hulka, kuna teised on tihedas seoses kapitalistliku majanduskorra arenguga klassilisest kapitalistlikust hiliskapitalistlikuks.

Esimeste hulgas võiks mainida vahest kõige tähtsamana pääle maailmasõda tugevasti kasvanud võistlust kirjastuste vahel, mida Harold Raymond peab olulisemaks algfaktoriks kõikide muude nähtuste seletamisel. Pääle sõda asutati palju uusi kirjastusi, vanad investeerisid uusi kapitale ja raamatutoodang tõusis ülemaailmselt tugevasti. Selle kõige otsesem tagajärg oli muidugi üldine raamatute üleproduktsoon, eriti kahekümnendates aastates (muuseas ka meil Eestis), mis oli osalt ka sellest tingitud, et raamatuturg sel ajal tugevat laienemise tendentsi näitas, osalt laenuraamatukogude võrgu kiire arenemise läbi igal pool, osalt ka odavamate väljaannete suurenenud müükide läbi eraostjaile. Kirjastused igal maal hindasid turuseisukorda liiga optimistlikult ja tulemuseks oli, et igal pool on praegu ikka veel müügil harilikult poole hinna eest ja odavamalt omal ajal liiga suures trükis ilmunud teosed. Ka meie raamatute odavmüügid olid suurelt osalt sellest tingitud.

Raamatute toodangu suurenemine ja ostjaskonna avardamine tõi teravalt päevakorradele kaks probleemi: kuidas leida sellest raaamatute uputusest häid raamatuid ja kuidas saada häid raamatuid odava hinna eest.

⁴⁾ The Publishers' Weekly, 9. juuli 1938, B. Janda, „The Book Trade in Czechoslovakia“.

Esimest pidi lahendatama informatsiooniala ja reklaami suurendamise teel, teist võis aga lahendada esiteks raamatute hinna alandamise teel kui ka raamatukogude võrgu arendamisega. Tegelikult asuti nende küsimuste lahendamisele mitmelt poolt ja mitmel viisil. Kirjastajad hakkasid ühelt poolt hoopis rohkem kulutama reklaamile ja igasugusele „service’ile“ raamatukauplustele ja ostjaile, teiselt poolt aga välja andma odavaid seeriaid ja uusi trükke. Suurraamatuärid asusid literaarse ajakirjade ja bibliograafiate levitamisele, pakkudes nendega nii odavat informatsiooni lugejaile kui ka häid reklaami-võimalusi kirjastajaile, ja arendasid eriti odavate raamatute müüki, kuna raamatukauplused pöörasid rohkem tähelepanu ostjate teenimisele. Kuigi kõik need nende pingutused tõid tagajärgi, ei toonud nad oma vastastikuse koordineerimatus tõttu ometigi täit efekti.

Konjunktuur sai väga soodsaks ühelt poolt laenuraamatukogudele, kes arvestades suurenenud lugejaskonna keskmiselt väiksemaid sissetulekuid, pakkusid neile odavaid lugemisvõimalusi soodsate tingimustega, hoolitsedes ühtlasi valikuvõimaluste eest. Teiselt poolt ka raamatuklubidele, kes ühteaegu võrdlemisi odava raha eest pakuvad nii hääd jooksvat informatsiooni, valivad häid raamatuid ja müüvad nad tõesti odavalt oma liikmetele. See mitmekülgne teenimine, mida raamatuklubid pakuvad, ongi nende edu pääpõhjus. Hinna odavus on tegelikult alles hoopis teisejärguline küsimus, sest tõeliselt on olukord niisugune, et isik, kes tunneb raamatuturгу ja selle mitmesuguseid võimalusi, võib endale ka omal käel muretseda hoopis vähese raha eest hääd raamatukogu. Kuid see nõuab esiteks asjatundlikkust ja teiseks aega ja neid mõlemaid ei ole keskmisel lugejal kuigi palju tänapäeval.

Mis puutub nüüd niiöelda „majandusajaloolistesse“ põhjustesse, siis näeme, et raamatuturul hiliskapitalistlikud nähtused alles ilmuvad nüüd, kus nad teistel majandusaladel juba ammu on tuntud. Siin väärib esijoones nimetamist jõudsalt kasvav kontsentratsiooniprotsess nii kirjastamise kui raamatukaubanduse alal. Ma ei taha siin tuua lähemaid andmeid selle kohta, kuna see viiks kõrvale teemast, ma tahaksin vaid rõhutada neid „trende“, mis selle tagajärjel ilmsiks tulevad.

Tähtsam neist on üldine tootjate püüe turu valitsemisele, mis raamatuturul ennast avaldab selles, et ühelt poolt kirjastused püüavad saada kontrolli raamatukaubanduse üle ja ka organiseerida ise oma saaduste müüki otse tarvitajale, võttes abiks suurt reklaami, ettetellimiste- ja järelmaksüsteemi ⁵⁾.

Teiselt poolt aga suurärid raamatukaubanduse alal, kus kontsentratsioon on eriti arenenud (anglosaksi maades ka mõned suurkaubamajad ja Chain-stores, milledest on tähtsamad Inglismaal „Boots“ ja

⁵⁾ Muuseas on huvitav märkida siinjuures, et isegi niisugune soliidne kirjastus, nagu seda on Oxford University Press, üks suuremaid ja vanim Inglismaal, on asunud raamatute müügile ostjaile aastase järelmaksuga — isegi välismaile! — ja on praegu just arendamas propagandakampaaniat selleks.

Ühendriikides „Macy“) katsuvad omalt poolt turgu valitsedes kirjastustelt eriti soodsaid tingimusi välja pressida. (Seda eriti nende ellukutsutud raamatuklubide jaoks!)

Üldine trend üksiktehingutelt siirduda lepingulisele varustamisvahekorrale on praegu raamatukaubanduses väga kaugele edenenud. Ainult jaemüügil on veel üksikost prevaleeriv levitamismoodus, kuid sellele on nüüd raamatuklubid ja päris odavad seeriad („Penguin“ eriti) oma soodsate abonneerimisvõimalustega saanud tõsiseiks võistlejaks.

Ja viimati — last but not least! — tuleb mainida tarbijate ühistegevust. See on alles algstaadiumis. Sellele oli juba eespool viidatud, kui ma mainisin, et osa raamatuklubisid on puhtärilisel alusel, mõned aga rohkem ühistegelise iseloomuga. Ma ei taha prohvetiks hakata, kuid mulle tundub, et ühistegevusel on siin alles lai tööpõld ees. Oleks täitsa loomulik, kui ka sel alal nagu teistel juba ammugi tarbija oma huvide kaitseks tootjate ja vahendajate turuvalitsemispüüdluste vastu välja astuks tõelikult ühistegelikul alusel seisvate raamatuostjate organisatsioonide asutamise teel. Sest suurem osa praegustest raamatuklubidest on ainult nimepoolest klubid, olles juhitud täiesti ärilistel alustel ja ärilise sihiga.

Raamatukaubanduses toimub praegu ülemaailmselt väga huvitav murrang. Alles nüüd murrab siin sisse hiliskapitalistlik ettevõtlik oma uudsete meetoditega ja võtetega, saavutades nendega suurt edu, kuid avades sellega ühtlasi tee oma suuremale vastasele — tarbija ühistegevusele.

*

Ülaltoodud üldine ülevaade oli vajalik meie olude paremaks mõistmiseks. Asudes nüüd Eesti raamatufuru lähemale vaatlusele, võime öelda, et selle iseloomustavamaks jooneks on selle korraldamatus. Mingisugust tõhusamat üleriigilist organisatsiooni üldse ei ole olemas, sest nii raamatukaupmeeste kui ka kirjastuste organisatsioonid on niivõrd lödvaimelised, et nad ei ole siin suutelised olnud vajalikke ühisorganeid ja funktsioone looma. Meil puudub isegi eesti raamatute üldkataloog, mille olemasolu on esimeseks eelduseks raamatukaubanduse kiirele ja täpsele funktsioneerimisele.

Välismaail on olemas kas raamatukaupluste (Hollandi, Rootsi, Saksa) või kirjastajate poolt ellukutsutud keskused või aga raamatusuurärid-komisjonärid Saksamaal ja Wholesaler's Inglismaal, kelle hooleks on raamatukaupluste varustamine. Suuremad neist annavad välja igasuguseid katalooge ja on ka oma muu tegevusega raamatukaubanduses asendamatud. Meil Eestis pole olemas ühtki sellist äri ja ka raamatukaupmehed ega kirjastajad ei ole niisugust instituuti ellu kutsunud, mis oleks suurel määral võinud mängida korraldava keskuse osa meie raamatuturul. Sellise keskuse puudumine ongi päämine ja otsene põhjus, miks meie raamatuturg on nii kaootiline.

Kaudsed põhjused on sügavamal laadi. Meil oli vana hää liberalistlik-kodanlik aeg liiga lühike, et lasta areneda hästiorganiseeritud raa-

matukauplustevõrku, nagu see sai areneda enne sõda Saksamaal ja mujal Euroopas. Ja tänapäeval ei ole kaupmees enam nii üldiselt tunnustatud tarvilikuks ja kasulikuks vahendajaks majanduselus nagu tol ajal, vaid tootja ühelt poolt ja tarbija teiselt poolt katsuvad iseseisvat kaubandust üha enam ja enam välja suruda hüviste jaotamisprotsessist.

See ei ole sugugi teoreetiline targutus. Me näeme selle protsessi arengut väga teravalt meie raamatuturu oludes. Üks kirjastus teise järele asus pärast sõda oma raamatuid võimalikult otse tarvitajatele müüma. Selleks anti neile igasuguseid soodustusi hinnaalanduste ja tingimuste näol, kujunes laialdane agentidevõrk, mis võttis üle raamatukaupluste funktsioone ja viimati asuti suurel määral ettetellimiste teele, mis jällegi raamatukauplused välja lülitas. Ja käesoleval aastal on meil juba või õigemini — viimaks ometi — asutatud teiste maade raamatuklubide eeskujul ka tarbijate keskorganisatsioon (EOK)*).

Me näeme niisugust arengut kõikides riikides ja mulle paistab, et ei ole mõtet seda püüda katsuda takistada. Kõik püüded jälle raamatukaupmeest teha ainuõiguslikuks raamatu vahendajaks, mis on mõnel maal nende ringkondades soovitud ja ka osalt saavutatud, on määratud nurjumisele. Kui see nii on, ja ei ole kahtlust, et see nii on, — siis ei ole ka mingit põhjust raamatukaupluste hääks samme astuda kirjastuste ja lugejate ärilise tegevuse vastu, mis siiski suurel määral avardab turgu ja edustab müüki. Näeme, et praegu kõigis mais, alates muidugi Saksa-maaga, oma kuulsa Börsenvereiniga Leipzigin, on raamatukaupmehed ise olnud organiseerijateks ja mõnel maal, nagu Hollandis ja Rootsis, töötavad ammu eeskujulikud raamatukaupmeeste asutatud ja omatud ühistegetelised arvekojad, mis varustavad kõiki raamatukauplusi ja on oma reguleeriva käe maksma pannud ka mitme teise küsimuse lahendamisel, nagu seda on kaupmeeste ja kirjastuste vahekorrad, müügingimuste normeerimine ja ühisreklaam raamatutele, kataloogide väljaandmine jne. Rootsis näiteks on koostööl kirjastajatega asutatud raamatukaubanduskool, samasugune on ka Saksas ja kokkuvõttes võib öelda, et neis maades, kus niisugused kaupmeeste organisatsioonid töötavad, ei ole mitte ainult raamatuturg hästi organiseeritud, vaid sellega on ka saavutatud selle eesmärk: suuremad müügingimused ja läbimüügid paremate informatsioonivõimaluste pakumisega ostjatele.

Meil on initsiatiiv raamatuturu korralduses viimasel ajal täiesti kirjastajate kätte läinud ja nende keskus on isegi välja andnud raamatute katalooge.

Kuna vist paljudel ei ole kujutlust meie raamatukaupluste saamatusest, siis tahaksin mõned näited tuua. Autor kuulub nende inimeste hulka, kes tahavad raamatuid lugeda võimalikult pea pääle ilmumist. Enamik meie kirjastusi ja riigiasutusi saadab nende kirjastusel ilmunud raamatuid ajalehtedele tutvumiseks. Neis ilmub siis harili-

---

*) „EOK“ — Eramaatukogu Omanikkude Keskseks, taotleb organiseerida raamatuharrastajaid, et mõjusalt kaasa aidata meie raamatuturu korraldamisel, eriti raamatu hinna alandamisel jne., praegu üle 500 liikme.

kult ikka vähemalt päris lühike märkus, kui mitte retsensioon ilmunud raamatu kohta. Peaks arvama, et ka raamatukauplused jälgivad neid märkusi, kuid kahjuks see ei ole nii. Veel kordagi ei ole mulle juhtunud, et mõni vastvalt ilmunud raamat (pääle nende muidugi, mida kirjastused aktiivselt levitavad) oleks kuhugi raamatukaupluse aknale ilmunud kaupluse omal algatusel. Kui omal ajal ilmus esimene kõide aastaraamatust „Valitsusasutiste tegevus“ — mis oli tõesti hää väljaanne — siis ilmus küll märkmeid selle kohta ajalehis, kuid mitte ükski raamatukauplus Tartus ei muretsenud seda, ja kui ma seda siis tellisin, sain ma ta alles mitme kuu pärast kätte, teisest kauplusest, kuna ma esimese juures iga lootuse kaotasin. Kaupluses öeldi, et Riigikantselei ei olevat üldse vastanud, vaatamata mitmekordsetele tellimistele. Ma ei tea, kas meie valitsusasutised on nii vastutulematud, kindel on aga, et ka meie raamatukauplused on saamatud. Samade raskustega tuli hiljem võidelda uuemate aastaraamatute muretsemisel, neid on nüüd juba 4 tükki ilmunud.

1936. aastal oli meil merenduspäev ja anti välja vastav album „Meri Eesti elus“, mille kohta ilmusid kiitvad märkused ajalehis. Üheski raamatukaupluses, kioskis ega mujal ei olnud seda saada, tellisin selle välja, kuid kaks raamatukauplust üksteise järele vastasid mulle hiljem, et seda ei olevat kahjuks kusagilt saada, sest Tallinnast olevat vastatud, et sellist väljaannet ei teata. See album oli samuti väga hää koguteosväljaanne, maitsekas välimuselt ja sisukas kaante vahel, pääleegi odav. Ma sain ühe eksemplari lõpuks täitsa juhuslikult — ühest paadisadamast jõe ääres. Mu laual on praegu üks roheliste kaantega Tallinnas ilmunud tuntud asutise aastaraamat, mis väärrib laiemat levikut oma tõesti hää sisu ja võrdlemisi odava hinna pärast. Kuid mis mõte on sellel, kui ta ei pääse lugejani! Vähemalt loodan, et ta kallis ei ole, ma tellisin ta nimelt suvel kohe pärast ilmumist, sain ta juba umbes kuu aja pärast kätte, kuid hinda ei teatud öelda, kuna neile ei olevat arvet saadetud. Olen mitmel korral samast kauplusest teisi oste teinud, kuid seni (nov.) on neil hind alles teadmata, kuna vastav asutis ei olevat nende järelepärimistele vastanud.

Need on mõned tüüpilised näited.

Üks tähtsamaid elemente, mis tänapäeval soodustab müümist, on see, mida inglise keeles nimetatakse „Service“. See puudub meil täiesti. See service — ostjaskonna täielik teenimine, on välismaal raamatukauplustes enesestmõistetav algtingimus, ilma milleta ei maksa lootagi ostjatele. Välismaal on päris normaalne, et kauplus lubab iga raamatut koju võtta tutvumiseks (saadab neid isegi koju kätte), annab raamatuid tutvumiseks ilma ostusunduseta, omab maksulise laenuraamatukogu ja katsub üldse tihedas kontaktis olla ostjatega, olles neile abiks kirjanduse valikul, uudisteoste tutvustamisel jne. Välismaal on näiteks päris tavaline, et suuremad raamatukauplused saadavad oma ostjatele (ka neile, kes vahest aastast ainult ühe või kaks raamatut ostavad) tasuta igasugusi jooksvaid, populaarseid (ja ka erialalisi, kui nende vastu huvi tuntakse) bibliograafiaid ja informatsiooni uute, neid võib-olla huvitavate teoste kohta.

Pääle üldiste informeerivat laadi kuukirjade ilmub veel hulk igasuguseid eribibliograafiaid ja kirjastuste poolt tasuta levitatud brošüüre, reklaammaterjale ja eriajakirju, mis on samuti suureks abiks ostjale raamatute tutvumisel ja valikus. Meil Eestis pole olemas ühtki niisugust väljaannet pääle kirjastuste kataloogide, mis võiksid seda otstarvet täita. Kuid iseloomustav on, et meie raamatukauplused ei ole seni veel leidnud võimaliku olevat neid võimalusi kasutada, mis on olemas välismaiste raamatute tutvustamise alal.

Meie raamatuturu korraldamatus on võrreldes välismaadega otse groteskne ja vajab tingimata parandamist, kui me soovime raamatule laiemat levikut. Teoreetiliselt oleks kaks võimalust selle reorganiseerimiseks. Esiteks võiks, eeskujuks võttes mõnede teiste maade hästi väljakujunenud eraraamatukaupluste süsteemi, ka meil kirjastuste ja kaupluste koostööl ellu viia vastav organisatsioon, mis teatavat tervendavat mõju võiks avaldada. Sellesuunalised algatused on juba mõnda aega olemas. Kuid niisuguste abinõudega, nagu seda on ühtlased tingimused ja kindlad hinnad, ei saavutata seni küll midagi olulist, kuni kindlad hinnad taotlevad müüja kasu. Ainult siis, kui kindlad hinnad tehakse hoopis odavamaks, on loota muutust.

Kuid paistab, et oleks ebakohane ja ebakindel katsuda raamatuturgu reorganiseerida ja elustada, lähtudes raamatukauplustest ja eeskujuks võtta Saksa muidu üsna tõhusat raamatuturukorraldust. See oleks vaid tagasiminekuks, mujal (ja ka meil) juba oma aja üle elanud organisatsioonivormide juurde, milliste rakendamine meil nii öelda tagantjärele ei ole kuigi lootust andev ja teiselt poolt jätaks ikkagi kogu küsimuse sisuliselt lahendamata, kuna raamatuturg jääks ikkagi kirjastajate ja kauplejate, nüüd ainult paremini organiseeritud ainuvalitsuse kätte, kes on alati rohkem huvitatud kasudest kui trükisõnast ja selle tarbijast. Meil on aga just hädasti vaja, et viimati ka kõige tähtsam isik, tarbija — ostja, kes on seni kõike seda vaikselt oma rahaga kinni maksnud, saaks mõjuva faktoriga raamatuturgu sisse lülituda. Välismaade sellealaline areng ja kogemused annavad meile küllalt selge vastuse neis asjus. Arvestades meie olusid, kus kirjastuste koostöö pole küllalt tihe ja raamatukaubanduse alal kapitalirikkad suurärid puuduvad, kes võiksid organiseerida raamatuklubi taolisi organisatsioone, osutub meile tähtsamaks ja paremaks lahenduseks ostjate ühistegevus koostööl kirjastustega.

Kuidas seda kõige otstarbekohasemalt teha, selle üle võib vaielda. Kuid oluline on, et raamatuturule jääks vabadus, et üksikud tegurid üksteist tasakaalustades jääksid võistlejateks. Kõige kahjulikum oleks sellel alal mingisugune (poolriiklik) poolmonopolistlik korraldus, kuid sama kahjulik ostjale on ka senine olukord, kus ostjal ei ole midagi kaasa rääkida, kuid kõik teda noomivad, et ta ei kulutavat küllalt raha kirjanduse ostuks.

Paistab, et põhimõtteliselt kõige otstarbekohasem oleks suur keskne organisatsioon, kes ühelt poolt ostjaile pakuks odavat ja täpset informatsiooni, kui ka mitmekülgset „Service’i“ ja teiselt poolt korraldaks hääde raamatute odavaid trükke kokkuleppel kirjastustega, nii nagu seda teevad raamatuklubid Lääne-Euroopas ja Ameerikas. Oluline on, ja seda ei tohiks silmast lasta, et senistele puhtäriilistele motiividele tuleksid võistlejana juurde ostja huvid tõhusalt organiseeritud kujul. See mõjuks tervendavamalt meie raamatuturule kui ükski teine, olgu ta muidu ükskõik kui hästi läbimõeldud äriiline kirjastajate ja raamatukaupluste vaheline organisatsioon.

Sest kõik tänapäeva majanduselu trendid on ebasoodsad senisele iseseisvale raamatukaupluse tüübile. Iga majandusteaduse üliõpilane

teab, et tänapäeval iseseisev majanduslik väikekäitis ainult sel juhul on võistlus- ja sellega elujõuline, kui ta kas oma asendi või ka oma kõrgelt individualiseeritud töö ja teenete tõttu on ostjale soodsam kui suurkäitis. Esimene põhjus — asend lähemal nurgal, seletab meie vürtspoodide suurt arvu, teine — kõrgelt arendatud individuaalne teenimine ja laialdane ostjale kasulik (just ja ainult see!) service, seletab raamatukaupluste senist võistlusvõimet välismaal nende konkurentide vastu. Meil pole raamatukauplused seda osanud pakkuda.

Kuid me ei tohi ka arvata, et organisatsioonide abinõudega saab kõike ära teha. Meie raamatuturu põhilised hädad, niiöelda „sündimisevead“ jäävad püsima. Neist tähtsamad on turu väiksus ja tarbijate vähene ostujõud.

Meie raamatu vähese leviku põhjuseks on ta relatiivselt hoopis suurem kallidus võrreldes välismaaga. Ma ei hakka siin palju näiteid tooma, kuid kui mees peame, et meie palgad on mitmekordselt madalamad Lääne-Euroopa omadest, uute raamatute hinnad aga umbes sama kallid, siis ei vaja see palju seletusi. Pääle selle aga on säääl ostjail veel väga palju teisi võimalusi odavalt häid raamatuid ja lugemismaterjali hankida. Inglismaal võib näiteks juba 6 kuud pääle ilmumist praktiliselt iga raamatut osta antikvaarselt hääs korras, hinnaga, mis on alla poolt, tihti ainult viiendik selle kaanehinnast. Ja seda võimalust kasustatakse laialt, samuti nagu igasuguseid odavmüüke, mis samuti on tihti väga soodsad.

Tooksin ühe näite inglise seeriaraamatute odavusest. Meil ilmus H. G. Wellsi „Lühike maailma ajalugu“ odavas seerias kolmes õhukeses köites, hinnaga kokku 3 kr. Inglismaal on seesama saadaval seerias „Pelican Books“, ühes köites (316 lk.), ja maksab vaid pool šillingit, mis võrduks umbes 45 sendile. Arvestades inglise palkade kõrgust, võib ütelda, et inglane maksab sama teose eest relatiivselt vaid $\frac{1}{20}$ sellest hinnast, mis eestlane peab maksma. Arvestada tuleb ka veel ajalehti ja ajakirju, mis samuti hoopis paremas kuues pakuvad hoopis rohkem kui meie vastavad väljaanded.

Kui nüüd kaaluda poolt- ja vastuväited siin käsitletud reorganisatsioonivõimalustele, siis selgub, et vastuväited on kõik kergesti tühistatavad.

Lugeja-ostja, kes on ju kahtlemata kõige tähtsam instants raamatuasjanduses, võidakse kõige rohkem sellest uuest korraldusest, sest esiteks uus organisatsioon saaks pakkuda talle odaval ja hästikasutataval kujul igasugust informatsiooni raamatute kohta, mis seni õieti üldse puudus eesti raamatuturul harilikule lugejale kasutataval kujul. Teiseks aga see organisatsioon, korraldades häid odavaid väljaandeid, annaks ostjale võimaluse sama raha eest rohkem saada kui seni, ja tegelikult kindlasti suureneks sellega ka raamatuturu maht, sest kindlasti ostetakse raamatuid hoopis rohkem, kui neid saaks odavama hinnaga, — ka nende poolt, kes seni üldse raamatuid ei ostnud.

Auforeile võib uus olukord samuti ainult kasulik olla. Raamatute suurem levik loomulikult suurendaks ka autorite raamatuid saadavaid tulusid — igatahes nendel, kes leiaksid lugejaskonna poolehoidu. Paremini korraldatud informatsioonil ja kontaktil lugejaskonnaga kindlasti oleks ka veel see hää külg, et ta mõjuks teatava sõelana, soodustades paremaid kirjanikke ja teoseid, tõkestades vähemväärtuslike levikut, millede müük praegu tihti muudel põhjustel on forsseeritud kirjastuste poolt.

Kirjastustel pole midagi karta sellest uuest organisatsioonist niivõrd, kui nad kirjastavad häid asju, sest nendele ainult avarduks turg. Üldmainitud sõeluv efekt pääseks mõjule ka kirjastuste suhtes, kellel suuremaid võimalusi lugejatega kontakti loomiseks, mis lugejail jällegi annab parema ülevaate ja hindamise võimalusi. Kannatada saaksid sellega ainult kirjastused, kes teenivad raha igasuguste ebasoliidsete väljaannetega. Näitena paljudest ma nimetaksin vaid ühe hiljuti ilmunud teose, mis on juba ilmunud kolmes trükis, kokku 22 000 eksemplaris, ületades sellega üle kahekordselt Kalevipoja juubelitruki. See on S. P. A. E. Liidu kirjastusel ilmunud J. Läätsa „Kodumaa ravimtaimed“, mille vastu peaks huvi tundma ka Tervishoiuvalitsus, sest selles on tunnistatud kõik (ka tüüfus, vähk, tuberkuloos, suhkruhaigus jt.) haigused arstitavaks mõne kuivatatud juurika- või lehetega, näiteks lk. 28 „Aas-karukella tinktuuri tarvitatakse seepidise süüfilise, läkaköha ja kurvameelsuse vastu“. Usun, et kartus, nagu võiks niisugune tõhus ostjate organisatsioon hakata etendama raamatuturul liiga suurt osa ja hakata kirjastustele efekirjutusi tegema, ei ole küllaldaselt põhjendatud.

Kirjastustele jääb ju alati võimalus (et mitte sattuda olenevusse ostjaskonna organisatsioonist, kui selle poliitika talle ei peaks meeldima) keelduda koostööst sellega ja pöörduda otse ostjaskonna poole, kellest ta ju ikkagi oleneb, võistlemiseks nende organisatsiooniga arendades samu meetodeid kui see: odavaid seeriaid, uusi odavaid trükke, informatsiooni-teenistust jne. Olen veendunud, et odavail seeriaid on Eestis ees veel suur tulevik⁷⁾.

Teatav võistlus oleks isegi tervitatav. Kuid muidugi oleks rahvamajanduslikult ebasoovitav, kui kirjastused hakkaksid igaüks omaette arendama „Service'i“ ja hoopis parem oleks, kui kirjastused leiaksid sobiva aluse tõhusaks koostööks organiseeritud ostjaskonnaga, kes võiks neile pakkuda mitmes mõttes hoopis paremini töötava levitamisaparaadi, kui seda on nende praegune, osalt mitmeti ebasoliidne agentide ja soodustuste süsteem. Seda enam, et ainult see võiks meil luua ammugi vajaliku informatsiooni-teenistuse vahest koguni oma ajakirja näol. Niisuguseid informatsiooni-ajakirju antakse välismail igalpool raamatusuurärde poolt välja, mis meil üldse puuduvad. **T a r b i j a t e o r g a n i s a t s i -**

7) Üldse on imelik, et meil seni pole ükski kirjastus veel välja andma hakanud tõesti odavaid häid seeriaid, nagu me neid leiame igal maal suurt poolehoidu leidnud olevat (Penguin, Reclam näiteks). LUB oli omal ajal liiga odavalt mõeldud ja praegused mõned ühekroonised seeriad on siiski veel meie ostjaskonnale natuke kallid, kuigi muidu väga hääd.

oon oleks ka kõige tõhusam ja erapooletum meie raamatuturu suurima pahe, üleproduktiooni vastu võitlemiseks.

Raamatukauplused lõpuks, kes vist kõige enam kardaksid niisugust reformi raamatuturul, võivad päris kindlad olla, et nende senisele ärile see kahju ei too.

Kokkuvõttes kõike eelpooltoodut võime julgesti öelda, et meil on hädasti vajalik tarbijate organisatsioon, kes raamatuturul peaks avaldama suuremat ja kasulikumat mõju kui ükski, olgu muidu ükskõik kui hästi mõeldud kirjastuste ja raamatukaupluste koostöö moodus.

Ainsaks teeks raamatuturu elustamiseks on ja jääb, pakkuda (nagu kirjutab USA kirjastustegelane A. Van Duym)⁸⁾ „odavaid raamatuid, vähem raamatuid, ja paremaid raamatuid. See võib paista labasena, kuid selle sihi saavutamine ei ole võimatu, kui kasutada senisest suuremat kooperatsiooni.“

Ja et seda koostööd saab vist küll kõige tõhusamalt korraldada vastava ostjate organisatsiooni kaudu, selles ei või kahtlust olla.

G. Vaher

MATKANÄGEMUSI KREEKAST

AKROPOLISE EES

„Sõita Kreekasse sellise kuumusega? See oleks hullus“ — nii kuulsin hoiatusi. Aga kunas muidu oleks mul selleks võimalusi — ja kui olin juba pooltel teel? Tühja kah kuumusest — ma ju ei reisi mugavuse ja puhkuse pärast. Näen kodus isegi küllalt jahedaid ilmu ja lilli — lõunamaad tahan näha t e m a l e kõige iseloomulikumat ajal ning kujul. Olen juba kunagi varem juuli-augustikuu leegitsevas lõõsas liikunud Rooma fānavail ja Pompei varemete vahel; ning võib-olla kogu selle reisi sügavaim mulje on jäänd just põuapunasest õhtutaevast kõrbend maastiku kohal Via Appial.

Just see, tahaksin ütelda, orientlik kaduvuskoloriit näib kõige paremini vastavat seda fundetooni, mis on omane ka muidu neile enam ajaloo kui olevikuga mõjuvaile maile. Mis saame sinna parata: meid, kellele ainsaks üleisikuliseks lohutajaks on jäänd kultuur, ja ainsaks usundiks lootus oma rahva ning inimkonna kestmisse tõususse — meid rabab, kihutab ja huvitabki antiikmaailm, vähemalt Room, kõige enam oma langusega. Selles varisemises on midagi samataoliselt traagilist ähvardust kogu meiegi usule nagu omaaegseile juutidele Jeruusalema häving ja kõikvõimsa Messiasse tulemata jäämine, või valgustusaja teoditsee-usklilikele Lissaboni maaväring või Napoleoni-sõjad, mille puhul „kõikvägeva Jumala armunõu“ enam kuidagi ei suutnud seletada tuhandete süütute surma. Nagu säääl, nii siingi luurab sama masendav tunnetus: meie usk

⁸⁾ „The Future of Bookselling“ — „The Publishers' Weekly“, June 11, 1938 p. 2296.

nähtavasti pole õige, oleme oma igatsustega idealiseerind kõikvägevaks ja kõikväärtuseks selle, kes seda ei ole. Kui nii häbistavalt purunes tsivilisatsioon, mis omefi on kogu meiegi tsivilisatsiooni alus, kui nii võrdlemisi järsku nagu jõuetuks jäid rahvad, kes selle loojana pidid olema kindlasti väga jõulised ja andekad — eks ähvarda siis samasugune langus kord ka meie rahvaid, meie kultuurisüsteemi, meie jumalaid, s. o. juba ka praegu meid endid, meie elu mõtet? Ja nii siis hakkab meie alarmeeritud igavikutahe otsima teisi väljapääse ja lohutusvõimalusi, hakkab vähemalt põnevalt uurima selle tookordse allakäigu põhjusi. Kas olid nendeks päämiselt välised vaenlased, või seesmised poliitilised, sotsiaalsed, majanduslikud muutused? Või on tõesti nii, et ühe kultuuri hing ise allub samuti vananemisseadusele nagu üksikisiku oma — ja et sellest järgneb kõik muu? Ja kui see on nii või nii, kuidas siis peaksime end selle vastu kindlustama — kuidas rahvana, kuidas isikuna? Kas püüda uuesti krampuda transsendentaalse surematuse-usu külge? Või stoiliselt minna vastu mitte ainult enda, vaid ka oma pikema elu, oma ideaalide, oma jumalate surmale? Või lihtsalt püüda unustada kõik, püüda elada ainult vitaalselt — kas hedonistlikult või usus ja lootuses vähemalt soo kui niisuguse elu säilimisele? Kuigi teda ähvardavad kõik ainult-vitaalse elu mõtteted kannatused?

See on traagiline küsimustekompleks, millele on mõelnud Augustinusest üle Bossuet Schopenhauerini, Spenglerini ja kaasaegseteni nii paljud Ohtumaa mõtlejad. Ja küllap eriti intensiivselt tundis seda teadlik antiikinimene ise, juba varakult, hellenismi aja algul, Kreekas — ja hiljem Roomas. Sellest ahastavast mõtterabelusest kõnelevad nii Stoa kui Epikurose koolid kui ka algav kristlus. Sest toogi ju polnud mitte ainult orjade, vaid ka filosoofide meeleehte sünnitus, põgenemine ratsionaalselt mõttetuks muutund reaalelust irratsionalismi ja transsendentsuse katakombidesse, päälesurmase õndsuse usu- ja fantaasiariiki. Sellisena, hukkuva militaar-Rooma ahastuse ja meeleehte loominguna tuli vähemalt minule Via Appial vastu kahvatu valge Kristus, taga ühe maailma veripunane loojangutaevas. Ja nagu kogu selle hukkuva maailma viimse hüüdena kostsid Colosseumi varemete keskel mustalt puuristilt sõnad: Ave crux, spes unica!

Nii kandus mu kujutluses see tundefoon tahtmatult üle ka Muinas-Kreekale. Marmorlik kõrgklassika-aeg jäi nagu raamatuliseks, küll aga elustus see rabeleva hellenismi maailm, mis meile avaneb näit. Pauluse kirjades, kõrvu käratsevalt pääliskaudne ja teoloogitsevalt fanaatiline. Mõlemas suhtes nii lähedal nüüdisajale.

Ja nüüd istun siis ise sel samal Areopaagil, kus sama Paulus kord kõneles tolele käratsevale ärirahvale oma tundmatust Jumalast. Siit siis pakkus seegi juut oma aasiapälast arstimit haigete eurooplasele, kelle kõikelaostav skepsis oli juba hävitand kõik ta enda jumalad ja kelle riik oli juba alistet aasiastuvaile Aleksandreile ja Augustuseile. Juba siis olid vaikind siin kord kõnelend Periklese ja Themistoklese sõnad, haihtund nende sünteetilise, distsiplineeritud demokraatia vaimgi.

See on haruldaselt lihtne, võiks ütelda, otse metsik kaljukünka tipp, umb. nagu mõni Kalliola tipp Helsingi külje all. Aga see pole graniidist,

ja ta pehmemat kivi on kahe tuhande aasta ja veel kui mitme tuhande inimese jalad kulutand väga, väga auklikuks ja libedaks. Aga vähemalt temale tõusva trepi astmed on siiski veel käidavad.

Mu all, nii kaugele kui silm võtab, laiub juba hämarduvas õhtus moodne Ateena, juba peagu Piräusega kokku kasvanud määratu majade-meri. Mu vastas aga, ja veelgi kõrgemal, seisab ta ise, kehastet Illu, kogu euroopluse ürgsümbol: Akropolis, P a r t h e n o n.

Olen ma ekstaasis nagu Koskenniemi ja nii paljud teised? Olen ma pettund, olles üldiste kiidukõnede tõttu oodand liiga palju? Ma ei tea. Aga üllatusega ma tunnen, kuidas minus taganeb see veripunase loodangutaeva vari kogu antiigi kohalt, mille kaasa tõin Roomast ja mida arvasin nägevat ka siin. On sümptoomne: ka nüüd on õhtu, aga selle valgus tuleb mu selja tagant — ja just selles valgustuses saab Akropolise kollakasvalge marmor veel erilise sära vastu tumedat idataevast ja Hymettose harju. Kui kõrge, kui valitsev on juba ta asend! Ja mida tumedamaks hämardab all linn, seda kõrgemaks, seda ülemaisemaks muuhtub ta helendav siluett. Kuigi Areopaagilt peab päikese loojudes lahkuma, istun veel kaua ta vastasoleval, sama kaljusel künkal. Ja endiselt helen-dab nende kohal Akropolise ime, varsti läidetud tõusvast täiskuust.

Kas ei levi seda valgust ka kogu tollele maailmale, mille esinda-vaima monumendina siin seisavad need õilsad, paljukannatand hooned? Tõsi, ka siin on ülestikku juba hilisema manduva tsivilisatsiooni ehitusi. Rooma ajal juure ehitet teatrihalli rasked, tõusiklikult monumentaalitsevad müürid on oma stiililtki sootu teislaadsed. Ja ka siin on ju kõik nii varisend. Aga siiski ei jää siit kuskilt sellist tühisuse ja kaduvuse ahastus-tunnet nagu Rooma „suurusaja“ hingetu tsivilisatsiooni varemeist ja Via Appia maailmalõpu nägemusest — uuesti ristile mineva Kristusega. Sääb nagu ühines kõik: võimuahne Caesari, salakavala Augustuse, lõmitava Vergiliuse, verise Nero, paheliste Borgiate ja vägeva Mussolini, selle „Bombastes Furioso“ vaim üheks, et Kristust uuesti ristile viia. Siin Pallas Athene kodus aga mõjub juba see liht-looduslik ümbrus nii noorusvärs-kelt, peagu väikelinlikult (meenutame, et see linn oma suurusajal ei ületand palju praeguse Tartu välismõõtmeid). Ja samuti juba see, et pole säilind mitte julmade tsirkuste ja küsitava väärtusega, puhtfüüsiliseks kul-tuuriks määratud termide suurutsevad jäänused, vaid siiski templid, maailma ühe kaunima usundi, keha ja vaimu ühendava kultuse õilsavormi-lised pühamud. See on Dionysose, Athene ja Apolloni vaim, mis ikka veel ühes koos elustab ja hingestab neid säilind vorme. See on igiloov ja igivärske, ikka vabalt otsiv, kõik võimalused läbi katsuv aga ka vabalt hävida laskev vaim — kuni pole leitud õige, tasakaalukas, s ü n t e e t i -l i n e v o r m. Ja just sellepärast on selle spetsiifiliselt euroopalise vaimu tõelised õitseajad ikka nii lühikesed. Kõik selles ehituses ongi rajatud t a s a k a a l u l e, õ i g e l e m õ õ d u l e, k u l d s e l e k e s k t e e l e — nagu üldse demokraatias. Niipea kui üks tegur areneb natuke äärmus-likumaks, on terve ehitus hädaohus. Niipea kui üksikisik, Alkibiades või mõni teine, läheb oma individualismis juba vastutustundetuseni, on kogu riigi kord ja vabadus ähvardet.

Dionysose vitaalne tungdünaamika ja Apolloni ratsionaalne selgus

ja mõõdukus loovad alatiselt väga vankuva polaarpinevuse ka Kreeka kultuuri hinges.¹⁾ Eeskätt Athene ja Apolloni kirgas päikeseline mõistus oli see, mis lõi selle linna nii ainulaadseks inimkonna ajaloos. Aga niipea kui nende loodud ratsionaalsed kultuurivormid, eriti ka just usundivormid, need suured sünteetilised sümbolid, kippusid jääma juba vaid tardund intellektuaalseiks vormideks ja allegooriaiks, nii kohe kaotasid nad ka oma mõju niihästi liiga skeptilisile filosoofidele kui ka elamustihkavaile rahvahulkadele. Ja nii kohe ületas oma õiged piirid tungipärane Dionysos, ja temaga pea liituv Kristus, haarasid rahvahulke idamaised ainultmüstilised usundid, asendusid kõik apolliinse kultuuri õilsad vormid ainult müstilis-tundelise voogamisega. Et selles jumalatehämarduses võidutses just juudipärane kristlus, — kas pole see vaid võrdlemisi kõrvaliste tegurite tulemus? Kas selleks võitjaks poleks võind olla ka (muidugi vastavalt helleniseeritud, nagu kristluski) näit. pärsialik mitraism või mõni Egüptuse näit. Isise kultus, mis kõik hellenismi ajal ju olid väga moes? Kas polenud põhjus see, et mass, väsind pingutavast ja jõuetuks tegevast intellektualismist, ihkas uut usku, uut kindlust, uut tundeõndsust, uut ühtekuuluvustunnet igavikuga, ainust vahendit, mis võib päästa hedonismi igahetkelisest suremisest?

See on üldmulje, vaadeldes nii Ateena muuseumide rikkalikke skulptuure, jälgides ta mütoloogiat ning kirjanduslugu kui ka meenutades ta usundilist ja poliitilist arengut. Selle kultuuri-stiili pääomadus, ta äärmuseni arenend võime näha ja kujutada kõike nii selgelt, plastiliselt, konkreetset, individuaalselt, see näib olevat olnud ta suurim voores ja ühtlasi ta nõrkuse põhjus. Ta müüte ja kujusid (ja ka mõisteid) loov fantaasia on lopsakas ainulaadselt, just selle juure peaks tagasi haarama ka meie aja kultuur, kui ta tahab oma tõesid mitte ainult leida abstraktselt, vaid neid väljendada ka kunstis ja usundis, neid tundetooniliselt sisendada massidele, — ja see teatavasti on kultuuri säilitamiseks sama tarvilik kui tõe leidmine. Aga kogu see rikkalik mütoloogia on nagu pooltroopiline kasvistik, kus maagilise metaforismi tõttu intuiitiivselt tunnetet ajaloolised, bioloogilised, sotsiaalsed j. t. tõesid kohe lakkavad edasi ainult luulena. Alles kui tulla muuseumi idamaa osakonna tardund konventsionaalsete vormide juurest, mõistad hinnata, kuidas kõrgklassilise Kreeka skulptuur on juba nii ääretu palju elulähedasem, elavam, vormija isiksuserikkam. Aga nagu kreeka müüte jälgides tunned järsku, kuidas see arenend müüt polegi enam müüt, polegi enam elu suure tõe sümbol, vaid ainult luule, või koguni ainult allegooria, niisamuti kaotavad siin selle sümboolsuse skulptuuris ikka individuaalsemaks muutuvad vormid, kuni neist jääb järele ainult ilmetu üksikasi. Alles uus tundmusreligioon, kristlus, asendab selle hellenistliku hingekaotand realismi (kuigi see ka realismina on veel liiga konventsionaalne) jälle tundetooniliste sümboolsete vormidega. Kuid uuesti otse barbaarselt vägistades asjade reaalselt vormi ja loomulikku tasakaalu.

¹⁾ Tarvitan siin suurema reljeefsuse mõttes „dionüüsliku“ ja „apolliinse“ kultuuri mõisteid, umb. nagu Nietzsche — kuigi hilisem uurimus on nende kontrastsust vähendand.

Nüüd vast mõistan, miks algav kristlus, samuti nagu juba varem juutlus, kaldus ikka jälle nii rangesse kujudevihkamisse, üldse antiikse plastilise ja selgelt mõistelise kultuuri hävitamise: Mitte ainult, et mass võttis jumala kujusid jumalate enestena, vaid et ka eliit hakkas nii pidama jumalaid liiga palju reaalisikuiks, müstilisi jõude ja seadusi ainult kunstivahendeiks. Antropomorfism hävitas jumaluste ümbert nende kõige olulisema — aupaistelise müstilise sümboolsuse. Apolloni kunst üliarenedes sõi ära usu dionüüsliku olemuse. Ja siis maksid katakombidesse aetud dionüüslikud jõud enda eest kätte teises äärmuses — esmalt hedonismi hävitava pilgarina, ja siis kristluse tuhandeaastase neuroosina.

Akropolise Parthenon oli liiga selgelt päikeseline sääl mäe otsas. Ei suutnud seda kaua tasakaalustada ka säälsamas ta lõunajalal asuv Dionysose teater, mis juba Euripidese ajal sai ainult teatriks. Nii alistus kõik viimaks müstilisele koopavaimule. (Trasyllose koopa nime all näidatakse sellist varakristlikku pühamut ka just Dionysose teatri enda kohal kaljuseinäs. See on nagu miinikoobas, kust lasti õhku Parthenon.)

Kuid ei taha mõelda liiga palju ainult allakäigule. Oma lühiaegselt õitsengust hoolimata lõi see sünteetiline „demokraatlik“, „euroopaline“ kultuur siiski enam kui temale järgnev kristlus oma tuhandeaastases koopaõndsuses ja koopapimeduses. Viimasest säilind varakeskaegseid kirikuid leidub ju mitmeid siingi allinnas, kuigi mõned neist kord mošeedeks ümber moonutet. Nad on madalad, pimedad, barbaarselt kohmakate telliskivikatustega nagu seened. Ja ikka veel valitseb kõrgelt nende üle öökullisilmalise tarkusjumalanna õilis tempel, tõusevad võimsad valged, ainult vähe kullaka paatinaga kaetud marmorsambad üles avarusse, kannavad oma koormat edasi Erechteioni pühalikud neitsikujud. See on tempel, see on usund, see on kultuur, mis valitseb maailma ja samaaegselt on maailm. See ei püüa tungida oma fornidega üles taeva, ega pugeda koopavõlvide hämarasse õndsusse, vaid ta oskab ka maal ja maises elus olla suur ja ilus. Kõrgel maal, hästivormitud, tasakaalukas maises elus.

2. ATEENA — LÄBI TAVALISTE JA LÄBI SINISTE PRILLIDE

Tõepoolest, siin on natuke liiga palju kuumust ja liiga palju päikest. Tänavail käib suurem hulk inimesi kaitseprillidega ja neid on müüa igas kioskis kompvekihunnikute kõrval terved lasud. Aga kuigi silmil on valus, on nii kahju seda valusalt säravat keskpäeva-Ateenat äkki tumestada sinakaks või tuhakarvaliseks.

See on imelik, kuidas valgustuse ja isegi soojuse vaheldus muudab nii järsku mitte ainult kogu meie maailmapildi, vaid ka meid endid. Juba kuum vann või saun moondab meie tajumisviisi, nii et see — järsku tulles — tundub pisut õudne. Isegi pimedas toas elektrivalguse läitmine või kustutamine tundub mõnikord natuke pööritust tekitava imena — muidugi juhul, kui küllalt elavalt ja sügavteadlikult tajuda seda järsku metamorfoosi. Siis vahel nagu t u n n e k s, kuivõrra meie „mina“ siiski oleneb oma ümbrusest, ja tekib nagu kahtlus, kas teda ongi nii absoluutselt olemas.

Natuke veidralt, natuke jubestavalt mõjub see värvivahetus siin päikeselises miljonilinnas, kui ta massirikkad bulvarid äkki kollakas-päikeselistest muutuvad sinikahvatuks, nagu öiseks, unenäoliseks, päikesearjufuse-, maavärisemise-, maailmalõpueelseks. Ma ei harju seda taluma, ma kuidagi ei taha seda päikesevalusat realiteeti kauaks vahetada tolle pilditaolise maailmafilmiga. Ja nii ma vahetan neid ikka jälle: nähes valusat tõtt niikaua kui silmad kannatavad, kui enam mitte, puhates sinises „vales“.

Aga vahelduvad tahtmata kaks nägemisviisi ka muidu ses linnas, oleviku ja mineviku oma. Ei või ütelda, et see olevik oleks huvitusetu. Tänavaelu on vaheldusrikkam, elavam, ehk ka kärarikkam kui Lääne-Euroopa suurlinnades, kuigi päänähtavate toredus ei jäta palju soovida. Esineb rohkem juba Orienti meeletuletavaid tänavastseene, ja tumedaid tüüpe, robustse, lihava paksuhoüelise näoga, keda ei tea, kas pidada päritolult kreeklasiks, türklasiks või juutideks. Teiselt poolt on kõik, kelle poole pöördun, väga viisakad. Valvekorras konstaabel tuli palumata kaasa kolmandasse tänavasse, et juhatada mulle magasiini, kus võiksin lasta parandada uuri. Ja kui Piräeuses keltki härralt küsisin teed oma laeva juure, ei juhata ta mind mitte ainult õigesse trammivagunisse, vaid sõidab ka ise kaasa ja maksab, mu protestidest hoolimata, trammipileti mu enda ja mu kohvri eest. Sellist pressimispuudu, nagu näit. omal ajal Itaalias, ei tundund ka hotellides. On näha, et turist on oodatud külaline. Või on see end ikka veel Euroopa vanimaks kultuurrahvaks pidaja suurejoonelisus välismaiste „barbaaride“ vastu? Igatahes on riskantne kõnelda haritud kreeklasega ainult ta maa muistsest tähtsusest, tunnustamata ka praegust.

Ei, ei saa salata ka uue Ateena ilu. Panepistimioni tänaval reas asuvad (muide erarahadega ehitet) Rahvusbiblioteegi, Akadeemia ja Ülikooli hooned säravast marmorist, täpselt muinaskreeka templeid jäljendavas stiilis on tõelised nähtavused — kuigi tunduvad juba veidi liiga madalad nende kõrval ja vastas asuvate 5—6-kordsete moodsate majamürakate tõttu. Ka antiikstiilis marmorist staadion (taas eraannetus!) paneb ikka jälle imetlema juba selle ehitusmaterjali enda puhast ilu, seda otse nägemusetaolist valgust, mida ju ajapaatinaga kaetud vanad templijäänused muidugi enam ei või pakkuda. Loojangueelne vaade Lykabettose kingu tipult sügaval all laiuvale linnale ja kaugel helendavale merele — see oli ainulaadne. Ja isegi suur rahvuspark oma lopsaka tihedusega, mulle enamikus eksootiliste taimedega, oli omaette elamus. Seda enam, et just minu sääloloku päevil ta lehestik oli pestud puhtaks pooleaastasest tolmust, ta kõverduvad kitsad alleed võtsid tänavate lämmitavast kuumusest tulijat vastu otse ebatavalise jaheda värskusega: paari tunni eest oli sündinud ime, mis siin neil kuudel juhtub ainult vahest kord kümne aasta jooksul: oli sadand vihma! Järgmisel päeval sadas seda isegi paar fundi! Ja nende kahe päeva vahelisel ööl korraldas loodus isegi paraja turistikohase maavärisemise: kui umbes kella kahe ajal öösel, tulles tagasi väljasõidult Vana-Phaleironi tuffavate juure, jõudsin hotelli ja vaevalt sain une silmile, raputati voodit, nagu oleksin magand uuesti laeval. Kargasin üles ja ruttasin aknale, kuid ees laius avar Omonia plats sama

rahulikult nagu äsja. Oli see tõesti maaväring või ainult mõne hiigla veoauto möödasoit? Hommikul aga mustasid kioskite ümber suured inimparved — ajalehed kõnelesid pooletolliste tähtedega maaväringu kahjustest, kümnekonnast surnust... Ta keskus polnud päälinnast kuigi kaugel.

Nii et Nüüdis-Kreeka oleks nagu teind kõik, mis võimalik, et korraldada minu väiksuse vastuvõttu võimalikult huvitavalt. Aga siiski, kui palju intensiivsem, palju sügavalehaaravam, palju mõtteid-äratavam oli see linn, mis paistis minevikust läbi siniste ajaprillide, hõljus alla Akropolis, Olympieioni, Theseioni templisammastikest, tõusis üles Kerameikose tolmuseist, lahtikaevatud haudadest ja arvutuist mälestuskividest, hoovas välja muuseumide lõpmatuist saalidest! Ühe klaasiga võis näha vaevalt ühe sajandi, teisega kahe-kolme aastatuhande elu.

Aga kõnelda neist muinasmälestusist endast, kas see ei tähendaks korrata sama, mida on kõneldud juba musttuhat teist aja- ning kunstiloo- raamatut? Antagu siis andeks, et nii pääliskaudselt kõnelen ainult oma kõige üldisemaist ja subjektiivsemaist muljeist. Argu pandagu pahaks, et ikka jälle laskun neisse „abstraktseisse“ mõttenägemusisse, millele nähtavad asjad on ainult lähtekohaks. Lapsepõlv on see, milles nagu miniatuuris, in nuce, on koos kõik isiku hilisema arengu peajooned. Kreeka, see on Euroopa miniatuuris; muinas-Kreeka — ta kultuuri lapsepõlv ja noorus: midagi ei juhi enam kui tema nii elavalt nägema enda ees kogu meie mandri saatuse aastatuhandelisi äärjooni.

Ja nii ühel päeval, sammudes, seistes ja jälle sammudes läbi Rahvusmuuseumi lugematute kujude-riigi, marmorisse kehastund jumalate-riigi, satub mõte lendama nende jumalate eneste — ja säält meiegi Jumala saatusele.

3. „DIE GÖTTER GRIECHENLANDS“

Oleme harjund natuke üleolevalt suhtuma Schilleri paatosesse tolle marmorliku Olümpose puhul. Mäletan, Bonnis sattusin omal ajal otse sõnasõtta tema kaitseks sakslaste eneste (dr. W. Schneider'i j. t.) vastu, kes väitsid, et need klassikute jumalad ei ütle meie ajale enam midagi, et nad on kunstiliselt veel vähema väljendusjõuga kui Klopstocki j. t. kristlik Jumal. Muidugi sellise entusiasmiga kui Schilleri aeg me ju enam ei saa suhtuda Muinas-Kreekasse, ei jaksa ehk nii elavalt tajuda ka tolle jumalate plastilisi väärtusi. Aga selle eest on sajandilõpu uusklassika ja uusromantika, Nietzsche, Merežkovski j. t. aidand meile uuesti elustada nende igiaegset sümboolset sisu. Ja ainult meie aja võltsi ja päälis- k a u d s e eluläheduse tõmpus ja mõttelaiskus ei viitsi küllalt taibata neis pulseerivat sügavamat elu.

Muidugi, nad on ju meile eemale jäänd ja seetõttu nagu tardund, nagu need kujudki siin. Puht-inimlikult, otsesemalt saavad meile elamuslikeks näit. need lõpmatud surnuile pühendat mälestustahvlid, kus ikka jälle varieerub ja kordub sama motiiv: jumalagajätt lahkuva surnu ja ta mahajäävate omaste vahel (või õigemini: lahkuvate omaste ja mahajääva surnu vahel, sest viimane on see, kes enamasti on kujutat istuvana).

Kuigi siin on palju vähema kunstiväärtusega käsitöid, ja kuigi see oma määratul hulgal kordudes võib tüüdata nagu rahvaluule, selles kunstis on kahtlemata väga palju intiimset, liigutavat, kurvameelset ilu. Vaadelgem kas või seda, kui hingestet joontega on kujutat sõber pigistamas oma mahajääva sõbra kätt. Või teist hauakivi, kus näeme surnud ema poole sirutavat ta kõige kallimat, ta väikest last . . . Nende teoste sümboolika ja meeleolu on veel meiegi ajal kõigile tajutav; surma jumalikkus on veel peagu ainus, mis paneb liikuma meie mehaanistund hinge ja tardund usutunnet.

Nende steelidega võrreldes on jumalakujud palju rohkem üldidee teenistuses, enam stiliseeritud, idealiseeritud, abstrahbeeritud ideaalolendite kujutuseks. Nad ei eelda oma mõistmiseks mitte ainult seda vahetat meeletaju, mida setsessioneerides rappa joosnud moodne kunst peab ainuoluliseks, vaid ka sügavamalt mõttetööd, kogu vaimse isiku, ta eetiliste ja usundiliste sfääride kaasategevust. Aga ainult barbaarid ja totakad koolmeister-ratsionalistid arvavad, et jumalaid võib tajuda ainuüksi meeltega, ja et neid pole olemaski, kui keegi ei jaksa või viitsi teritada selleks ka oma hergemaid sisemisi võimeid.

See maksab nii nende kujude tõelise elamussisu kui ka nende jumalate eneste kohta. Nad kuuluvad ühelt poolt, eriti oma antropomorfilise plastilisuse tõttu rohkem välismaailma kui kristlik Jumal, ja on selletõttu nagu raskemini kättesaadavad meie usulisele hardusele, mis ihkab ju saada kontakti mingi mittemeelelise, meisese ulatuva jumaljõuga. Kuid teiselt poolt ometi nad teevad seda kontakti ka kergemaks, kuna nad aitavad — õige suhtumise puhul — piltlikumalt, s. o. ka selgemini tajuda selle jumaliku jõu olemust, kelle igavese ulatusega liitudes meie üksikhing oma erisugustes hädades tuge otsib.

Tõsi küll: kristlus oma Jumala kui armastava Isa kujutlusega tegi ta küll tundeliselt õige hingelähedaseks. Ja monoteism mõjub mõnes suhtes loogilisema usundivormina, rahuldab seega enam meie vaimu ühtlustarvet kui polüteism. Aga kuivõrra raskemaks ta ühtlasi teeb selle ainujumala õige struktuuri tajumise! Kuivõrra ebaselgeks ja ebaplastiliseks udutab ta kõik need erijõud ja eritegurid, millest ta (s. o. meie ise ja meie igatsused) koosneb! Iga polüteistlik jumal, ükskõik mis nime all ta erimail ka esineks, „kehastab“ ju endas mingit looduse- või inimesuuretegurit, mingit vitaalset tungjõudu või elu ja ühiskonna suurteadust. Kristlik Jumal asendab hästi vaid Zeusi, maailmakorra ühtluse, füüsilise ja eetilise seaduspärasuse sümbolkuju. Juba vitaalelu igavest metamorfoosi, üha vahelduvat sündi ja surma, eneseohverdumist ja surmast ülestõusmist, mida laseb tajuda Dionysos (samuti nagu Demeter j. t.) — selleks ei sobi see kõrkide juutide „kõikvägev“ Jahve enam kuidagi (nagu küll egiptlaste Osiris). Õnneks suudeti selleks funktsiooniks kohandada usualgataja Jeesuse enda jumalakstõstetud kuju, kuid juba teatavate raskustega. Sotsiaalset armastuselementi oli rohkem, kuju sellisena muidugi palju vaimsem ja kõrgem, aga vitaaldeemonlikkust tuli sääli puudu ja selle väljendusvajadused inimestes jäid rahuldama.

Pallas Athenet asendas osalt Püha Vaim — hellenistlikult mõistepärasem ja täpselt-täpavam, aga ühtlasi juba palju vähem plastiline süm-

bol, hoolimata tuikesest. Mis aga jäi päris vaeslapse ossa, oli näit. välismaailma tajuv tarkus, väljendus-kunstiline ja erootiline ala, Apolloni ja Aphrodite sfäär, elu kõige vägevamaid, kuigi ka hukutavamaid. Kui seda ei kultiveerind jumalad, pidid astuma nende asemele kuradid — ja muidugi neile omase väärarenguga, perversiooniga, haiglusega. Nii said just need sfäärid kristlusele ainult „patuseks“ — ja nendega üheskoos kogu inimene. Tagajärg on teada: munklus, neuroos, obskurantlus jne.

Nii peitis juba varane kristlus endas saatuslikke defekte, tähendas antiikusundiga võrreldes ainult mõnel (näit. sotsiaalsel) alal kõrgemat, teisal aga madalamat, väljendus- ja kultuurivaesemat usundivormi. Sest iga positiivse usundi ülesanne on võimaldada inimesele võimalikult täielist kontakti igavese elu kõigi tähtsate aladega ja pürgimustega.

Neid „ülima usu“ puudusi püüti küll parandada instinktiivselt ja teadlikult, eriti Vahemeremaade plastilis-kunstilist kultuuri soodustavas elumiljões. Kujunes kolmainsuse dogma, iseendast väga õnnelik hellenistlik sümbolmõiste, mis ei lase ühtki neist jumalaist võtta liiga personaalselt. Aga kahjuks polnud ta mitte hästi kokkukõlas intellektuaalselt võetud monoteismiga ja tekitas seetõttu ikka jälle pahandusi, eriti borneeritud intuitsiooniga teoloogide — ja isegi veel meie aja koolmeisterlikkude protestantide juures. Jaksati elustada isegi üsna väljendusvõimeline Maarja kuju, kolmainsuse kõrval neljas kristlik jumalus. See oli keskaja suurim usuiline looming, mis koos pühakutega võrdlemisi hästi täitis igiunustamatu Aphrodite ülesandeid, kuigi natuke peenutsevalt, ülisublimeeritult. Renessansis ulatab polüteistlik kristlus juba üsna sõbralikult kätt vanale polüteismile. Näis kord, nagu jõuaks Euroopa jälle tõesti sünteetilise, kõrgkultuurilise usundini, kus on koos niihästi kristluse sisemuslikkus (Innerlichkeit) kui ka antiikmaailma plastilisus.

Kuid juba oli kristlustki haarand sama intellektualismi skleroos, mis oli tapnud hellenismi: saades kuju ning kujude ümber veel palju-palju kuldseid kuubi, lämbusid temagi jumalad nende all oma hingega. Või vähemalt nad ei olnud küllalt kättesaadavad võhikuile, eriti nõmedavõitu sakslaste juures. Ja nii algas see uus kujudepurustus, mille esimafaktoriks oli Luther. Algas jälle see müstilise sisejumala võitlus „välisjumalate“ vastu, mis on kestnud kuni praeguseni. Puritaanlus, pietism, romantika, uusromantika, jne. on võidelnud „jumala“, klassitsism ja ikka jälle korduv uusklassika „jumalate“ eest. Ei nähtudki enam, nagu ikka „ususõdades“, et erinevused tegelikult polegi nii suured, et tüli kestab päämiselt nimede ja kõrvalasjade pärast. Ja nii kaua nad nüüd on tülitsevad, kuni on kadund mõlemate mõte, autoriteet ja mõju massides. Ja nüüd siis on end kusagilt ürghauast uuesti välja ajand karvane, verine Wotan, kes kamandab: „Ei ole jumalat ega jumalaid pääle minu! Maha juudid, maha ka nende Kristus! Ja Walhalla, meie, germaanlaste paradiis, tunneb ainult üht rõõmu: juua ja tapelda! Tappa vastastikku maha üksteist kõik kuni viimse meheni — ja hommikul tõusta üles ja alata samas uimas sama tapatööd jälle otsast pääle. Hei, hullund orangutang!“

See oli nägemus kreeka ja hellenistlike jumalate eluteest läbi aastatuhandete, nagu see mulle ilmutus Natsionaalmuuseumi marmorses jumalateriigis. Ja nii oli ta jube lõpp, Ragnarök.

Loodetavasti aga see lõpp oli ainult nägemus.

4. RINGI LÄBI PELOPONNESOSE

Aga nüüd küllalt kohvikukultuurilistest „targutustest“, läheme sõitma puh-puh! tulivärskesse reaalellu. See puhin tuleb vedurist, mis veab meid — mitte enam Olümpose, vaid Olümpia poole. Patrasest alla Peloponnesose edelanurka.

Imelik, see polegi nii kõrvetaoliselt tühi, nagu laevalt vaadates paistisid kõik need Kreeka mägised rannad ja mäeküljed. Ümberpöörduvalt, see on haruldaselt lopsakas, kuigi kesksuve kuumusest juba võrdlemisi halliks küpsetet ja tolmund. Mäed idas on kaugel ja nende ning mere vahel laiub kõik üles haritud tasandik. Vähemalt 3000-aastane viljelus tervitab siit. Kuskil uhkeldab jaamagi nimena: AXAIA.

Viinapuuistandused ronivad ohtrina üles mööda lamedaid künkaid (Patrases müüdi nende marju juba umb. 30 senti kg!), õli- ja teisi viljapuid seisab salguti ja üksikult siin-sääli keset välju. Ja on küllalt ka teravilja (nisu?), äsja koristet ning seatud pekstuna (muidugi mitte masinaga) riitadesse või laotet pahmana puude alla — ei ise kuivama, vaid maapinda kuivuse eest varjama. Päril korralikkude hobuste järel veerevad teedel määratute ratasfega kaarikud, nagu Agamemnoni sõjavankrid. Veel sagedamini aga näed suuri viljakoormaid nagu liikuvat üldse ilma vedajata. On's need autol? Ei, ligemalt nähes märkad, et kusagil sasi alt siiski paistab välja ka väike eeslinäss. Teisal tuleb neid vastu ka ratsaloomana: seljas kahelt kolmelt realt korve ja kotte. Ja vahel veel lisaks ka mees, endal jalad tolknedes ligi maani.

Järgnevad avarad, aga võrdlemisi kehva lõikusega maisiväljad, vaheldumisi arbuusipõldudega. Vaevast nähtavate kõhetuleheliste varte otsas valendab maa täis nende pääsuurusi pomme nagu valkjasrohelisi jalgpalle. Jaamades seisab vaguneid neist kuhjani täis laotud. Iga teine sõitja ostab ja õgib neid säälsamas. Jah, nad on suurepäraseid janukustutajad — ja janu on siinses kuumuses ju selline, et tarvitseksid liitri vett kas või iga poole tunni takka. Kümne sendi eest antakse aga selline arbuusimürakas, et sellest jaksad ära süüa vaevast kolmandiku, muu tuleb aknast välja visata, kuna ta ei mahu kuhugi kohvrisesse.

Siis tuleb — ime küll, — siingi mingi soo, õigemini vist nõmm, täitsa lage, kuni kaugel silmapiiril seisvate mägedeni, täitsa lage ja tühi, ainult siinsääli õitsevate ohakatega. Küllap need on Ahhaia „Pontini sood“, oodates oma ülesharijat. Mõned nagu katseks viljeldud lapid igatahes näitavad, et siin viinapuu kasvab. Aga kes harib? Meenub mu Ateena tuffavate ütlus — siin on ju iga talupoeg ainult rentnik või koguni rentniku-rentniku-rentnik, maahärrad ise elavad päälinnas jm. Jah, ilusamaid mõisaehitusigi ei näe kuskilt. Lamavad vaid madalad, laiad talumajad, oma kollakast telliskivist raske katuse all, nagu tahaks maa sisse pugeda selle kuumuse eest. Klaasaknaid ega korstnaid ei näi palju olevat —

millekski? Õhtul tehakse tuli õuele ja selle ümber keedab ja sööb kogu pere nagu laagris. Mis on siin teisiti kui kahe ja poole aastatuhande eest, kui siit läind meeste nimed panid värisema Trooja sangarite südamed ja „ahhailane“ oli Väike-Aasia rannas umbes samatähenduslik kreeklasega? Kas pole isegi see rahvas siin kuidagi teissugune, kuidagi rassiltki puhtam ja õilsam, mitte nii rohkeste robustsete paksude, mustade tüüpidega nagu Ateenas? Ligineme Olümpiale, keha ja vaimu ühiskultuse pühamule.

Iga talu õues vilgub tuluke. Laupäevaõhtune rahu on langend üle avara, ilusa maa. Ainult vedur kiljub ja huigub peagu järelejätmatult nagu oleks ta poisikeste käes. On's see ülemealikus, või on siin tõesti nii palju rongi alla jääjaid?

Pyrgoses tuleb vagunisse viisakas, kuidagi väga õrn noormees ja ulatab oma nimekaardi: Athanasios Ap[ostolos] Kosmopoulos. Ta pole omefi mingi kosmopoliitne apostel, vaid on Olümpiaküla esimese (kaks neid ongi) hotelli „Alfis'e“ esindaja — ja nagu hiljem selgus, ta peremees, kelner, teener, teejuht ja factotum, kõik kokku. Aga võistlus teise hotelliga on kõva, ja turiste nüüd suvel vähe, nii tuleb juba paar jaamavahet neile vastu sõita. Ei olnud niigi saak suur: kaks saksa daami, teine põline ateenlane, teine, ta õde, Chicagost, ja mina, nii rändame nagu üks perekond oma armastusväärse peremehega eesotsas laupäevaõhtusesse vaiksesse Olümpiasse, võib-olla maailma kuulsaimasse 300-elanikuga küllasse. Muidugi oleme maja ainsad võõrad. Risttee juures, küla südames, põleb paar laternat, ent siit edasi jalutan juba pimeduses. Tume-daist, madalaist majakesist puude vahel kostab loomade hääliitsust, kusagil ojakeses soliseb vesi. On täielik „idillia“.

Kuid hommikul ärgates sätendab lõunamaine päike juba nii kuumalt, et higistad toaski. Tänaval aga teeb meie agar peremees utsinat kohalikule noorte-salgale: paljud neist, ja muidugi ka juht ise on dressis: tumesinine särk ja püksid, valged kingad ja valge lips — mingi kreeka balilla. Oo, ta töötab ka kogu Olümpia vaimseks uuestisünniks, et olla väärt oma muistseid kuulsaid esivanemaid. Ja väärda oma endagi isa, kes, äsja 99-aastasena surnud, on oma eluajal palju abistand muistse Olümpia väljakaevamisi. Aukartusega näidatakse selle eest saadud tänukirja Berliini olümpiaadi puhul — ja kaasasolevat Hitleri pilti. Führeri omakäelise allkirjaga!!

Rännak muistse pühapaiga enda varemeile on vähem idülliline. Tõesti, siin vähemalt kahetsen, et pole tulnud kevadel. Vähemalt siin, selles igavese nooruse ja värskuse pühamus ei tahaks kuidagi näha ainult kõrbend maad, kuivand jõge, tolmund lehtedega õlipuid — kui niikuinii nende all on hävitus nii täielik. Siin tõesti vaevalt enam on kivi kivi pääl. Zeusi templi hiiglasambad (kas mitte veel jämedamad kui Parthenonil?) on paisatud pikali, nende üksiklülid on veel reas nagu hiigla veskikivid. Suur hulk teisi templeid, võimlemissaale, varakambreid ja muid hooneid on ära tuntavad ainult kivipõranda või alusmüüride järgi. Staadionist on välja kaevetud ainult võlvitud sissekäik, muu on veelgi mitmemeetrilise liiva- ja savikihi all. Ja kohal, kus kord alasti kulfiveeritud keha tõusis otse

jumalduse esemeks, taagerdab nüüd vormitult paks papp, musta kõrge mütsiga ja maaniulatavas mustas mantlis — nüüd, 36-kraadilise kuumaga varjus!

Meie aeg ei saa uskuda ühegi jumala kõikvägevust ja kõiktarkust. Aga siin mulle paistab küll kangesti tõenäolisena, et see oli vanade jumalate päris sihilik vihapurse ja kättemaks, mis hävitas kord selle koha. Just samal antiikaja lõplikul allakäigu ajal, 6. sajandil, kui suleti viimsed Ateena koolid ja too aasialik must papp lõplikult näis triumfeerivat kogu antiikse ja euroopalise kultuuri üle, paiskas äkiline maavärisemine ka siinse tarbetu tervisepühamu hiiglasambad. Ja mille jättis maaväring, selle viisid lõpule jõevaimud: muutes oma voolu uhtsid laiali varemedki, matsid mitme meetri sügavusse ühishauda kogu antiikkultuuri tüüpilisima pühapaiga.

Ja nüüd? On's nüüd ta väljakaevamisega kõik jälle elustet? Või sellega, et nüüd igas teises linnas tõusevad uued staadionimüürid? On's see endine vaimgi, see keha ja vaimu üheaegse õilistuse vaimgi elbund? Oo naiivset küsijat mehaanilise, tervisevastase, äritseva rekorditejahi ajastul! Juba helleenidegi kirjanikud ja filosoofid pilkasid vahel vaimuvaeseid sportlasi — kuid nende rohkete templite siht oli siiski kalogagatos, jumalate teenistuseks kultiveeritud jõud. Nüüdseil olümpiaadel aga triumfeerivad ikka enam kroonu poolt salaja väljatreneeritud elukutselised muskligladiatorid, enamvähem kõik ise südamehaiged — ja päältvaatajana märatseb hüsteeriline, sensatsioonihimuline, neurasteeniline mass. Kas pole siingi jälle sama dekadents mis kõikjal: vorm lämmatab sisu; plastiline, meeleline, mõisteline — kõik, mis on s e l g e, haarab meid kergemini ja tugevamini — ning varsti ununebki selle kõrval see ebamäärane elaan, see hing, mis kogu seda vormi üldse õigustab.

Muide, kui vara siin maal isegi lapsed saavad „selgevormiliseks“: Juba 8—12-aastastel on nagu täiskasvanu ilme, ainult koos lapse õrnusega. Ja suured, ilusad tumedad silmad aina välguvad. Kümne-viieteistkümne aasta pärast on neis nägudes juba midagi fardunut, karmi, hingetut.

*

Teine inimkultuuri alatine põhihüdaoht on: oma soovkujude idealiseerimise traagika. Ma ei kõnele praegusest fõhrerite-idealiseeringust, ma vaatan ainult siinset Hermese kuju, antiikmaailma üht ilusaimat. Ta ei ole mitte ainult ideaalselt proportsionaalne, ta on tõesti ideaalne mees — aga seejuures ometi nagu ilmetu, isiksusetu, liiga palju jumal, et olla elav üksik inimene, aga siiski liiga reaalselt inimesekujuline, et äratada meis seda püha värinat, mis näeb jumalaid. See on otse lootusetu: et elavalt tajuda maise elu ideaali, tasakaalukat, kalogagatoslikku ilu, selleks peame ta nähtavasti muutma enne tasakaalutuks, ta m o o n u t a m a ekspressiivsemaks (nagu tegi seda varsti kristlik kunst)! Ideaalne keha ei suuda nagu üldse väljendada ideaalset hinge — sellepärast et „ideaalne“ hing ei saägi olla tasakaalukas ja rahul, vaid ikka peabki olema ühekülgne, kannatav, tormav, seega mitte „ilus“, vaid endast üle kasvav.

„Ilusa“ jumala kujutus on üldse võimatu. Aga kas mitte samuti ka

kujutus kõikvägevak s idealiseeritud jumalast, kui see samal ajal peab olema ka hää, nagu kristlaste oma? Mitte ainult maailmas leiduva kurja pärast, vaid ka iseendast: täiuslikkus ja elu on üksteisega olemuslikus vastuolus. Maailma „mõte“ saab olla ainult traagiline: mitte Kõikvägeva ümber kostev igavene hosianna, vaid suurimategi elujõudude igavene pürgimus ja võitlus, allajäämine ja uuestihakkamine. Sest kõik mis on elav, seda kihutab igavene Mure.

*

Ma ei sõida edasi üle kõrbend Arkaadia mägimaa, ma ei taha raisata ümberistumiste ja ootamistega tervet päeva. Ma ei tahagi näha seda küla-viletsakest, mis on järele jäänd muistsest Spartast — selle kiuste, et praeguses Euroopas jälle end nii võimsaks on upitand just Sparta vaim ja jälle nii ainuühtsaks idealiseeritakse just temataolist „kõvadust“. Mul seisab meeles ainult selle tulemus: kas just Sparta ei olnud see, kes oma vaimutu võimuga lõhkus helleenide rinde, kes oma vallutustega valmistas ette Philippose ja roomlaste vallutust, kes ise oli pung, mis iial ei puhkend öitsele. Ja pärandus? Laskem ütelda Coudenhove-Kalergil: Ateena demokraatia oma „lõdva“ individualismiga lõi siiski kogu Öhtumaa tsivilisatsiooni põhivormid, „totalitaarne“, võiks ütelda ka „natslik“ Sparta leiutas ja pärandas maailmale ainult — musta veresupi!

5. MYKENAI — HELLASE HÄLL

Ma ei kuluta pääle ööbimise palju aega ka Korintosele, sellele äbarikule väikelinnale, mis end uuesti üles ajand kunagise maaväringu jäetud varemeist. Pauluseaegne luksus on kadund, Vana-Korintose vähesed jäänused kõnelevad ainult kõige hävingust. Kuigi ees sinetav laht on nii hele ja rõõmus, põhjas selle taga ja lõunas kerkivad mäed nii varjavad . . .

Mind tõmbab edasi — vanast veel vanemasse. Mind tõmbab kogu Kreeka mandri esimesse kultuurikoldeesse, Mykenesse, kolme aastatuhande taha. Agamemnoni ja Klytaimestra saagarikkasse linna, needusealusesse pelopiidide koju.

Nagu needusealune, kaljune, kõrbend ja paljas on isegi tee, mis sinna viib läbi mägede. Ja kui siis rongilt lahkudes peab alustama jalamatka, ei tunne end nagu olevatki enam Argolises, Hellase hällis, vaid kuskil Oriendis, maal, kus Apolloni päike pole enam inimeste sõber, vaid kõige elava tapja. Esialgu leidub veel madalaid inimelamuid ja kuumust õhkuvaid, juba paljaid põlde, siis viib tee üha kõrgemale, üha kõrbenu-maisse mägedesse, täielikku tühjusse ja mahajäetusse, millega imelikult kontrasteerib ainult maantee, siin erakordselt ja otsekui pilkeks isegi tsementeeritud!

Ei ole ma kunagi tundnud sellist kuumust. See on tuline nagu leil, aga muidugi mitte niiske; mitte lämmatav, vaid ainult kõrvetav, nagu kogu seesmisegi niiskuse väljasulatav. Varsti tundub keelgi suus paksuna ja huuled kipuvad lõhkema; hiljem märkad, kuidas nende niisutamistest on suu ümber tekkind võru kollakat ainet.

Siis viimaks avaneb mäekeerangult pilt, nii ammu tuntud juba kooliõpikuist: Lõvidevärav. Määratuist, üha kõrgenevaist kaljurahnudest valdlik kahel pool juhivad nagu mäe sisse, ja liituvad siis üle kitsa värava: selle kohal tõusval tohutul rahnul ajavadki end püsti need metsalised, igiaegadest pääle ka inimvõimu igatsussümbolid ja eeskujud. Kuidas küll iga kuningas on tahtnud olla tema: lõvi, kes murrab! Aga et inimene nähtavasti on ainult degenerereerund lõvi, on ta oma armetust pidand üle kompenseerima kultuuriga. Ja see on ta teind juba siin tõeliseks kükloobiks, kes ilma iga meieaegse tehnilise abita on jaksand üles laduda s e l l i s e d müürid.

Ja kohe nende taga avanevad kaevandid kõnelevad nende esieurooplaste teisest ürgtungist, ürgigatsusest: mitte ainult lõvilik vägevus siin elus, vaid ka selle igavene kestus pärast surma. Sellest sõõritaolisest, paksude kiviplaatidega veel praegu hästiaiatet hauast siis kaevaski Schliemann välja need arvutud kunstiesemed, mida nägime Natsionaalmuuseumis, need paksust kullast taotud maskid, massiivsed kuldkarikad toredate jahistseenidega jne. Ja kilomeeter või paar siit eemal tee ääres on mäe sisse võlvitud kaks mitmekümne meetri-kõrgust, koonusekujulist hauda, või, nagu neid on hakatud kutsuma, Atreuse ja Klytaimestra varakambrit. Küllap sellinegi hoolitsemine oma pärasturmase igaviku eest on tulnud Aasiast või Egiptusest (üle Kreeta), nagu selles varases kultuuris veel nii palju. Ainult Oriendi fõhrer — lõviinimene, jumalinimene, üliinimene, kuidas seda eri aegadel ka nimetefaks — võib hellitada endas lootust nii edasi käsutada ka pääle surma. Euroopa „demokraatlik kliima“ on selle suurshullustuse hävitand juba varakult.

Kas aga sellesama linnaga pole seotud ka juba palju euroopalikuma vaimuga saagad? Kas mitte siin, õnnetus pelopiidide soo saatuses ei hakka kõnelema esmakordselt ka juba suur k õ l b e l i n e seadus: seadus, et ka teise isiku elu on pühadus, et üks isik ei saa, ei tohi olla peremees teise elu üle, et selle üle valvab mingi jumalik õiglus, et selle vastu õksijaid ähvardab piinavate erõnniate lepitamatu viha?

Kas tõesti sündis juba siin, aasialike lõvide varju all sellise sisetundega inimene, esimene tõeline eurooplane? Kas astus ja hiilis neil kividel kord tõeline Orestes, et tappa või mitte tappa oma mõrtsukalikku ema — samuti nagu ta vaimusugulane Hamlet kord Taani rannal? Kus lõpeb tõelisus, kust algab luule? Aga eks nii, aastatuhandete tagant vaadatuna, just luule ole see, mis on tähtsaim, on tõelisim.

Linna, õigem linnuse pääehitused on kerkind kõrgemal, nende vahele üles märke viib see kaarduv tee. Majade alusmüürid on välja kaevetuna kõik veel selgesti säilind, nad on üles laotud lihtsalt kividest, muidugi savi, mitte lubja abil. Tõesti, siinsed „saalid“ pole olnud suured! Ja nad on üksteise külge liidetud ja surutud nagu kärjed — linna pindala mäe tipul on ju nii väike. Kõige üle on selt tipult aga kõiki valitsend nähtavasti tempel; sellest on säilind isegi paar sambajuppi.

Siit ülalt avaneb lai väljavaade üle kogu Argolise lagendiku, kuni eemal lõunas, teise kükloobilinna Tirynsi taga udusinetava mereni. Idast ja põhjast aga kerkivad veel palju kõrgemad, kaitsevad mäeharjad.

„Nagu käed avali võttis Argolise laht vastu lõunast tulevad võõramaalased, kes tõid kaasa idamaa kultuuritooteid,“ on öeldud. Nii, see on nagu Euroopa õie-suu, mille kaudu fungisid ta kehasse ida kultuuri sigitavad seemned — kas meie õnneks või õnnetuseks, kes seda veel võib ütelda? Ja sellest, tahaksin ütelda veel aasiapärasest röövlinnast, sellest kotkapesast siit mäetipult, alustati ka „ajaloolise“ Euroopa esimene rünnak Trooja, s. o. Aasia vastu, võidurikas rünnak, kuigi esialgu ainult röövisihiga.

Aga selle aasialiku päikese käes ei saa kaua mõtelda ega nende müüride sünniajast unistada. Vett, vett! karjuvad meie (matkan koos noore saksa abielupaariga Beogradist) suud, kurgud, kopsud, kogu keha. Lõvidevärava taga koopas kükitav vaht teab juhatada, et seda võiks saada linna teise väravaukse juures. Kuid säältk ei leia me midagi.

Enne raudteejaama on siiski väike restoran „La belle Helene“, tõesti vist sama igatsetud kui Menelaose poolt ta kõlava nime andja. Siin, vit-sadest punutud päikesevarju all, kuhu ainult aegajalt löövad kuumad leit-sakupuhangud, võime endasse tagasi juua need liitrid, mis oma kõrverännakul oleme välja higistand. Ja neid täiendada ka aedviljaga, mis on praetud — lambavõis.

Oo, luuleline Arkaadia, sa oled laskund alla ka Argolisse! Ja tõesti: kuidas l a u l a b siin isegi eesel, tervitades eemalt tulevat hobust! — Aga mul on nüüd aeg pöörduda tagasi põhja poole.

Aug. Annist

ARHITEKTUURIST JA MONUMENTIDEST

Kujutavale kunstile avalike tellimuste võimaldamine on muidugi väga tervitatav. Kunstiliselt häid tulemusi on see andnud siiski kaugemas minevikus, — möödunud sajandil aga on tehtud nii mõnigi viga, mille korrigeerimine on raske, samuti meil kui mujalgi. Süüdi on mõlemad: tellija ja tellimise täitja. Kui aga esimene piirdub vaid töö tasumisega, siis on juba täisvastutus loojal. Sel juhul on muidugi ainumääravaks kujutava kunsti üldtase antud ajastul, millisel pinnalt tellimuse saaja võib seista aste kõrgemal, kui ka madalamal. Maa kunstiilme seisukohalt pole ebaõnnestumise puhul tagajärg eriti mainitav siis, kui on tegemist väikesemõotmelise tellimusega, kas maalingu või skulptuuri näol, — halvem on aga lugu arhitektuuri ja monumentaalskulptuuriga, ammugi siis, kui need on määratud avalikkuse teenistusse. Mis siis, kui selline ettevõtte ebaõnnestub?

Sellele küsimusele viib meid päevakorral olevate kavade puhul nii mõnigi ehitis ja monument meie ligemas või kaugemas ümbruses. Ja kuna viimasel ajal on hoogsalt käimas meie linnade, kuid ka maa välisilme kujundamine, siis on selliste probleemide käsitlemine õigustatud.

On sageli räägitud käesoleva sajandi kunstikriisist, ning seda ka seoses ehituskunstiga. Nähtuse juuri tuleb aga otsida märksa kaugemalt: arhitektuuri, eriti aga ideaalarhitektuuri suur langus algas õieti möödunud sajandil. Ajastu pärast klassitsismi tõi vaid lamedaid jäljendisi, mille tõenditeks on eeskätt valegooti kirikud ning mitmest tei-

sest minevikustiilist kokkusulatatud avalikud ja erahooned. Kui moodsal arhitektuuril on suuri teeneid selle minevikumaski kõrvaldamises, siis tulevad enne feisi arvesse tarbehitised — vabrikud, kaubamajad, elamud jne. Neil aladel on mõningates lääneriikides (Holland, Belgia, Prantsusmaa) peale küllaltki pikaajalist otsimisperioodi jõutud viimasel ajal üsna rõõmustavate tulemusteni, millede ligem vaatlus nõuab erikäsitlemist. Kirikuarhitektuuris pole veel leitud vormikõnet, mis vastaks mineviku saavutisile, seevastu aga esinduslik arhitektuur näib siiski aegajalt võtvat muutunud oludele sobiva fassaadi. Kunagine internatsionaalselt värvitud pinnakunst on mitmeil mail saanud genius loci kunstipärase erivarjundi, nii et on küllaldaselt põhjust lõpetada ülemaailmse kriisi kaebusi selles osas.

Raskem näib olevat minevikutradsioonidest vabanemine ideaalarhitektuuriga ligidas suguluses seisval alal — m o n u m e n t i d e vallas. Monumentaalse tunnetuse puudus andis end sealgi tunda juba möödunud sajandist alates. Ometi pole kunagi igat liiki ausambaid rohkem püstitatud kui siis. Peale loendamatu ratsurifiguuride kõigi maade linnade avalikkudel platsidel, milledele kunstihuviline vaatleja pühendab vaevalt mingit tähelepanu, leidub suuremaidki üritusi. Eriti hoogustus monumentide püstitamine S a k s a m a a l pärast riigiühendamist. Kõikjal maastiku kõrgemais kohtades, järskudel kallakutel või metsamägedel, tõusevad kolossaalmonumendid, natsionaalmälestusmärgid, kangelastornid, mis teadlikult toorel, otsitud primitiivsel kujul end sirutavad, kunstlikult suurendatud mõõtudes mõjuda püüavad ja oma praalivat häält orgudesse karjuvad, — ometi ilma igasuguse vastukajata. Neil aegadel, kui sealse maa vaimuinimesed veel omasid vabadust mõtteavaldusis, on avalikult nimetatud seda rahvusliku nõrkuse väljenduseks. Ja tõepoolest: võlts paatos kõneleb nendes plastiliste ornamentidega ülekoormatud kivi-kogudes, teeseldud sakraalne meeleolu lasub nende krüptiruumides ning väliselt väga sügavamõtteline, tõeliselt aga piinlikult banaalne sümbolika pesitseb nende figuurilisandites.

Kuid ega see ei ole üksi Saksamaal nii: teisteski maades pakub sama ajastu küllaldaselt võrdnäiteid, ainult et seal on vanemad traditsioonid ja rahva iseloom toonud juurde lokaalseid varjundeid. Ma ei ole kohanud kedagi, kes oleks vaimustatud olnud rahvusmonumendist R o o m a s. Ometi on selle püstitamisel tõesti tehtud maksimaalseid pingutusi. Kuidagi viisi aga ei taha see koloss mahtuda linnapilti ning õigustatult on tema esteetilise väärtuse analüüsimisel öeldud, et raske on saada kokku kuhjatud elementidelt vastust, milleks nad õieti seal on.

Sääraseid näiteid võiks reastada kümneid. Kõigele sellele vaatamata pole aga monumendikultuses ette võetud peagu mingisuguseid korrektiive, vaid käesoleval sajandil on võrdlemisi muutmatult jätkatud eelmise traditsioone. Võib-olla ehk selle vahega, et kohati on märgata veelgi suuremat langust. Muidugi leidub siingi erandeid, need aga ei muuda eriti märgatavalt üldpilti.

*

Sellisel üldtaustal algavad arengut Eesti uueaegne arhitektuur ja monumenditraditsioonid. Eriti esimesel alal ulatuvad tänapäeva nähtuste juured kaugemale minevikku: ülemaailmne ehituskunsti kriis on möödunud sajandil meie linnade välisilmesse jätnud oma jälgi. Küllaltki palju mõttetu „stiilikaste“ on püstitatud tsaarivalitsuse ajal, kui see halvemal juhul ei olnud üsna odav „kroonuarhitektuur“. Ja juba siis olid tuntud oma tegevusega kunstile kardetavad asjad: komisjonid. Muidugi — trööstiks öeldagu, et ega see palju parem olnud mujalgi, kus ei tehtud vahet kunstilise loomingu ja administratsiooni vahel. Selle asemel, et avalik ehitustegevus oleks ajastu koondunud kunstijõu väljenduseks, on see saanud laiemas keskpärasuse domääniks, mille põhjus seisneb eeskätt asjaolus, et tähtsaid ja mitmesuguseid ülesandeid kogu rahva ja paremate kunstijõudude vabal koostööl ei lahendada, nagu vanasti, vaid et need bürokraatlikult korrastatud ametkäigus lõpule viiakse. See areng on plaanikindlate püüdluste tagajärg — ikka ulatuslikumalt kõiki elualasid avaliku määrustiku alla sundida; ikka enam on uus aeg kõik elualad muutnud „halduseks“. Igasuguse valitsemise põhi-olemuseks on aga isikupäratus, mis individuaalset loomingut takistab ja loovat jõudu hävitab. Nii on avalikud ehitised saanud ebaisikupäraselt töötava bürokraatia saavutisiks, mille halvav mõju tihti on rikkunud linnade kunstipärase ühtluse ja koguni maastiku loomuliku ilu.

Öeldule pakub meie maa küllaldaselt näiteid. Kui aga puudusid otsesed komisjonimõjud, ka siis polnud meie ligemas minevikus arhitektuur võimeline andma rohkem oma tookordsest üldtasemest. Toodagu näitena praegu palju vaidlusi tekitanud J a a n i k i r i k Tallinnas, mis on omaette huvitavaks tõendiks arhitektuuri allakäigust. Kuid ega pole parem lugu teistegi tolleaegsete jumalakodadega, milledest osa koguni püstitati vanadele väärikatele keskaegsetele ehitistele (Rapla). Iseseisvuse-eelse ehitustegevuse väikeseks heledamaks punktiks on vahest ainult A r m a s L i n d g r e n i tegevus, see aga ei leidnud olude tõttu mingit võimalust permanentsete ehitustraditsioonide loomiseks.

Nii algab meie moodsa arhitektuuri arengulugu õieti iseseisvuse tulekuga. Kuna kodumaal puudusid otsesed traditsioonid, tuli appi võtta koolitarkus sealt, kus peamiselt õppinud meie praegugi teotsev arhitektide-generatsioon: V e n e - ja S a k s a m a a. Nii siis õieti tubli annus võõrapärasest konventsionaalsust, teiselt poolt aga ebakindlale alusele rajatud saksa modernsus, mille lõpptulemused seal on kõigile tuntud. See kõik oleks ju kahtlemata võinud viia maale omapärase loomingu, kui terasemalt oleks jälgitud moodsa ehituskunsti probleeme teistes lääne-riikides ja sealt omaks võetud neid kogemusi, mis meie oludesse on sobivad. Kui oleks ainult rohkem katsutud süveneda meie ehitusmaterjali omadustesse ja muudesse stiilimääravatesse teguritesse. Seda aga ei ole tehtud. Ka komisjonid töötasid edasi ning mõnigi algeolt enam-vähem õnnestunud katse on viimaste poolt „ümmarikumaks“ tehtud.

Nii siis ei saa õieti eelmise ajastu järele rääkida mingist tõusust, vaid teatud määral koguni status quo'ist. Selle vahega muidugi, et ehitus-

tegevus on tõusnud — kuid see ongi, mis praegustes oludes sunnib seiskorra üle järele mõtlema.

Eespool on mainitud möödunud ajastu ehitustegevuse ühe konkreetse näitena praegu palju kõmu sünnitanud Jaani kirikut. Pruugib vaid samast punktist radiaalselt pilku pöörata, et saada ülevaadet meie iseseisvusaegse ehituskunsti mitmest arengijärgust. Võiks ju vaikides mööda minna juudilikust kassikulla-romantikast armetu koore all, kui selle kõrvale oleks rajatud hooneid, mis õigustaks eelmise lammutamise. Lugu pole aga nii. Sinna on reastatud ehitisi, mis sama võõrad Tallinnale kui õigeusu katedraal Toompeal. Kohtame stiilisugemeid Hamburgist, risalitismi dekoratiivse kaunistustega, nagu see esineb läänes eriti Berlagest väljunud romantilise koolkonna juures ning kõigile sellele kompilaatsioonile lisaks tükike valesti tõlgitsetud Corbusier'd. Ei midagi, mis räägiks katsetusist, arendada võõrsilt laenatud motive ümber meie olude kohaselt. Mitte, et seda oleks päästnud mõni juurdelisatud rahvuslik motiiv. Tõeline arhitektuur ei tunne selliseid pealekleebitud lisandeid, vaid mõjub orgaaniliselt kogu oma olemusega. Muidu ju teeksime sama vea, kui seda möödunud sajandi kurikuulus „fassaadiarhitektuur“.

Aga kas ei ole sellestki juttu olnud seoses kõnealuse platsi ümberehitusega. Et koos ettenähtud lammutustega tuleks ülejäänud hoonete välisilme kohendamisele.

Küsimus on õieti mitmeosaline. Esiteks tuleks selgitada, kas meie arhitektuur käesoleval ajavahemikul on võimeline looma mingit rahuldavat fassaadi, kui seda tõesti vajatakse. Teiseks oleks see risti vastukäiv kõigile loomisreeglitele, mis ometi kunstiteose kuju vormivad ürgselt tema kogu-ulatuses, loomisprotsessi algstaadiumist alates. Ning kolmanda tuleks esitada üldisloomuline revideeriv küsimus meie arhitektuurile pealesurutud programmis: kui palju üldse on fassaadiprobleem meile omane? Võib-olla just viimase küsimuse lahendus annaks nii mõnelegi omapära-otsingule õige vastuse. Sest mida võime õppida oma eelkäijate kunstist, on lihtsus, teesklematus nende loominguus — seda üldist hingelaadi peaks arvestama ka uus arhitektuur ning koos saadaoleva materjali ratsionaalse kasutamise, kohalikkude olude ja osalt koguni silmapaistvamate ajalooliste linnaehitiste vormide põhjal looma meile omase, uutele nõuetele vastava vormikõne. Kõike seda aga leitakse siis, kui küsimust haaratakse sügavamalt, mitte ainult fassaadivorme otsides. Viimasel juhul saame tühja koore, mis kindlasti puruneb kui mitte praeguse, siis tulevase põlve arvustuse all.

Meie tänapäeva arhitektuuriprobleemide analüüs täies ulatuses viiks pikemale käsiflusele, mille andmist siin pole mõeldud. Kõigest eelpoolõeldust peaks aga piisama seisukohavõtuks aktuaalse probleemi puhul Vabadusväljaku ümber: esteetilisest seisukohast väljudes ei saa pooldada monumendi platsile asetamise kavatsust. Koha terrääniomaduste miinustele on juba korduvalt ajakirjanduses juhitud tähelepanu. Kuid sellest pole midagi, mis annaks väljakule erilist väärtust, peale paraadipidamise või-

maluse. Isegi Jaani kiriku lammutamise kavatsus kaotab igasuguse moraalse aluse, kui arvesse võtta tema nooremate naabrite välisilme üldtaset. Kui aga peaks tulema siiski mingi lammutamisküsimus päevakorda, ei saaks sellel loogiliselt võttes olla mitte vähemaid piire, kui Haussmanniaegsel Pariisi ümberkujundamisel. Õeldu on muidugi utoopia, kuid oletame, kui see sünniks, — kes garanteerib, et taasehitamisel ei tehta vanu vigu!

*

Lõpuks mõningaid mõtteid meie monumentidest ja Vabadussõja mälestusmonumentidest eriti. Siin, võib-olla rohkemgi kui arhitektuuris, tuleb tänapäeva loomingu hindamisel arvestada möödunud aegade traditsioone. Aeg enne sõda pakub küll üsna vähe- seid näiteid, kui mööda minna kalmistute vähem avalikkusele nähtavaist raidteostest. Üks hea konventsionaalse monumendi näide sellest ajast on meil siiski: Russalka. Selle antiik Nike järglase otse koopialaad- seid teisikuid võib leida kogu Euroopas (Nizza, München jne.). Õelduga ei ole tahetud vähemalgi määral alahinnata meie tähtsama skulp- tori A. Adamsoni elutööd, küll aga näidata, kust peale õieti algas meie hilisemate monumentide püstitamise ebaõnnestumine. Kui juba sajandi algul Russalka meister oli oma loomingu selles osas allunud kon- ventsioonile, võis puhtmatemaatilise eluaastate arvutamisega oletada arengu suunda kaks kümnendit hiljem. Sest kui meie iseseisvuse algu- päevil auväärt vanameister külvati üle monumenditellimustega, oli tema loomingu alanud juba dekadents. Ärgu haavutagu sellestki väljendu- sest: ka maailma kõige kuulsamad kunstnikud on paratamatult pidanud alluma sellele vanaduse kaasnähtele.

Kuid meie teisedki Vabadussõja monumentide autorid pole pääse- nud kaugemale kuivast realismist skulptuurses osas, ehk siis väiksema- mõõtmeliste ülesannete lahendamisel on piiratud kulunud obelisk-motii- videga. Seda võib ju osaliselt seletada traditsioonide puudusega monu- mentaalse skulptuuri alal, kuid õeldu on siiski vaid üheks põhjuseks. Kõigepealt: nüüd rohkemal määral kui arhitektuuris saavad oma sõna kaasaraäkimiseks komisjonid. Need teevad ju alati viimase viimist- luse püstitatava monumendi kallal. Kui ainult kokku võtta need karjuvad maitsevead, mida on tulnud lisandada arvukatele monumentidele nii maal kui linnas, sealsete seltskonnategelaste soovil, — sellest saaks kahtlemata omaette huvitav monograafia.

Kui oleks see nähtus esinenud ainult meie omariikluse algupäevil, sellele leiaks juba vabandavaid asjaolusid — kas või ülemaailmse monu- menditraditsioonide faustal. Kuid ometi pole meie päevilgi üldpilt palju muutunud. Alles hiljuti ilmus ajalehes ühe meie tuntud skulptori intervjuu, kus kujukalt iseloomustati avalike tellimuste täitmise tingimusi: munder vastaku täiesti viimasele lõikele, püss olgu uuem mudel sentimeetrilise täpsusega mõõtudes, jne. jne. Jah, — siin pole enam kunstil palju kaasa rääkida. Usume, et see on siiski üksik äärmusnähe, kuid mitte palju parem pole olukorra üldtase, millisel pinnalt tuleb alata ka meie suure rahvusmonumendi püstitamise küsimuse lahendamist. Peagu kogu maa-

ilma monumentide langustendentsidele seltsib meil nende pahede provintslik äärmus. See ei tööta midagi head!

Või kas loodetakse üle-öö püstitada täiesti midagi uut, haaravat ja täiuslikku? See käib vastu igivanadele arengureeglitele, millede piires pole kunagi võimalusi hüpeteks. Iga aeg on seotud oma stiiliga, olgu siis selle väljakutsujad tegurid missugused tahes.

Kui väljuda nõudest, et Vabadussõja üleriiklik mälestusmonument peab andma meie pealinna välisilmele tunduva väärtusliku lisandi, mis ühtlasi kujukalt iseloomustaks meie kangelaslikku vabadusvõitlust koos paljude õilsate püüdlustega, on kõige oeldu põhjal küsitav, kui palju see leiab õnnestunud lahendust iseseisva monumendi näol. Võib-olla on need liialt pessimistlikud mõtted, kuid põhjendusi ometi on külluses. Esimesel hetkel võib küll paljusidki haarata mõni heroiliste figuuridega varustatud allegooriline kompositsioon, kui see aga seisab meil silmis aastaid ja kui meie vahepeal võib-olla arenenud kunstimeel leiab selles otse andestamatuid vigu, kui tekiavad koguni lustakad hüüdnimed (pretsedente teistes riikides on olemas), mis hakkame siis peale selle koormava ballastiga? Ümber ehitada teda ju ei sünni, lammutada ammugi mitte.

Nii on küll kõige kainemal pinnal need ettepanekud, kus soovitatakse mälestussamba püstistamisest iseseisval kujul loobuda. Sellega seoses on räägitud monumendi probleemi jagamisest kahte ossa — 1) tundmatu sõduri haud, 2) meie pikaajalist ja üldisemat vabadus- ja kultuurivõitlust kehastav ja sümboliseeriv monumentaalne hoone („Päevaleht“ 1938, 2. nov., nr. 297, H. T.: Vabadussõja mälestusmonumendist).

Esimeses osas on silmas peetud Vabadussõja slangenute austamist, milleks praegune sõjaväekalmistul asuv mausoleum ei paku küllalt väärikaid võimalusi. Soovitatakse tundmatu sõduri haud rajada pidulike kokkutulekute paiga südamesse, kuid lihtsal, auväärikal kujul. See mõte väärib tõsiselt kaalumist. On ju sama teed käidud näit. Pariisis, kus ehitati juba olemas Etoile'i võiduvärava näol, nagu ka Berliinis selleks sai Schinkeli poolt ehitatud peavahi hoone. Meil tuleks hauamonument veel rajada, kuid sellega seotud risk pole kaugeltki mitte nii suur, kui iseseisva ja kuluka ausamba puhul. Ei nõua ju hauamonument kaugeltki mitte sellist allegooriate-aparaadi rakendamist, mille tahes või tahtmata toob kaasa linna välisilme tõstmisele pretendeeriv mälestusmärk, olgu selle peakujuks siis obelisk, sammas või ükskõik milline element rikkalikust, kuid hoiatavast mineviku repertuaarist.

Küsimuse lahenduse teises osas on avaldatud arvamist, et püstitatav monumentaalne hoone võiks oma otstarbeks olla muuseum. Miks mitte. Just sel alal on meie elukorraldus näidanud sellist mahajäämist teistest noorematest riikidest, mida ei saa varjata ka kõige uhkemagi fassaadi taha. Ehitise, nagu ka mälestuskabeli asukoha küsimus jäägu esialgu lahtiseks. Samuti muuseumi iseloomu täpsam määratlus. Et aga viimast igasugusel kujul on võimalik siduda ehituse saamislooga tähistamisega, selleks on küllaldasi tõendusid teistel maadel.

Sobivamat lahendust võimaldab a u h a l l, kus ära märgitud tähtsamate isikute teened meie rahva minevikus ja eriti Vabadussõjas. Tulevikus on koguni mõeldav selle tsentraalse ruumi edasiarendamine Eesti panteoniks, kuhu järgnevategi põlvede jooksul asetatakse meie suurmeeste büste. Kuid leidub teisigi lahendusvõimalusi, kus vabadusvõitluse mälestuse jäädvustamisel on jäetud järgnevatele põlvedele meilt loodud algrakukesele lisandite toomise võimalusi. On ju üsna loomulik, et hoonest ehitatakse praegu ainult osa lõplikult valmis, ning tulevikus täiendatakse ja laiendatakse seda uute võimaluste ja nõuete kohaselt. Hoone ümber on aga mõeldav suurema pargi rajamine, kus samuti avaneb tulevikus täienduste andmine — nii arhitektoonsel kui ka skulpturaalsel alal. See kõik kokku annaks põlvede jooksul tõelise rahvusmonumendi, nagu omal ajal sajandite koostöö lõi senini ületamatuid jumalakodasid.

Küsimust sellisele reaalsele pinnale asetades võib kindlasti uskuda, et see leiab rahvas suuremat kõlapinda, kui kiriku lammutamine ja tühipaljas fassaadirhitektuur seoses ausamba püstitamisega. Ja lõpuks: kui nii on saavutatud suur armastus ja üksmeel ettevõtte vastu, võib-olla suudab uus hoone oma välisilmeltki anda tõhusa lisandi meie pealinna üldpildile. Aga kui see peakski kunstiliselt ebaõnnestuma — siis jääb hoone tegelik väärtus ometi püsima.

Arm. Tuulse

LUULEST JA PIKAST POEEMIST

1.

Oma meiegi maal mitmeti mõjukaks osutund esseedes toonitab Edgar Allan Poe korduvalt, et luuletus ei tohi olla pikk. Ta koguni väidab, et pikki luuletusi ei ole olemas — et nii „Ilias“ kui „Kaotet Paradiis“ koosnevad lühiluuletuste sarjadest, mille ühenduslülideks on inspiratsioonikehvad, kahvatud vaheosad. Ta annab mõista, et isegi endast meisterlikud kohad ei pääse seetõttu mõjule, et lugeja ei ole võimeline täiel määral tajuma nii suurt luulekvantumit korraga. Efekti ühtsust olevat võimalik saavutada ainult väiksemamõõteliste teostega. Meeleolu intensiivsus suutvat püsida ainult teatava aja, mille järele see paratamatult lõtvuvat. Seda arvestades tema ise olevat kirjutand üksnes lühemaid luuletusi.

Shelley kuulsas essees „Luule kaitseks“ („A Defence of Poetry“) leidub poeetilise loomingu analüüs, millest võiks teha samasuguseid järeldusi. Ükski ei saavat öelda: „Ma tahan nüüd luuletada“ — suurimadki luuletajad mitte. „Sest loov vaim on nagu kustuv süsi, mis mingi nägematu mõju läbi otsekui heitlikust tuulest ärkab põgusalt helendama; see jõud tärkab seest nagu lille värv, mis õie puhkedes kahvatub ja muutub, ning meie loomuse ebateadlikud osad ei suuda ennustada selle ilmumist ega selle kadu. Kui see mõju suudaks püsida oma esialgses puhtuses ja jõus, siis oleks võimatu ette arvata selle tulemuste suurust; ent kui loomingu algab, on inspiratsioon juba nõrgenemas, ning hiilgavaim luule, mis on pääsnud maailma ette, on tõenäoliselt luuletaja algupärase kuju-

telma nõrk vari. Pöördun tänapäeva suurimate poetide poole küsimusega, kas ei ole ekslik arvata, et kauneimad värsid on töö ja vaeva tulemus. Arvustajate poolt soovitet vaevanägemist ja viivitust ei saa õieti tõlgitseda teisiti, kui et see tähendab inspireerit helkede hoolsat silmaspidamist ning nende sisendit osade vahel leiduvate tühikute kunstlikku täitmist konventsionaalsete väljendite vahekoega.“

Nende arvamuste hinnang oleneb suurel määral sellest, mida luules tahetakse näha. On kindlasti võimalik luua peent, täpsalt kalkuleerit, vaimukalt mõjuvat värsimosaiiki, millele võib olla suuri väärtusi. Ent kui ihaldada visionäärset, terveni haaravat luulet, siis võib vist olla nõus nii Poe kui Shelley'ga selles mõttes, et pikad poemid, mis kisuksid algusest lõpuni võrdselt kaasa, ei ole hästi mõeldavad. Ometigi just Shelley ise kirjutas palju pikki poeme, ilma milleta tema lisand maailmakirjandusele oleks tunduvalt väiksem. „Vabastet Prometheus“, „Atlase võlur“, „Epi-psychidion“, „Adonais“ kuuluvad tema suurimate saavutuste hulka. Kas nad on ainult säravate kildude mosaiik, mille vahesid on täidet vähem ehtsa materjaliga? Kas loeme neid ainult üksikute õnnelikkude momentide pärast, leppides täiteainesega kui paratamattusega? Kas ehk järelikult ei olnuks parem, kui meile poemide asemel oleks pakut iseseisvaid lühemaid tervikuid?

Viimasele küsimusele võib vist julgesti vastata: ei! Kindlasti ei püsi autor kõikjal samal tasemel. Ta lend ei ole igal pool võrdselt kõrge ega kindel. Geniaalsete lehekülgede seas leidub kui mitte terveid lehekülgi, siis ridu ja stroofe, mille kestel ootame uut hooguminekut, vahel isegi kannatamatult. Sellele vaatamata need teosed on siiski tervikulised. Terviku üldkontseptsioon, ühtlane suund, ühtlane atmosfäär, ühtlane mõtestik tunduvad igas osas, kuigi mitte alati võrdse jõu ja selgusega. Isegi suhteliselt nõrgemaid kohti lugedes tunned end siiski viibivat luuletuse erimaailmas, alistudes selle maagiale ja loogikale. Igaüks neist poemidest on eriorganism, mis kasvab, areneb, puhkeb õide. Alles kui oleme saand lõpule, tunneme, et teekond on jõudnud oma eetmäarat sihtjaama. Aines, idees, põhimeeleolus peituvad võimalused näivad alles siis olevat leidnud oma füüsiliku teostuse. Hoolimata „Vabastet Prometheuse“ ebatäiuslikust „kompositsioonist“, inspiratsioonistmete ebaühtlasest tõusust, mõnest üldstruktuuri ebaloogilisusest leiame, et teost kandev jõuimpulss jõuab tipule alles viimases vaatuses. Planeetide hümnid uuele regenereerund kõiksusele, rõõmumuusika orkaan lõpposas on kõige eelneva loogiline tulemus, kuid ilma eelnevata nende mõju oleks võrratult nõrgem. Iga osa viib selle finaali poole, nagu iga käänak lähendab jõe jooksu merele. Üks idee, üks inspiratsioon, kuigi sada korda uuendet, kannab seda võiduka vabaduse ja kõiksuse ühistunde poemi. Mitte iga leek ei löö sama kõrgele, kuid eraldetult ükski neist ei mõjuks pimestavalt nagu tervik.

Võtame teise näite, mille kohta Shelley esseest tsiteerit read käivad füüsilikumal määral kui „Vabastet Prometheuse“ kohta. Viimane kirjuteti mõne kuu jooksul, võib-olla mitte füüsiliselt ühtlases hoos, kuid siiski ühe pideva impulsi mõjul. Goethe „Fausti“, eriti selle teise osa kohta ei saa

öelda sedasama. See on tõesti üksikute fragmentide mosaiik. Selle sfseenide ja vaafuste tekkimine ulatub üle mitme aastakümne, värving on väga erinev, ühe kestva loomishoo muljet jääb sellest vaevalt ühelgi lugejal, osade väärtus on õige vahelduv. Kuid selles kõiges elab siiski üks idee, üks põhiimpulss, ükskõik kui menukalt see end vahel ei varjakski. Siingi tunneme, et alles lõpp annab lahenduse ja rahulduse. Sellest teosest saadava sisemise rikastuse vaatekohalt vajame sellest viimast kui osa. Alles tervikuna saab ta tõeliseks ilmutuseks, kujgi see ilmutus olnuks ehk võimsam, kui selle valgus vahel nii ei tuhmuks, kui selle sära vahel ei muutuks õpetet juurdleja kabinetilambi paisteks.

2.

Näib, et Poe vastuväidete kiuste pikk poeem — ka „Faust“ on ju dramaatiline poeem, mitte draama — võib saavutada kaalu, mida vaevalt suudab saavutada ükski lühem luuletus, olgu ta kas või mitu korda virtuoslikum ja geniaalsem kui „Kaaren“ või „Kellad“ või „Annabel Lee“. Nii palju kui ood või ballaad või laul suudabki kannustada või tiivustada, on siiski tarvis pidevamat haaret, kestvamat maagia püsi, kuigi kohati vähemas intensiivsuses, kumulatiivsemat mõju, laiemat tausta ja suuremat kausta selleks, et meelt täielikult vallutada. Kuid ühtlasi on selge, et säärase vallutuse teostamiseks on vaja erakordseid vaimseid energialätteid, ikka jälle jõudu andvat, üldkontseptsiooni oma hoovusega elustavat keskust, mis organiseerib ja koordineerib detaile. On tarvis jõudu, mis kannab teost algusest lõpuni. Luules on see veelgi tarvilikum kui proosas, kus eriti meie praegusel realistlikul ajajärgul kopeeriv, „asjalik“ kirjeldus võib mõnelgi puhul päris menukalt asendada seda kogu oma isiksuse mängupanekut, mida järjest nõuab ehtne luule juba oma ainult suurele andele ja andumusele alistuva vormi tõttu. Mõnigi protokoll käib romaani eest, kui aine on huvitav ja kirjaoskus enam-vähem rahuldav. Kuid värsis ei saa kunagi anda täpsat protokollit, ning selle vormi õigustab üksnes seda tõesti sulatada ning kujundada jaksav vitaalsuse tuli.

3.

Meie aeg on suurte inimhulkade aeg. Neile kirjutetakse, neile kõnelatakse küll ajakirjanduses, küll raadios. Kuigi maailma hämmastavate otsuste tegemine võib jääda kahe-kolme inimese hooleks, kes hoiavad neid salajas, kuni täidesaatev aparaat on juba pandud käiku, püütakse neid otsuseid peagu eranditult „populariseerida“, neid kõigi moodsa tehnika vahenditega kogu rahvale möödapääsmatuks, targaks, õiglaseks, isegi sangarlikuks sugereerida — „kogu rahvale“, s. o. suurele enamikule. Oleme lugend ja kuulnud mõnd säärast piiride tagant meile rõkkavat eneseõigustamiskatset. Vaevalt tahaks keegi väita, et mitmes neist, mis on tegelikult osutund kõige tagajärjekamaks, ilmneks keskpärastki intelligenti ja loogikat, rääkimata vormitundest. Kuid kõne, mis kõige kultuuritumalt ründab kultuuri, võib osutada kogu „kultuurse“ maailma evangeliumiks, kui otsustada tulemuste põhjal. Tõsi küll, neid tulemusi ei

oleks, kui neid ei kindlustaks jõud. Kuid oleks eksimus arvata, et neil oraatorlikel hiilgenumbreil puuduks tänuelik publik. Just vastuoksa! Kümned miljonid hõiskavad liigutetult kaasa. Neile vastab paljudes maades ajakirjanduse stiil ja vaim — lamenevad, karjuvad, hoolimatu, absoluutselt ilma vaimse distsipliinita.

Poliitikat ei saa samastada kirjandusega. Kuid mõlemad on siiski sama ajavaimu väljendid. Mõtlen muidugi eeskätt seda kirjandust, mida loevad massid. Leidub teissugust, mis reageerib teravalt vulgariseerimisvaimu vastu, ning seegi avaldab aegamööda mõju allapoole, kuigi mitte kergesti ega kiiresti. Selge on igatahes üks: rohkem kui kunagi varem neelatakse praegu rängalt võrtsit, vaevata ja vahenditult, kuigi põgusalt mõjuvat kirjandust, vaimsele pingutusele eelistetakse kiiresti joovastavat kokaiini. Viimast võidakse pakkuda ka n. n. „realismi“ näol, mis ei ole reaalne, sest et sellest on kõrvaldet reaalsuse olulisimad sused. Niisuguses maailmas väärtuslik värss ei saa endale oodata suurt lugejaskonda. Distsipliin, sensitiivsus, mida see eeldab ka vastuvõtjas, on enamasti olematud. Luuletaja, kellel kas või puht-psüühiliselt on tarvet kuulajate järele, ei leia sümpatiseerivat keskkonda ega saa säärases õhustikus sageli küllalt tuult tiibade alla. Teataval määral ta peab end avaldama, kuid ta teeb seda katkeliselt lühilüürika kaudu.

Kuid võib-olla ei ole see analüüs päris õige? Võib-olla on selles alla hinnat protestitungi jõudu? Mida tugevam surve, seda võimsam vastusurve. Kas ei peaks just see, et banaalsus nii triumfeerib, õhutama vastuseisule? Kas ei leidu uhkust, mis just sellases õhustikus kannustab veelgi suuremaile pingutusile, veelgi hoogsamale enda ees hõljuvate kangastuste taotlemisele? Mida halvem, seda parem. Mida kriiskavam banaalsus, seda distingeeritum distinktsioon. Muinaslugudes mindi just lohede kallale. Vaimsed lohed ei ole nii käegakatsutavad, kuid mis sellest — seda raskem ja seda teenekam ülesanne. Paistab tõesti, et just protest võiks praegu anda uut energiat. Ta on seda teind ennegi — Miltoni, Byroni, Hugo, Lermontovi ajal. Mingit suurt tõukejõudu on tarvis selleks, et euroopa luule mahlad hakkaksid jälle käärima.

Kaheksateistkümnendal sajandil pikk poeem oli Euroopas enamasti tardund akadeemiliseks harjutuseks. Seda loeti, seda kiideti, sellel oli publikut ning julgustavat vastuvõttu kriitikas, kuid elavat jõudu oli selles vähe. Tõeliselt suurejooneliseks muutus see alles siis, kui suur üleeuroopalik liikumine oli mandrif vapustand, ning eriti siis, kui see jälle oli surut kaitsepositsiooni. Siis alustas vaim rünnaku, ning ründajate esirinda kuulusid luuletajad. Shelley, Byron, Puškin, Mickiewicz olid igaüks omal viisil protestijad kehtiva olukorra vastu. Shelley panteism oli kõiges oma jaatavuses ühtlasi vastupanuavaldus sellele tardumusele, mis tahtis üldsust haarata. Ta tundis ennast sagedasti äärmiselt üksik, tal ei paistnud olevat kandepinda — kuid seda enam põles tema vaim, seda võitlevam oli tema luule. Üldsuse hellitust lemmikuna ta oleks võib-olla vähem võidelnud ja vähem saavutanud. Ta oleks ehk muutunud pisut elutuks avalikuks institutsiooniks nagu Wordsworth ja Alfred Tennyson oma poeta laureatuks olemise aegu. „Vabastet Prometheusi“ ta ei oleks kirjutand.

Praegu on käes väga sarnanev moment. Vaikse rahulolu aeg on maailmas jälle läbi. Lamedus ja brutaalsus tungivad päale kõigis maailmajagudes. Kuid mida pääletükkivam proosa — igasuguses mõttes —, seda rohkem peaks ärkama iseteadvusele luule, seda enam peaks tal olema hakkamist suurtegi ülesannete täitmiseks.

4.

Otse pärast sõda kiratses maailm raske neuroosis — ka võitjate mail. Igal pool kõneldi rahvaste ühinemisest, sõdade võimatukstegemisest, sotsiaalsetest reformidest ja Woodrow Wilsonist. Kuid põhi näis olemasolul kadund. Teod ei vastand sõnadele. Olukord oli ebamäärane, hädaohtu oli aimata, kuid miski polnud kristalliseerund. Inglise luules on harva valitsend nii sünge toon nagu just siis. T. S. Eliot oli tolle aja tüüpilisim kujud. Tema see ongi, kes pidas suuri poeetilisi saavutusi võimatuks hingelise lõhestumise ja sihituse tõttu, mis rusus ja halvas. Säälijuures situatsioon oli väliselt küllalt soodus. Seda tõendab Elioti enda ning tema pooldajate erakordne menu. Nüüd on olukord selgepiirdelisem, kuigi vaevalt parem. Ning selgepiirdelisemaks muutub ka inglise luule. Suunad hakkavad kujunema. Fragmentaarsus väheneb igal alal — ka värssides. Hakatakse leidma iseennast — ja suuremat vormi.

Meie maal on olukord mitmeti teissugune. Pärastsõjane kriis oli olemas meilgi, kuid rida väga konkreetseid, omariiklusest tekkind ülesandeid varjas seda. Võimalus hoopis laiemaks tegevuseks kui kunagi varem kannustas, äratas ettevõtlikkust ja optimismi — mõnes suhtes vähepõhjustet optimismi, nagu on tõendand hilisemad rasked murrangud. Kui meie luules ei ole tekkind olukorrale vastavat suurt vormi, siis on põhjused mõnefigi erinevad. Nii enne kui pärast rahvusliku iseseisvuse kättevõitmist on meie kirjandusel tulnud areneda eritingimustes, millest olenevad selle laad ja selle saavutused.

Need eritingimused olid muidugi eeskätt meie traditsioonide puudus, meie kultuurilise tausta kehvus ja puht-luuletehniline arenemattus. Igal alal oli veel künda esmavagusid, jõudu tuli proovida vähemate ülesannete kallal, enne kui sooritada suuremaid. „Kalevipoja“ ja „Lembitu“ vahendid ei sobind uuele ajastule, mis vajas omalaadseid väljendusmeetodeid. Ümberorienteerumine kultuuri ja ühiskonna hinnanguis, iseenda vaatlus uues valguses asetas nii palju ülesandeid, et tulemused tahes-tahtmata kujunesid fragmentaarseks. Meie avastusahneim luuletaja on senini olnud Suits. Tema algatuste hulka on raske loendada. Vaadeldes kogu Euroopat ja selle valgustusel Eestit, leidis ta alatasa uut, viis meid kontakti maailmakirjandusega, proovis kõiki toone, katsetas kõigi meetodite ja tehnikatega, aga kuigi ta millelegi ei jätnud päale vajutamata oma isiksuse pitsarit, ei leidund tal siiski mahti keskendumiseks ühte kindlasse suunda. Päälegi tema esialgu vabalt voolav värss hakkas liikuma ikka aeglasemalt. Ta süvenes, kuid see ekspansiivsus, mida nõuab avaram vorm, läks tal kaduma. Iga tema luulefus muutus teravaks puurdumiseks ühte punkti; nii tema kunst tihenes, ta vaatles, mõlgutles ja juurdles, kuid edasitõukavat dūnaamikat osutavad ainult üksikud tema hilisematest pala-

dest, nagu „Koduretk“, mis on tõesti suur whitmanlik poeem in nuce. Kaks tema tööd — „Ohvrisuits“ ja „Lapse sünd“ — osutavad tema huvi ulatuslikumate vormide vastu. Mõlemad on omas laadis meisterteosed, kuid nad näitavad ühtlasi, miks Suits ei võind sellel teel enam edasi minna. „Ohvrisuitsul“ puudub temaatiline selgroog. See on loogiliselt läbi mõeldud, antud piirides on struktuur oivaline, kuid suurema kausta jaoks oleks olnud tarvis tugevamaid kontuure. Ainel mänglevad iroonia- ja tunde kiired loovad helkide ja varjude koe, mis on eriti nauditav, kuid mida selles stiilis ja laadis poleks olnud võimalik kuigi kaua jätkata. „Lapse sünd“ jällegi — meie rahvaluule suurepärase pastiiš, millesse muid näib üsna ohtrasti kehanded rahvaloomingu sugemeid kohendef kujul, — on artisti hiilgavalt õnnestund stiiliproov, haruldane juveliiiritöö alaliseks kättevõtmiseks, kuid mitte maailm, milles saab elada. Viimasena ta kindlasti pole mõeldudki. Ei ole tunda jõudu, mis oleks võind sundida vormi avardama.

Võib vist väita, et Suits sõnakunstnikuna on toond meie luulesse nii palju uusi sugemeid, et tema hangit tagavaradega oleks võidud üritada suurigi ettevõtteid. Muidugi oleks tulnud tema algatusi individuaalselt edasi arendada mõnes kindlas suunas, kuid lähtekohad olid olemas. Ta on näidand sada teed, ilma et ise ühelgi oleks vaevund minna kuni lõpuni. Oleks ta seda siiski teind, siis ta oleks ehk olnud ühekülgsem, kuid võib-olla samuti massiivsem kuju. Kuid aeg ei olnud nähtavasti selleks veel küps. Suuremal poeemil oleks tõenäoliselt puudund see tihedus, mida osutavad Suitsu lühemad tööd. Ise endale valmistada tööriistad nii mitmesugusteks ülesanneteks ja nendega luua ka v ä l i s e l t ulatuslikke meister-teoseid pidi käima üle üksiku, kui tahes andeka isiku jõu.

Visamalt kui Suits on katsund pikema poeemi kallal õnne Villem Ridala. Tema katsetes ilmnevadki kõik ülesande raskused. Palju väiksemate vahenditega ja staatilisema temperamendiga kui Suits püüdis ta end siiski arendada eepiliseks luuletajaks. Oma esimesed võidud oli ta saavutand meeleoluküllaste loodusemaalidega, või õigemini maastikuvisanditega värssides. Mida vähem vorm, seda paremad olid olnud tulemused. Mõnes pisiluulefuses ta oli isegi olnud monumentaalne. Kuid vormi vähegi paisudes ilmnis juba „Kaugetes randades“ kalduvus loendada, kuhjata detaile ilma neile õiget seost leidmata. Harva oli dramaatilise jõu sähvatusi ja veelgi vähem tundus huvi inimpsüühe, ühiskonna ja mõttemaailma vastu. Isegi sümboolset sisu oli tema maastikel enamasti raske leida. Seda üllatavam oli näha Ridalat Ungru krahvi vägitegude käsitlejana. Ta valis endale ühe raskeimini rakendatavaid, komplitseerituimaid stroofivorme — Spenseri stantsi, mis isegi Byronile oli olnud kammitsaks oma nõudlikkusega — ja püüdis sellega väljendada brutaalset jõudu, tegevuse hoogsust, suurejoonelist lennukust. Tegelikult näeme „Ungru krahvis“ küll ilusaid looduspilte, kuid ei mingit koos hoidvat pinget, ei mingit elustavat ja siduvat põhimotiivi. Selle katse teened kuuluvad päämiselt versifikatsiooni alale. Võib nautida üksikuid stroofe, kuid mitte poeemi. Samalaadsete puuduste tõttu ei ole Ridala ka hiljem oma imekspandavast püsivusest hoolimata suutnud anda tervikulisust oma rahvaluulevormilistele teostele.

„Siuru“ oli niivõrd hetkeliste impressioonide võlu all, et see juba oma olemuselt ei sobind avarama vormi kasutajaks. Alles hiljem on mõned selle rühma liikmed laiendand oma luuleteoste välist mahtu. Kuid Jaan Kärneri „Bianka ja Ruth“, nii silmapaistev kui see oma aja kohta oligi, näitab, et üksi lüüriliste meeleoludega on raske teha pikk poeem täiekaaluliseks. Autor on hiljem proosa alal näidand oskust valitseda suuremaid ainemasse ja anda neile ideed ja kandvat motiivi, kuid tema jutustaval poeemil puudub kõike ühteliitev põhiimpulss. Seesama maksab veel suuremal määral Visnapuu eepiliste katsetuste kohta. Need on sünnipärase, kuid juba väsind lüüriku katsed lüürilise elaaniga maskeerida sisu ja probleemide puudust, kusjuures isegi elaan ei taha nähtavasti enam loomulikult tulla, vaid on forsseerit. Kõige selgemini näeb seda tema kõige suuremast eksperimendist, mineval aastal ilmud romaaniist värssides „Saafana vari“. See peab nähtavasti kujutama sõja julmust, selle purustavat mõju inimsaatusesse. Kuid ainult paiguti on sõja halasfamatust edasi antud veenvalt, ja õieti mitte kuski ei hakka inimesed elama. Neid sõda ei saagi purustada, sest nad on algusest pääle ainult varjud, imelikud ühtesobimatute omaduste konglomeraadid, ilma sise-mise jõuta, ilma huvitavusega ning loomuliku reaktsioonivõimeta. Kas nad teose lõpus on uppund või mitte, ei liiguta meid, sest sisuliselt neid ei ole olemas. Nende suured sõnad, nende dramaatilised žestid on täielikus vasfuolus nende muiduse kahvatusega. Lugejat ei kannusta selles poeemis ühegi veenvalt esitet veendumuse paatos, ühegi inimhinge vitaalsus ega traagika. Siin-sääl mõni pilt, kus tekib lootus, et autor saab nüüd hoogu, et tema letargia kaob, et mitte üksnes retoorikaga, vaid nägemusega, tundega, võib-olla isegi mõtteteravusega kistakse meid kaasa — ja siis uuesti peitumus. Vahe suure teemi ja autori võimetus vahel on ületamatu. Ta näib sattund täiesti väärale alale.

Vabadussõda on õhufand ka Süttistep pikemateks lendudeks. Loomult tal on eepikaks rohkem eeldusi kui Visnapuul. Algusest pääle ta on osutand teravat tähelepanu oma ümbrusele — mitte ainult loodusele, vaid ka inimestele. Voorimehed, kojamehed, kelnerid, sportlased, koolipoisid sõjas ja rahus, ajalehemüüja poisikese saatus kajastusid tal sujuvates, nõtkefes värssides, milles harva oli sügavust, kuid sagedasti värs-kust, soojust ja temperamentset realismi. Tema agulimiljöö, tema tänavapildid võivad mõnikord näida juhuslikena, kuid neil on elava elu hõngu. Võis selleõfftu huviga oodata tema värssjutustust koolinoorte elamustest Vabadussõjas. „Noored partisaanid“ näitasidki, et tähelepanekute roh-kuses, värsi elavuses ja õhustiku värskes reaalsuses ei olnud juhtund muu-tust. Kui see teos siiski ei rahuldand, siis peitus põhjus mujal. Värss oli elav, kuid liiga pinnaliselt käsiteldud. Selle värskus kaldus kardetavalt följetoni laadi. Detail järgnes voolavas esituses detailile, kuid nüansse oli vähe, koondavat ja keskendavat jõudu oli harva märgata — kõige elavuse lõpptulemuseks oli paradoksaalsel kombel teatav monotoonsus. Keegi on vist tähendand, et selle raamatu kangelasi saab liiga kergesti üksteisega vahetada. Kuid seegi oleks andestetav, kui pääteem — sõda ise — esineks võimsamana. Tegelikult püsivad praegu selgemini meeles mõned talve ja kevade kirjeldused kui kõik kuulide vihin või ajalooliste

suursündmuste käsitlus. Ideelist süvendust ei näi selles omamoodi uljas poeemis olevat taoteldudki.

Noorima, pärasorbiitliku generatsiooni liikmeist on poeemidega esinend Uku Masing ja Betti Alver. „Neemed vihmade lahte“ on nimelt usufilosoofiline poeem, mitte ainult lüüriliste luuletuste kogu. See kujutab jumalaotsingut stiilis, mille läbipaistmatusse järjest lööb eredaid kiiri. Neis kiirtes kihutavad mõtte- ja metafoorirünkad võtavad kõiki vikerkaare värve, ning vahel müstika ekstaas koondub välguks. Selle teose kohta ei saa öelda, et sel poleks avarust, inspiratsiooni või jõudu. Kuid ohtralt esile paisatav hingeline energia ei leia alati kindlat objekti kujuvõtuks. Selle eest on kogu aeg olemas võitluse draamatikat ja elamuse ehtsust. See on eesti kirjanduses omapärane, suurekaustaline katse, mille kunstilised tulemused veel ei vasta kavatsustele, kuid mille impeerivust ei saa salata.

Masingu vastand vormi selguselt, kuid mitte metafüüsiliste ihade tugevuselt on Betti Alver. Temalt on ilmud terve rida poeeme, milles juba peegeldub sisuliselt pikk, kuigi ajaliselt võrdlemisi lühike areng. „Lugu valgest varesest“ on kirev elu väliskoore pilt, impressionistlik, julge, sageli hiilgavalt formuleerit, täis intellektuaalset teravust ja tähelepanuoskust, vahel läbi koore ka süngesse sisusse tungiv, kuid teatavale blaseerumusele vaatamata rõõmsalt kaleidoskoopiline. See ei väsi autori vaimu ja värsi haruldase elastsuse tõttu. Selles on — ilmselt küll Puškini ergutaval mõjul — leitud vorm, millega võib kirjutada ulatuslikke teoseid: neljajalgne jamb liigub peagu sama sõnakuulelikult kui Puškinil satiirist traagikasse, realismist lüürikasse. Pisut hiljem avaldab sama autor Byroni „Beppo'lt“ äratust saand hoopis eksootilisematel efektidel baseeruva poeemi „Ulla“, mille värvisadu ja keele sujuvus on hämmastavad, kuigi sisuliselt asi jookseb tühja. „Vahanukus“ Alver annab sama voolavusega ja märksa suurema kontuurikindlusega groteskselt varjundet pildi väikekodanlaste elust. „Pirnipuus“ ta jutustab lopsaka, vaimukalt serverit miljöökirjelduse taustal lõbusa anekdoodi. Need on kõik artistlikult peened asjad, milles on täielikult üle saadud meie jutustava värsi tavalisest liikumattusest ja saamatusest. Kõnekeelne kergus ja poeetiline helk liituvad laimatu loomulikkusega, puhtuselt ja löögijõult on sõnastus otse klassiline. Kuid Alveri lüürika sisuline sügavus ja metafüüsiline tung tõendavad, et poetess noisse tõisse on pannud ainult väikese osa iseennast. Veelgi ilmsemaks teeb seda tema viimase poeemi, „Pähklikoore“ ilmumine „Loomingus“. See on sümbolise, osalt allegoorilise sisuga teos, milles maapäälse stseeni realism ainult aitab seletada ülemaiste osade mõtet. Selges, lihtsas, läbipaistvas, lõpu poole ikka pidulikumas ja dramaatilisemas stiilis käsitellakse probleemi, mis ei ole seotud hetkeliste konjunktuuridega. See on filosoofiline poeem, milles paiguti on suure luule pühalikkust ja jõudu. Seda lugedes hingad midagi möödunud sajandi alguse suure eepika õhust — selle tõsisusest, selle väarikusest, siin-sää! selle kirest. Hakkad uskuma praegusegi poeemi võimesse vääriliselt teostada ülesandeid, milleni proosa ei näi päriselt küündivat. Ning ei ole võib-olla päris ekslik arvata, et selleks katseks osaliseltki on annud tõuget proosa äärmine proosastumine, selle langemine kirjandusliku

käsitöö tasemele. Keset seda metsistumist hakkab ikka selgemini eralduma värsile saavutefav puhtus, õilsus ja distsipliin. On tarvis tema täit kaalu, tema täit väärikust selleks, et pääseda ähvardavast lagenemisest. Alveri areng lubab loota, et see tarve varsti leiab ka väljaspool lüürikat ja ballaadi küllaltki suurejoonelist rahuldamist.

5.

Keset maailma moraalseid ja poliitilisi katastroofe ei sure vaim siiski. Ta on sunnit end sügavamalt läbi katsuma kui varemalt. Ta peab tagasi minema olulisele, end jälle püüdma näha täies puhtuses, et leida endale õigustust keset üldist kõikuvust. Täissöönd, rahuldet maailma kultuur võib helkida pinnalises artistlikkuses, ilma et tekiks fataalse vastuolu tunnet. Põhjalusteni ähvardet tsivilisatsioon peab uuesti välja tooma oma parima tuuma, oma sügavaimad veendumused, oma puhtaima ja ausaüma tahte, et mitte jääda ajaloo ees häbisse. Nagu kõigil muudel aladel, nii maksab see ka kirjanduses. Ning kirjanduse kontsentreerituim vorm on ikkagi luule. Kas euroopa luule — kas ka meie luule osutub võimeliseks looma uusi suuri sünteese? Kas ta raskel hetkel ei saa jälle täiesti iseendaks? Lootkem seda — lootkem, et seda tõendab ka eesti poeem.

Ants Oras

ÜHE ENNATLIKU REVOLUTSIOONITAOTLUSE PUHUL

Eelmises „Akadeemia“ numbris on ilmunud pikem kirjutis meie taaraususe liikumise tegelaselt K. Utustelt, milles selgitatakse selle liikumise eesmärgid ja ühtlasi püütakse lugejaid uskuma panna säärase uue usu loomise vajalikkuses. On kahtlemata fervitafav, et meie haritlaskond enam huvi tundma hakkaks usuküsimuste vastu, sest just mitmed väärolukorrad meie usulise kultuuri alal on haritlaskonna passiivse suhtumise viljaks. Oleme selles mõttes hoopis maha jäänud oma kulturseist naabreist Soomes ja Skandinaavia riikides. Iga katse sessa tuua elu ja otsimusi on seepärast enam kui soovitav.

K. Utuste probleemiseade on võimalikult avar: pööre meie haritlaskonna suhtumises usuküsimusisse sünnib üksnes uue, vastuvõetavama usu loomisega. Viga senises ei olevat mitte vormi, organisatsiooni ega isikute küsimus, vaid eelkõige sisu küsimus. Samal alusel olevat kristluse vastu sõda kuulutatud N. Venes, samal alusel toetatavat rahvusotsialistlikus Saksas uuspaganuse liikumist ja isegi konservatiivsel Inglismaal leiduvat mõtlejaid, kes ennustavat ristiusule peatset kadu. Ühe sõnaga — see, mis niikuinii ajast ja arust, see vaja meilgi kiires korras eemale heita. Säärasele põhjendusele seltsib veel teine, rahvuspoliitiline. Eestlased ei tohtivat sallida säärast võõrast usku end kauem türanniseerimas, mis meid niiõelda vaimselt „mürgistab“. Väga õieti asetab väitleja meie iseseisvuse põhilisimaks püsimistingimuseks meie rahvusliku iseseisvuse ka vaimsel alal — ning leides ses asjas esmatähtsuse olevat usundil. Seetõttu tulevat hakata taotlema meie iseseisvuse kindlustamiseks vaimset revolutsiooni, mis alaku usuküsimusist.

Seesuguste proklamatsioonide suhtes asetame siiski enne kaasaminekut küsimuse: milline on taoteldava uue usundi sisu, ta eesmärk — eriti kitsamas mõttes kui usundi eesmärk! Hakates nüüd vastuseid hankima mainitud tarmukas kirjutisest enesest, satume peagi läbarasse olukorda: uue usundi programm pole antud mitte niivõrd positiivselt, kui just negatiivselt praeguse olundi eitamisena. Kuid — vaadagem ligemalt sedagi argumentatsiooni. Näib, et etteheited, mis asjalikus vaidluses

võiksid arvesse tulla — sest deklareerivate lööklausete üle pole mõtet vaielda — on peamiselt kaks, milliseid üha korratakse ristiusu ja kiriku aadressil:

1. olevat senine usumõiste käsitus skolastiline, kitsas ja sallimatu. Kahjuks jätab autor siin ligemad kirjeldused enese teada, olles üpris kitsi ka tõikade esitamiseks. Võib ainult arvata, et sesse usumõistesse ta arvates ei mahtuvat mitmesugused sotsiaalsed probleemid, tas puuduvat ühiskondlik vaist ja ligem seos patsifistlikkude ja evolutsionistlikkude aadetega. Kõik need asjad olla puhtal kujul selle usumõiste ees „ilmalikud“ ega olla seetõttu ka mingit kasu nende käsitlemisest. Vastavate kirjutiste vaim „Akadeemias“ polevat seetõttu kokkukõlas „ristiusu postulatiivsete ideedega“, olevat midagi isiklikkude vaadete ebakohase külgepookimise sarnast jne. Pole siinkohal mõtet laskuda ligemaisse selgitusisse, kuid lubatagu siiralt nentida vaid seda, et sääraseid etteheiteid langetada ristiusu aadressil on võimalik üksnes kohutava teadmatusel taustal. Ei tea, et kristluse mõju paljudes sotsiaalses küsimustes oleks olnud karjuvalt vähene või isegi võimatu. Tarvitseb vaid avasilmi jälgida neid eetilisi maksime, milliseid leidub Uues Testamendis, siis peaks olema hoopis võhikulegi selge säärase etteheite asjatunus. Ristiusu õpetuse vaim on sotsiaalse eetose vaim ja see on ilmlikutunud kiriku süü, kui see vaim igal ajal küllaldaselt esile ei ole tulnud. Ei tea religiooni, kus see vaim nii puhtal kujul nähtavale tuleks, kui Jeesuse eetilises nõudeis. Seega igasugune etteheide kristluse usumõiste skolastilise kitsuse suhtes on vaid sõnakõiks, mida võib meelevaldselt pilduda ju alati siia ja teisalegi.

2. etteheidete allikaks on kristlik arusaam Jumalast. See olevat võrratult naiivne, rumal ja isegi ebaväärikas tõelisele jumalusele. Olevat tarvis arusaamasid jumalust vabastada kristlikust antropomorfismist, mille järgi teda kujuteldavalt personifitseeritud konkreetse suurusena. Hüva! Kuid kuidas kujutellakse siis toda Taarat! Selle kohta on esitatud väljavõtteid taarausuliste usuühingu põhikirjast, mille järgi see jumalus olla siis „piiritlemata, sõnadega määramata, on tajutav“ — nii siis ei pääse Taaragi tingimusest, milline ta peab vastava seaduslikult registreeritud põhikirja alusel olema. Ja vist siingi kord vääropetajad heidetakse ühingust välja, korraldatakse ketseriprotsesse jne., nagu ikka ja alati. Kui siin taarausulised toonitavad selgust, mis nende jumaluse mõistes valitseb, siis on siin tegemist üksnes patenteeritud enesepettega. Sest kui üks asi või vägi või olend on „sõnadega määramata“, kuid seejuures ikkagi „hingeliselt tajutav“, ega tohi olla mingil tingimusel konkreetne (mida ju ka ristiusu Jumal on üksnes laste ja arenematute inimeste kujutlusis) — kuidas seda siis mõista! Taara on mingi „on“ ja „ei ole“ — fiktsioon, aga mitte jumalus, kelle dūnaamika võiks elustada religiooni ja innustada ta mõttepõudseid prohveteid. Näib, et kogu sellises jumalamõiste argumentatsioonis enam teatavate usuliste ja filosoofiliste mõistete ga mängitakse, kui et neid loogilise arukuse vahendusel rakendataks mingi enam-vähem tavalisegi jumalakujutluse loomiseks. Kui selle kõrval silmas pidada väiteid, mida lausutakse jumalamõiste ja absoluutsuse mõiste suhtes — siis peab küll kahtsema, et taaraisu innukad aatlejad pole enne uue usu väljakuulutamist aega leidnud süvenemiseks tavalisimategi religioossete ja filosoofiliste põhimõistete täpsemaks mõistmiseks, mis igasuguse vaba ning asjaliku loomingu eelduseks sel alal oleks. Nii võib Taara kohta tekkida lõppeks vaid üks kujutus: ta on kodukäija, kes kord ühes oma kiusatavatega siif maailmast pageb, jätmata järele jälgegi. Sest kui meie üldse tunnistame jumaluse mõistet mingi usundi keskideena — siis on alati oluliseks eelduseks, et tema olemuse ja võimaliku suhtumise kohta selged kujutlused valitseksid — ükskõik, kas need on omandatud prohvetlikkude ilmutuste või mõistusepäraste spekulatsioonide abil. Aga Taarast ei teata midagi ligemat: ei tea, kes ta on, ei tea, kuidas ta suhtub neissegi, kes talle siin maailmas kiitust ja fānu laulavad. Ta on ikkagi fiktsioon,

millele raske leida kohta säärases usundis, mis tahab inimesile olla vahendiks raskes eluvõitluses. Ja kui taraismi apologeet pahandub, miks talle ette heidetakse primitivismi — siis oldaku hääks ja kõrvutatagu kaks Jumala olemuse määrangut: asetatagu „Hiie“ põhikirjas § 4 toodud Taara definitsioon (!) selle Jumala olemuse määrangu kõrvale, mis leidub Johannese evangeeliumis 4,24: „Jumal on Vaim ja kes teda kummardavad, need peavad teda vaimus ja tões kummardama“ — tõepoolest, kui meie tunnustame üldse jumaluse olemasolu ja selle siis lõpuni läbi mõtleme, siis sügavamalt ega avaramat määrangut vist küll keegi ei oska avastada, kui seda on mainitud Jeesuse väljendis. Sellest võib anda üksnes lahjemaid, konkretiseeritumaid ja labastatunaid määranguid.

Eeltoodust nähtub, milliste nüride relvadega uus usk on sõja kuulutanud vanale. Ja seda pealegi enese kõige kaaluvama idee juures. Arusaadavalt ei ole teistel, enam-vähem kõrvalisematel küsimustel siis enam millegagi võidelda, kui lahing siin kipub jääma kaotatuks. Sõjamehed ei peaks unustama vana tarkust: lahingusse minnes õpi enne tundma vaenlast — ja ära toetu illusioonidele ega väärkujutelmadele. Ja üldse näib, et puhtusundiline problemaatika kogu tolles taaraisu liikumises on teise või isegi kolmanda järgu tähtsusega. Peamised huvid näivad koondunud olevat siiski küsimustele, mis tegelikult usundeis on viimasel kohal. Argu pandagu pahaks, kui selle arvamusega ehk vahest liialt ettevalmistamatult välja tulen: nii nagu mujal maailmas, nii ka meie rahvusliku usundi rekonstrueerimiskatsed on kantud mitte usundilistest huvidest, vaid tuginevad teatavaile äärmuslikele rahvuspoliitilistele ideedele. Saksas on sellel ilmne eesmärk: soetada natslikule ideoloogiale religioosset tausta, et suurendada ta kandejõudu ja lõõgivõimsust. Mis puutub saksa haritlaskonna kaasalöömisses küsimuses, siis sellest ei peaks tõsiolusid arvestades palju kõneldama, sest saksa haritlaskond praegu üldse ei tegele objektiivsete vaimsete probleemidega oma kodumaa piires. Ja saksa ülikoolides edendatavat vaimuteadust tuleb pidada kõigeks muuks, kui objektiivseks teaduseks. Samuti on Saksas uue paganausu propaganda üllatavalt vähe tulemusi andnud — kuigi seda ametlikult üha edasi soodustatakse. Sama lugu on ka Venes — ka kommunism sureks välja, kui tal kahaneks religioosne ind. Seetõttu sealgi teiste usundite pidev vaenamine. Meil tõsine rahvuslik ideoloogia ei vaja kunstlike ergutusvahendeid enese säilitamiseks — meie rahva laiemad hulgad on eestlased ja jäävad ka selleks, kui vaid haritlaskond paha eeskujuga ei anna tagasilanguseks. Meie rahvuslus ei vaja mingit kunstlikku meeleolukruvimist, vaid eelkõige eetilist puhastamist ja süvendamist vastastikuse usalduse ja solidaarsuse vaimus.

Täidaks uus usk ehk sel joonel paremini oma ülesannet kui senine! Sellele küsimusele on raske vastata, kuna pole teada taaraisu eetiline nõudestik, ta eetiline ilme. Need määrangud, mis eelnevas kirjutises juhuslikult siin-seal mainitud, ei luba oletada ta suutelisust sel alal. Sest elus viljeldav eetos on midagi muud, kui üldsõnaliselt lausestatud programmid. Seski suhtes on meie taarusk saksliku paganause koopias — sest sealgi on eetos suunatud kollektiivile, massile, arvestamata üksikisikut. See on aga eetilises kasvatuses väär tee. Kõlblus ja moraal pole dressuuri, vaid meelsuse asjad ja seega ülimal määral esmalt isikulisel suurused. Alles kõlblised isiksused moodustavad eetilise ühiskonna. Neid väärtusi kasvatatakse alt üles, mitte ülalt alla. Ja on raske uskuda, et ses suhtes mingi kunstlikult kujundatud usund suudaks pakkuda kõrgemat, ülevamat ning ideaalsemat, kui seda taas leidub fikseerituna Uues Testamendis. Eriti meie rahva elu ja vaimse ning kõlblise tervise seisukohalt peaks oldama ettevaatlik peade segamises uute ebaküpsete ideedega. Kõlblisel alal tehtud eksisammud tavalisest end tasuvad aegade jooksul paratamatult kord kurjasti kätte.

Rahvuslike kirgede kõrval näivad uui usundit dünamiseerivat veel mõnesugused tõekspidamised, mis enamikus samuti tunduvad põlvnevat vastavast saksa ainesistikust — eriti mis puutub ajalooliste faktide esitamisse ristiusu vastu. Siingi autor teadlikult esitab ainult kõike seda, mis kasutatav negatiivse hinnangu saavutamiseks. Markeerides kristlust (ja islami) sõdade põhjustajana ja usulisel alal sallimatuse kasvatajana ta tahtlikult unustab, et sõdadel enne ristiusu tekkimist on samuti olnud usulisi motiive — eriti ka Vanal-Idamaal, millist maad ta — unustades tõsiasju, milliseid leidub igas keskpärases ajaloo-käsiraamatutki — peab lausa eeskujuks usulisil motiividel peetud sõdade olematuse suhtes. Tegelikult just seal kehtis enimal määral „kelle valitsus, selle usk“ põhimõte. Hoopis kurioosseid seisukohti väljendatakse edasi juutide ajaloo kohta, mis seletatav üksnes laenukena natsionaalsotsialistlikust populariseerivast ässitusliteratuurist juutide vastu. Et Vana Testament sel kombel alavääristust leiab, see on seletatav fanatismiga, mis kasutuks teeb lõppeks ka igasuguse ligema vastuargumentatsiooni esitamise. Selmet alla kiskuda mingi teise rahvuse pühi raamatuid võinuks autor pigem innustuda tollest siirast vaimust, mis seal väikese, oma vabaduse eest võitleva rahva südameverega tulevaste põlvete väikerahvaste tarvis otsekuu eriti jäädvustatud. Kuhu siis siin jääb too tarastlik eesmärk teaduse — ja selle hulka kuulub ju ka ajaloo teadus — objektivsusest ja rahvastevahelisest solidaarsusest? Kas ei valitse siingi kogu seda uue usu taotlustikku surmav vastuolu? Kas pole siin varjatud viimaks ta ebaloogiline agooniakarjatus?

Kõiki neid asjaolusid silmas pidades ei saa kõigepealt nõustuda säärase avara ja ülifähisa probleemi ülesseadmisega nii põhjendamatuil ning vääradel arusaamadatel toetuvale alusele. On vaja niisuguste küsimuste juurde asudes lahendada esmalt ka kasulist probleemi: järele kaaluda, kas ja mis ja kuikaugeft säärase küsimuse tõstetamine üldse tarvilik on — ja siis seda teha tõesti hästi läbi mõeldud — mitte niivõrd tundeliselt läbi elatud — materjalidega, et hoiduda kõiki võimalikke väärtõlgendusi, mis igasuguste abstraktsete mõistete farvitamise juures otsemaid võimalikuks osutub, kui seal kinni ei peeta nende mõistete fäpsest sisust. Edasi olgu niisuguse asja esitamisel täielik selgus selles, mida tahetakse saavutada. Käesoleval korral tekib tõesti õigustatud küsimus, milles õieti tolle uue usu eesmärk seisneb. Ta ei taha ola mingi uue, parema jumaluse ilmutus — sest ilmutuse mõiste on talle tundmatu. Või tahab ta teha inimesi õnnelikeks? Või saavutada uues usundis moodsa inimesega maailmavaateline lepitus usu ja teaduse vahel — aga seks on ta liialt rajatud populaarsele pahnaliteratuurile, et suuta veenda mõtlevat inimest oma õpetuste ja tunnetuste üleolekus võrreldes kõige senisega. Jääb ainult üks motiiv: tahe rünnata seda, mis usundilisel alal meil juba olemas on, ent rünnata maskeeritult, moesolevate taotluste ja ideoloogiate õilsa sildi all.

Kõike arvestades tahaks veel kord küsida konkreetsemalt: kas poleks siiski võrnatult otstarbekam ja parem, selmet jõude raisata asjatuile otsimusile ja hiljem kannatada karilejooksu pettumusi — pühenduda palju olulisemale küsimusele: mis teha selleks, et kristlikud eluväärtused ja tõed ka meie rahva seas puhtamalt ja kirkamalt võiksid kehtivusele pääseda kui nad seda on meil senini olnud? Et ka eesti vabad pojad ja tütreid võiksid teeneda neid suuri ideaale, mis on vaimustanud ja tiivustanud inimkonna paremikki; ja et meie vaimselt tervetena säiliksime neis paljudes tõmbetuultes, mis niikuinii meie üle puhuvad ja meid mõnigi kord resignatsioonifunnetega võimsate naabrite vahel ähvardavad lõmastada. Selleks pole meile vaja poolikuid usundisurrogaate, vaid parimat, mis ka sel alal inimsoo arengus on esile tulnud. Sellele ei kõnele vastu ei mõistus ega tunded, vaid üksnes ajavaimust toidetud eluvõõras illusionism.

SISEPOLIITILINE RINGVAADE

RIIGIVOLIKOGU. Nüüd juba ligemale kuus nädalat kestnud sügisene istungjärk ei ole veel enesega kaasa toonud midagi eriliselt silmapaistvat. Kuid siiski on läbi sõelatud terve rida mitmesuguseid seaduse-eelnõusid, millede puhul peetud läbirääkimised paiguti on kandnud võrdlemisi elavat iseloomu. Paranduste ja muudatuste taotlemine komisjonidest tulnud eelnõudes näib aga olevat lootusetu. Kõik seesugused katsed, eriti kui need on sihitud põhimõtteliku muudatuse pinnale, jooksevad enamalt jaolt ikka liivale. Küll aga on valitsuse poolt esitatud eelnõudes muudatusi tehtud komisjonide poolt, kelle tegevus aga areneb kitsamas ringis ja kus peetud läbirääkimistest avalikkuseni kostab väga vähe, peaaegu üldse mitte midagi. Endise riigikogu ajal leidis ka komisjonide tegevus ajakirjanduses märksa laiemat käsitlemist. Jõudude vahekorraldus riigivolikogus on praegu niisugune, et n. n. vastasrind ei saa ühki laiemaulatuslikku ettepanekut läbi viia, veel vähem mingit aktsiooni ette võtta. Kui näit. valitsusele esitatava arupärimise puhul on vajalik vähemalt 20 häält, siis riigivolikogu koosseisust üle 16 hääle selleks kuidagi kokku ei saada. Jääb üle ainult küsimuste esitamise võimalus, missugune õigus on igal riigivolikogu liikmel. Seda võimalust kasutavad väljaspool rahvarinnet seisvad riigivolikogu liikmed õige ohtrasti, nagu paistab valitsusliikmete poolt antud vastuste arvust.

Sisepoliitiliste küsimuste ja valitsuse tegevussuundade üle põhimõtteliseks läbirääkimiseks tehti katset juba välisministri seletuse puhul välispoliitilisest seisukorrast. Kuid tol korral sai see sündida ainult riivamisi. Otsene võimalus selleks avanes kaitseisukorra pikendamise otsuse arutamise puhul riigikogu üldkoosolekul. Et läbirääkimistel eeskätt väljaspool rahvarinnet seisvad riigivolikogu liikmed arvustavalt sõna võtsid, tohiks olla arusaadav. Riiginõukogu liikmeist kasutas sõnaõigust sel puhul ainult üks rahvaesindaja, kes ka suhtus arvustavalt kaitseisukorra pikendamise otsusesse.

Kokkuvõttes toodi kaitseisukorra pikendamise otsuse vastu ette järgmisi väiteid: Rahva hulgas valitseb rahulik meeleolu, ei ole enam mingit ärevust. Seda on oma avalikes kõnedes korduvalt kinnitanud ka valitsuse liikmed. Kaitseisukord on aga mõeldud ainult selleks korraks, kui riik seisab ohus. Kaitseisukord ei tohi kujuneda permanentseks. Universaalse valitsemisvahendina võib seda kasutada ainult ajutise abinõuna. Kaitseisukorra ajal on kodanike mitmesugused vabadused piiratud ja kui ei tule enam ette vabaduste massilist kurjasti tarvitamist, siis pole ka kaitseisukorra kestmine põhjendatud. Ajakirjanduse vabadust on kaitseisukorra määruste põhjal piiratud ka niisuguseis asjus, mis õigustatud ei võiks olla. Selle kohta esitas rvl. J. Tõnisson mõningaid näiteid, esitades väljavõtteid korraldusist, mis ajakirjandusele viimase nelja aasta jooksul antud. Valitsus õelgu, millal ta kavatseb loobuda kaitseisukorra abil valitsemisest, et oleks vähemalt lootus normaalsesse olukorda jõudmiseks. Erakorralise olukorra alaline pikendamine võib ka välismaal meie suhtes tekitada arvamuse, nagu valitseks meil ebakindel sisepoliitiline olukord.

Arvustavad sõnavõttud kandsid paiguti üsna teravat iseloomu.

Kaitseisukorra pikendamise otsuse kaitsmine lasus peaaesjalikult üldkomisjoni aruandja õlul, kellele sekundeerisid ainult üksikud esindajad rahvarindest. Mõjuvama väitena nende poolt toodi ette seda, et rahvahulgad kaitseisukorra kestmise pärast ei tunne mingit muret ega tunne nad oma seisukorda ka millegi poolest kitsendatud olevat. Leiti, et olukord on kõigiti normaalne ja et pole enam fakistusi rahulikaks ülesehitavaks tööks. Sellele väitele vastati teiselt poolt, et vabaduste eest võitlemisel ei ole halli massi osa kunagi suur olnud. Mass kaldub ikka paindumisele, nagu seda võisime näha tsaari režiimi kui ka saksa okupatsiooni ajal. Massi hulgas peab äratustööd tegema, mis on juhtide ülesanne. Sellelt seisukohalt ei tohiks kahtlust olla, keda endisaegseist juhtidest me kõrgemalt hindame, kas neid, kes kaldusid paindlikkusele, või neid, kes selja sirgu ajasid ja lõpuks ka rahvahulgad endaga kaasa tõmbasid.

Läbirääkimiste lõpul võtsid kaitseisukorra kestmise kaitseks kui ka läbirääkimistel ette toodud väidete vastu vaidlemiseks sõna peaminister ja siseminister. Siseminister tõi põhjenduseks ette välis- ja sisepoliitilise olukorra, mis tingib kiiresti tegutsemise võimaluste vajaduse. Peaminister seletas, et kaitseisukord kuulub kaotamisele siis, kui tavaliste seaduste andmisega on niikaugemale jõutud, et need võivad kaitseisukorra seadust asendada. Lätis ongi juba niikaugemale jõutud. Ajakirjandusega ütles peaminister kontakti hea olevat.

Hääletamisel anti kaitseisukorra pikendamise otsuse tühistamise ettepaneku poolt 19 häält; poolt hääletas 16 riigivol. ja 3 riiginõuk. liiget. Sellega oli pikendamise otsus kinnitatud.

KÜSIMUSI valitsusliikmetele on seni esitatud üsna rohkesti. Iseloomustav on nende kohta märkida, et küsimuste hulgas on suur protsent sotsiaalpoliitiliselt alalt. Nõnda küsitakse korterioludest, haiguskindlustusest, töölisvanemate ja tööliste vallandamisest jne. Korteriolude kohta Tallinnas vastas valitsuse esindaja avameelselt, et need on tõepoolest halvad, aga valitsusel olevat kavasad, kuidas olukorda parandust tuua.

Muu hulgas küsiti (prof. Piip), mispärast on riigivolikogu liikmetele takistusi tehtud kõnekoosolekute korraldamisel. Siseminister oma vastuses ütles, et tuleb käia kaitseisukorra normide järgi. Selle juures andis minister mõista, et fakistused ei olevat ülepääsmatud, sest riigivolikogu liikmed olevat suve jooksul mitmel pool avalikel koosolekudel esinenud. Nähtavasti toimitakse koosolekulubade andmisel teatava põhimõtte järgi, sest on teada rida juhuseid, kus riigivolikogu liikmetele koosoleku korraldamiseks luba ei ole antud.

Poliitilist ilmet kandis küsimus ühe ajalehe sulgemise ja toimetaja väljasaatmise asjus. Siseminister võttis küll vastamiseks sõna, kuid sisulist vastust ta küsimusele siiski ei andnud, öeldes, et sulgemise ja väljasaatmise otsuse on teinud sisekaitse ülem, kes aga allub otseselt presidendile. Teine samas asjas esitatud küsimus käis selle kohta, et ajalehetele keelati lehe sulgemise kohta teateid tuua. Siseminister vastas, et säärast keeldu ei olevat olnud, vaid ajalehed pole nähtavasti ise vajalikuks pidanud ühe lehe sulgemise kohta teadet tuua. Niipalju aga kui nende ridade kirjutajale teada, oli sõnumite toomine selle, nüüd suletud lehe saatuse kohta juba varem vastava asutuse poolt keelu alla pandud. Sest ka kord varem see leht suleti, missugune otsus aga hiljem muudeti. Samuti oli teistel lehtedel keelatud selle lehe kirjutisi tsiteerida. Sellest järeldasid ajakirjanikud, et ka viimasest sulgemisest ja toimetaja väljasaatmisest pole võimalik teateid avaldada.

Riigivolikogu seadusandlikust tööst olgu märgitud paar olulisemat: **V a b a d u s - s ö j a ü l e r i i k l i k u m o n u m e n d i** seadus võeti vastu pärast lähemaid mõttevahetusi selle ümber, kuhu monumenti püstitada. Küsimus jäi ka seaduses endas teatud määral lahtiseks, kuna vastav paragrahv formuleeriti nõnda, et monumenti võib püstitada kas Tallinna Vabadusväljakule või Harjumäele. Selle küsimuse üle kestab nüüd mõtetevahetus ajakirjanduses suure hooga edasi.

Toornahkade väljaveo kontrolliseaduse puhul kuuldus riigivolikogus tõsiselt hoiatavaid hääli järjekordse **m o n o p o l i** sisseseadmise ohu vastu. Samad hääled tulid kuuldavale ka riiginõukogus. Nahkade väljaveo kontrolli aga pooldavad riigikogu mõlemad koad. Oletatavasti kujuneb aga nahkade väljaveo alal olukord siiski monopoliliseks.

Peale selle on riigivolikogu vastu võtnud rea seaduseelnõusid, mis enamasti ka juba riiginõukogust läbi. Pooleli on aga mitme laiaulatusliku tähtsusega elnõu arutamine, nagu näit. põllutööliste seadus, meistrite ja õppinud tööliste seadus jne. Nende puhul on sõna võetud seni väga rohkearvuliselt, koguni teravustessegi on mindud.

Komisjonide tööst võiks olulisemana nimetada majanduskomisjoni arutlusi 1938/39. a. lisaelarve nr. 1 üle. Komisjonis on lisaelarve puhul sõelatud kogu praegust majanduspoliitikat ja sellega ühenduses seisvaid nähteid. Muu hulgas on roh-

kesti mõtteid vahetatud Kehra uue vabriku ehitamise, politseipalee ehitamise ja muude selliste küsimuste üle. Selle juures on sõnavõttud juhitud olnud sihtjoonte seadmisest tulevase [1939/40] korralise eelarve puhuks.

MUUD KÜSIMUSED. Ajaloõpetuse reform, mis ühenduses ülikooli võistluseksa-
mittega ühe eksaminaatori poolt, kelle tegevus eksamikomisjonis paljudeks följetonideks ainet andis, on võtnud pöörde vaikuse poole. Suure käraga alustanud peale-
tungija, kes esialgu suuri toetajaid leidis, on pärast esimesi äpardusi tagasihoidlikult
vaikseks muutunud. See „positivism“, mis nähtavasti ajalooõpetuse reformi aluseks
pidi saama, ei kannatanud välja arvustust.

Omaviisi ideoloogilisi otsinguid sisaldas dr. Looitsa poolt „Varamus“ avaldatud
artiklite-seeria. Kuna aga autor kaldus söimlemisele kogu ümbritseva eluga, siis näh-
tavasti ei suudeta iseenesest huvitavaid küsimusi käsitletud kirjutusi võtta tõsiselt.
Kirjutus oli selleks liialt „rabe“, peale autori enese said seal kõik oma „osa“.

Kirikukogu arutas piiskopkondade arvu suurendamise ja peapiiskopi instituudi
loomise küsimust, kuid ei jõudnud sellega läbirääkimistest kaugemale. Oieti jäi aru-
saamatuks, mida taotles vastav komisjon oma ettepanekutega, mille kallal ta aasta
aega oli töötanud. Igatahes jäi küsimuse otsustamine pooleli just sellepärast, et komis-
joni seisukohtades ei valitsenud kindlust ja et nende kaitseks kindlamakujuliselt välja
ei astunud.

OSKAR MÄND

MÖTET MOONUTAV TRÜKIVIGA

on läbi lipsanud eelmises ringvaates. Lk. 399 viimases reas tuleb lugeda: „sise-
poliitiliste nähete kõrval atakeeris see leht erifi föölikoda [mitte föölis-
konda, nagu oli trükitud] ja mõningaid selle juhtivaid tegelasi.“

VÄLISPOLIITILISI MÄRKMEID

ÜLDISELT. Rahvusvahelises pinevuses on reaktsioonina püsimas suhteline vaikus.
Kesk-Euroopa uus poliitiline kaart võtab uue ilme. Saksa ja Tšehhoslovakkia
piirid on määratud lõplikult. Sama võib ütelda ka Ungari ja Tšehhoslovakkia piiride
kohta, kuigi teatud elevus siin kestab Karpato-Ruteenia (nüüd Ukraina) asjus.

Elevust kogu maailmas sünnitas juufide vastu erakorraliste abinõude tarvi-
tuse võtmine Saksamaa poolt, mis seni kaugeltki ei ole vaibunud.

HIINA-JAAPANI suhetes pääle Kantoni vallutamist on samuti vaikus.

HISPAANIAS kodusõda on jõudnud surnud punktile, kusjuures valitsuse võimu
all on küll vaid 35% maa-alast, kuid 55% elanikkude arvust.

Üllatuseks oli POOLA—NÕUKOGUDE LIIDU vaheline deklaratsioon, et nende
mittekallaletungileping jääb endiselt kehtima kuni 1945. aastani.

BRITI—PRANTSUSE koostöö näikse süvenevat, ja viimase kaitselepingute võrgu
nõrgenemise tõttu Kesk-Euroopa ümberkorralduse tagajärjel, sõjaline koostöö Prant-
suse ja Briti vahel tugevneb, mille tehniliseks korralduseks jätkuvad kindralstaapide
nõupidamised.

Kuigi SAKSA JA PRANTSUSE vahel on käimas poliitiliste suhete korraldamise
kavad ei vähendata relvastuse tugevdamist Prantsus- ja Inglismaal.

AMEERIKA ÜHENDRIIKIDES uus poliitiline jõudude vahekord tekitab elevust —
ühelt poolt Ameerika kontinendi riigid omavahel tihendavad sidemeid Lima kongres-
sil, teiselt poolt tõuseb huvi Euroopa asjade vastu.

EESTI koos teiste Balti riikidega on asunud erapooletuse korraldamiseks vastavate
seaduste väljaandmisega. Ka on Eesti ja Läti koos otsustanud sõlmida sidemeid
Francos valitsusega.

Tähelepanu väärib Skandinaavia ja Balti riikide vahel kultuur-koostöö süvenda-
mine, mis väljendus Riias peetud nende maade Vaimse Koostöö Komisjonide konve-
rentsil. Tuleval aastal säärane konverents toimub Stockholmis.

OPTIMIST

EÜL-I SAATUS

Uue Ülikoolide seaduse (RT 1937, 78, 641) sätete kohaselt tuli senistel organisatsioonidel edasi eksisteerimiseks hiljemalt 15. jaan. 1938. a. ümber registreeruda normaalpõhikirja alusel töötavaiks üliõpilaskonventideks. Vastavalt seaduse nõuetele korraldasid end seaduse sätete kohaselt ümber kõik seltsid. Kõik uued üliõpilaskonvendid võtsid omale nimeks „EÜS. N. N.“ või „Ü. S. N. N.“.

Vastavalt uutele ümberkorraldustele palus senine Eesti Üliõpilasseltside Liit oma kirjaga 14. jaan. 1938. a. (nr. 48) Tartu Ülikooli Valitsusele uueks nimeks registreerida Üliõpilaskonventide Ühendus „Eesti Üliõpilasseltside Liit“. Mingeid muudatusi põhikirjas ei olnud vaja, kuna endine põhikiri, mis oli registreeritud Tartu Ülikooli seaduse § 92 nõuete kohaselt, ei olnud vastuolus uue kehtitatud seadusega, kuna ÜS § 94 mainitakse organisatsioonide omavahelisi ühendusi väga üldsõnaliselt.

EÜL ei saanud oma kirjale 14. jaan. mingit vastust.

EÜL-i põhikirja kohaselt tuleb valida uus Liidu nõukogu ja juhatus iga sügissemestri algul. Kuna Liidu suhtes mingit likvideerimisotsust ei olnud tehtud ja kevadel oli saadetud Liidule ülikooli poolt veel korraldus tegevusaruande esitamiseks, siis vastavalt põhikirjale kutsuti kokku 7. okt. s. a. EÜL-i uus nõukogu koosolek, kus valiti ka uus juhatus, mille isiklik koosseis tehti otsekohe teatavaks Ülikooli Valitsusele.

14. oktoobril s. a. arutab organisatsioonide liitude küsimust Ülikooli Valitsus.

19. okt. s. a. Ülikooli Valitsus oma kirjaga (nr. 3939) teatab Üliõpilaskonna kuraator prof. H. Jaaksonile oma otsuse: „Teatan Teile, et Ülikooli Valitsus omal koosolekul 14. okt. s. a. otsustas jätta registreerimata ja likvideerida Ülikooli seaduse VII osa viimase lõike alusel¹⁾ enne Ülikoolide seaduse jõustumist Ülikooli Valitsuse poolt registreeritud üliõpilaste organisatsioonide liidud. Liitude protokolliraamatud, kirjavahetus, arhiiv ja templid ning pitsersed üle võtta ülikoolile. Otsuse teostajaks määrata Üliõpilaskonna kuraator prof. H. Jaakson, kes lahendab ka kõik likvideerimisega seoses üles kerkida võivad küsimused.“ Likvideerimisele määrati: Eesti Üliõpilasseltside Liit, Eesti Korporatsioonide Liit, Saksa Konventide Liit ja Eesti Üliõpilasuühingute Liit.

Üliõpilaskonna kuraator teatas oma kirjaga 24. okt. s. a. õigusteadlasele (end. üliõpilane) H. Mark'ile Ülikooli Valitsuse otsuse, tähendades: „Palun Teid asuda Eesti Üliõpilasseltside Liidu likvideerimisele, aluseks võttes Eesti Üliõpilasseltside Liidu põhikirja“. — „Likvideerimise toimingut palun lõpule viia kahe nädala jooksul, arvates 24. okt. s. a.“.

25. okt. s. a. vastab H. Mark Üliõpilaskonna kuraatorile, et EÜL „pidas Liidu nõukogu koosoleku 7. oktoobril s. a., mil valiti uus juhatus, kes asjaajamise ja Liidu juhtimise üle võttis samast kuupäevast alates. Kuna mina 8. oktoobrist alates ei ole enam Eesti Üliõpilasseltside Liidu esimees, siis ei ole mul õigust asuda Teie poolt tehtud ülesande — EÜL-i likvideerimise — teostamisele.“

29. okt. saadab Üliõpilaskonna kuraator kirja uuele EÜL-i esimehele A. Tanimäele (kes valiti sellele kohale 7. okt.). Kirja sisu sama, mis teatati H. Mark'ile, ainult likvideerimise aja algus määratakse 29. okt., s. o. päevast, mil uuele EÜL-i esimehele A. Tanimäele otsus teatavaks tehti.

2. nov. s. a. toimub EÜL-i juhatuse koosolek. Otsustatakse saata Ülikooli Valitsusele kiri, milles palutakse: „Kuna ülaltoodud (s. o. Ülikooli Valitsuse otsuses 14. okt.) otsuses on Teie poolt antud ainult otsuse alus, puudub aga põhistus, palub EÜL-i juhatus Administratiivmenetluse seaduse (RT 1936, 4, 25) § 77 sätete kohaselt²⁾, enne kui võidakse asuda likvideerimise teostamisele, nõuetavat otsuse põhistust ja sama § kohaselt teatada, millise aja jooksul ja missugusele asutusele võib esitada kaebust otsuse peale.“

¹⁾ ÜS VII osa viimane osa: „Käesoleva seaduse jõustumisel olemasolevad üliõpilaskonventid võivad teostada edasi oma senise põhikirja alusel kuni 15. jaanuarini 1938. a., mis ajaks nad peavad ümber korraldama käesoleva seaduse põhjal.“

²⁾ AMS § 77: „otsuses ... kusjuures märgitakse ära otsuse õiguslik alus ja selle põhistus, samuti millise aja jooksul ja missugusele asutusele võib esitada kaebust otsuse peale.“

Ülikooli Valitsus EÜL-i otsuse motiive ei ole saanud, vaid 12. nov. s. a. (kiri nr. 4507) teatatakse üliõpilastele Alfred Tanimäele ja August Sangale (kes EÜL-i 2. nov. kirjale kirjutas alla abisekretärina) Ülikooli Valitsuse nurgastampi kandva ja ainult sekretär A. Perandi allkirjaga, et AMS § 10 ja 11 kohaselt ei saa arvestada esitatud avaldist, kuna nimetatud üliõpilased pole asjaosalised ega nende seaduslikud esindajad. Küsimus sellega ei ole veel motiivide suhtes lahendatud, selles suhtes vastavad veel eeltähendatud adressaadid.

Samal EÜL-i juhatuse koosolekul 2. nov., kus otsustati nõuda teatatud otsuse motiive, asuti seisukohale, et 8. nov. s. a. tuleb korraldada veel EÜL-i klubiõhtu, kus kõneleks vil. mag. Ilmar Tõnison teemal „Üliõpilane ja maailmavaade“. Kuna EÜL-i likvideerimise alguseks oli määratud 29. okt. ja likvideerimine pidi toimuma 2 nädala jooksul, siis peeti vajalikuks enne likvideerimise tähtpäeva kätejäudmist veel klubiõhtu korraldada.

7. nov. s. a. sai A. Tanimäe Ülikooli Valitsusest kirja (nr. 4365) rektori ja sekretäri allkirjaga, milles teda kutsutakse „Rektori juurde 8. novembril 1938 kell 12.00 Rektori kabinetti Üliõpilasseltside Liidu sulgemise asjus.“

8. nov. täpselt määratud ajal läheb EÜL-i esimees A. Tanimäe ühes abiesimehe Valter Niilusega rektori jutule. Neid võtab vastu prorektor Roots ja sekretär A. Perandi. Pärast seda, kui prorektor rektori ülesannetes oli pärinud informatsiooni EÜL-i tegevusest, mida Liidu esimees oli andnud, informeerides kõikidest seni tehtud ja kavatses olevatest sammudest. „Prorektor teatanud seepeale, et Ülikooli Valitsuse arvamist mööda EÜL võivat praegu tegelda ainult küsimustega, mis on seoses EÜL-i likvideerimisega. Muulaadse tegevuse puhul võidavat ksv. Tanimäelt vastutust nõuda kui üliõpilaselt ja EÜL-i esimehelt.“ (Tsitaat EÜL-i juhatuse koosoleku protokolliraamatust 8. nov. 1938.)

8. nov. s. a. toimus kavatses olev EÜL-i klubiõhtu ettenähtud kõnega. Osavõtt klubiõhtust oli erakordselt rohkearvuline. EÜS-i saal, kus klubiõhtu toimus, täitis viimase võimaluseni vilistlasist ja kaasvõitlejaist, nii et osa kuulajaid pidi veel kasutama lava.

8. nov. „EÜL-i juhatuse ära kuulunud EÜL-i esimehe ksv. Tanimäe informatsiooni ülikooli rektori volinikuna esinenud prorektori ja ülikooli sekretäri Perandi poolt avaldatud arvamises, konstateerib: „EÜL-i juhatuse seadusestõlgendused ja tõekspidamised kõnealuseis küsimusis ei ühtu prorektori avaldatud arvamustega, kuid on kokkukõlas kehtivate seadustega. EÜL-i juhatuse leiab, et pole takistusi EÜL-i tegevuse normaalseks jätkamiseks seni, kui pole möödunud tähtaeg v a i d e esitamiseks Ülikooli Valitsuse otsusele ja kui pole seda edasikaebust lõplikult otsustatud selleks pädeva instantsi poolt.“ (EÜL-i juhatuse protokolliraamat.) See juhatuse otsus kinnitati EÜL-i nõukogu poolt 9. nov. s. a.

9. nov. s. a. toimus EÜL-i nõukogu koosolek, kus täiesti üksmeelselt, ühegi vastuõnnavõtuta otsustati anda juhatusele järgmine volitus:

„Eesti Üliõpilasseltside Liidu Nõukogu oma koosolekul 9. nov. 1938. a. volitab Eesti Üliõpilasseltside Liidu juhatust ja juhatuse liikmeid esimehe Alfred Tanimäe, abiesimehe Valter Niiluse, kirjatoimetaja Valve Raidali, abikirjatoimetaja August Sanga, laekuri Arvo Laidsoo, ametita juhatuse liikme Juss Sõstra ja Salme Tiidebergi isikuis, koos ja eraldi säilitama Eesti Üliõpilasseltside Liitu Ülikoolide seaduse (RT 1937, 78, 641) nõudmist kohaselt ning astuma selleks vajalikke samme Eesti Vabariigi Tartu Ülikooli Valitsuse ja kõigi ametasutiste, ametisikute ja Vabariigi Valitsuse juures ning volitab Eesti Üliõpilasseltside Liidu Juhatust ja Juhatuse liikmeid (loetletud samad isikud) koos ja eraldi esitama proteste ja kaebusi ametasutistele ja vastavatele kohtutele esitama apellatsioon-, kassatsioon- ja revisjonikaebusi, eriti Riigikohtule, edasivolitamise õigusega teistele isikutele selle volituse piires“ (EÜL-i nõuk. protokolliraamatust).

Seega andis EÜL-i nõukogu kui EÜL-i kõrgem organ juhatusele kõige laialdasema volituse säilitada ja kaitsta kõigi seaduslikkude abinõudega EÜL-i olemasolu.

Otsekohe asus EÜL-i juhatusele pandud suurt ülesannet täitma. 12. nov. s. a. viimasel päeval, mil kaebust võis esitada, esitati haridusministrile Ülikooli Valitsuse kaudu järgmisesisuline kaebus:

Kaebustpõhjustanud otsuses on tähendatud, et Eesti Üliõpilasseltside Liit jäetakse registreerimata. Kaebaja arvates saab registreerimata jätmine Ülikoolide seaduse (RT 1937, 78, 641) § 94 viimase lõike kohaselt rakendusele tulla loodavate üliõpilaskonventide suhtes. EÜL on aga olemasolev organisatsioon, mis on teotsemisloa saanud endise Ü. S. (RT 1925, 122/123, 81) § 92 nõuete kohaselt.

EÜL palus vaid 14. I 1938. a. registreerida end uue nime all, kaebuse esitamiseni seda sooviva valdust pole otsustatud. Selles on arvestatud kõiki vajalikke seaduse sätteid.

Üliõpilaskonventide ühenduste ümberkorraldamiseks ei sisalda see seadus min-geid norme. Kui tahetakse midagi rohkemat ette võtta EÜL-i suhtes, „siis oleks Üli-koolide seaduse (VII osa viimase lõike) rakendamiseks vaja anda ennekoike vastav ümberkorraldamist sättiv määrus“.

Teiseks, Ülikooli Valitsus otsustas EÜL-i likvideerida. Kaebaja arvab, et likvi-deerida võib üksnes selliseid avalikõiguslikke organisatsioone, mille tegevuses on ilm-nenud seadusevastasusi. EÜL-i tegevus on toimunud täies ulatuses Ü. S. nõudmistele kohaselt, mispärast vastav Ülikooli Valitsuse otsus tuleb pidada tühiseks.

Peale sisuliste vastuväidete juhib kaebaja tähelepanu vormilisile eksimusele. Nimelt otsus ei vasta Administratiivmenetluse seaduse § 77 nõuetele (vt. eespool motiivide nõudmine).

Kaebus lõpeb: „Eeltoodud sisulisile ja vormilisile vastuväiteile tuginedes palub kaebaja Ülikooli Valitsuse 14. okt. otsust Eesti Üliõpilasseltside Liitu puutuv osas tühistada.“

Peale EÜL-i juhatuse esitasid veel samasisulise kaebuse 6 üliõpilast, nii et kokku esitati haridusministrile Ülikooli Valitsuse otsuse vastu 14. okt. s. a. 7 kaebust.

7 päeva jooksul on kohustatud Ülikooli Valitsus saatma kaebused edasi haridus-ministrile, kui ta ei otsusta ise küsimust ümber.

Reedel, 18. nov. s. a. Ülikooli Valitsus omal koosolekul päevakorra punkt 21 all arutab Eesti Üliõpilasseltside Liidu asjus sisse tulnud kaebusi.

Esmaspäeval, 21. nov. s. a. teatab Ülikooli Valitsus kirjaga kõikidele kaebajatele, et on otsustatud Administratiivmenetluse seaduse § 10 põhjal³⁾ nende üliõpilaste kae-bused, kes end ütlevad kaebavat EÜL-i nimel, või viimase nõukogu ja juhatuse liik-mena, nende „kaebused 12. nov. 1938. a., mis saadud Rektori kantseleis 14. nov. 1938. a. võtta ümberotsustamisele Eesti Üliõpilasseltside Liitu puutuv otsus 14. okt 1938. a. või saata kaebused Haridusministrile otsustamiseks, t a g a s i l ü k a t a, kuna kaebused esitanud üliõpilased üksikult ega koos ei ole Administratiivmenetluse sea-duse § 11⁴⁾ järgi asjaosalised ega nende seaduslikud esindajad. Eesti Üliõpilasselt-side Liidu registreerimata jätmise ja likvideerimise asjas võivad Ülikooli Valitsusele esineda avaldisega ainult Eesti Üliõpilasseltside Liidu juhatuse, kes oli ametis Ü. S. VII osa viimases lõikes⁵⁾ mainitud ajal, seaduslikus korras volitatud likvideerimis-komisjon või nende poolt volitatud isikud.“

Selline Ülikooli Valitsuse seisukoht tuli EÜL-i juhatusele ja kõigile kaebajaile üllatusena, sest nagu eespool juba nägime, teatati EÜL-i likvideerimisotsus 29. okt. uuele EÜL-i esimehele A. Tanimäele ja samast kuupäevast, nagu seadus seda nõuab, määrati likvideerimisaja algus. Samuti võitis prorektor rektori ülesannetes EÜL-i uue esimehe ja abiesimehe vastu 8. nov. s. a. EÜL-i esimehe ja abiesimehena.

Selle Ülikooli Valitsuse otsusega ei jää kaebajad rahule ja astuvad ja kasutavad kõiki seaduslikke vahendeid ka 18. nov. Ülikooli Valitsuse otsuse peale.

KROONIK

³⁾ AMS § 10: „Asjaosalise õigus- ja teovõime üle otsustab ametiasutis vastavate seaduste järgi.“

⁴⁾ AMS § 11: „Asjaosalised ja nende seaduslikud esindajad võivad, kuivõrd ei ole nõutav nende isiklik esinemine, esineda ametiasutistes nende poolt volitatud isi-kute kaudu.“

⁵⁾ Vt. supra, nota 1.

Rassiküsimus ja prantsuse üliõpilane

Veel hiljuti otse Euroopa südames nii hoogsat käsitlemist ja rakendamist leidnud rassiküsimus on prantsuse üldisele hingelaadile mõistetamatu ja tühine. Raske oleks uskuda, et sellelaadsed probleemid prantsuse avalikule arvamisele üldse kunagi akuutseks võiksid saada, ehk kui, siis küll ainult mõnesuguste erakordsete sündmuste tõukel, mille laadi praegu ei oskaks kujutada. Tänapäeva prantslane on harjunud neegrite ja mitmesuguste segavereliste, kõnelemata valgetest võõrrahvustesse kuuluvatest isikutest, kes asuvad rohkel arvul prantsuse suurlinnades. Seepärast ei tule kellelegi mõttesse hakata arutlema tõuküsimuste üle.

Seda huvitavam on aga jälgida, kuidas rassiküsimus on leidnud kõlapinda teatavates Pariisi üliõpilasingkondades.

Teatavasti on Pariisi üliõpilaspere üks aktiivsemaid osi rojalistliku meelestusega, millele lisandub tubli annus praegust poliitilist moehaigust — fašismi. Need rojalistlikud-fašistlikud üliõpilased, esijoones arsti- ja õigusteaduskonnast, on koondunud prantsuse kuningriiklaste keskorganisatsiooni *Action Française*'i ümber. Oma häälekandja — *Etudiant Français* — oma instituut — *Institut d'Action Française*, võrdlemisi sagedased kõne-, vaidlus- ja propagandakoosolekud, ja kui vaja, siis ka massidemonstratsioonid, olgu näitena esitatud nimetatud ringkondade olulisematest eluavaldustest.

Senise sotsialismi- ja kommunismivastase propaganda kõrval on tähendatud üliõpilasingid nüüd ka prantsuse tõupuhtuse eest hoolitsema hakanud. Vahendid ja moodused, kuidas seda uut küsimust käsitletakse, ei lase kahelda selle germaani päritolus.

Iseloomustavaimaks näiteks sellest prantsuse pinnal verivärskest propagandast oli üks hiljuti üliõpilastele peetud kõne. See peeti *Institut d'Action Française*'is Ch. Maurras' patronaazi all. Viimane on rojalistliku noorsoo seas laialt tuntud žurnalist-publitsist. Kõneles keegi noorem tegelane teemal „Juudi-küsimus“ (*La Question Juive*). Kokkuotsitud ja õige kulunud fraasidega püüdis referent kuulajaid veenda, kui võrd kahjulikud on juudid Prantsusmaal. Nimetada võiks ehk mõnda „pärlit“, kõnes esitatud süüdistustest. Prantsuse revolutsioon olevat toimunud internatsionaalse judaismi õhutusel ja toetusel! Praegune Saksa-Prantsuse pinevus olevat sünnitatud juutide poolt! Juutlus olevat rahvusluse ja kristluse õnnetaja! H. Bergson ja L. Blum kui juudid ja mitteprantsuslik element said midugi kõnelejalt oma jao. Kõne üldist mõtet võiks kokku võtta umbes järgnevalt. 1) Piirata Prantsusmaal juutide naturaliseerimist, kes internatsionaalse judaismi ja kapitalismi kandjatena rahvuslikult kahjulikud. 2) Asuda võitlusse kuninga, rahvusluse ja kristluse eest! (Et kõnelejale siiski mitte ülekohtu teha, olgu tähendatud, et ta oma kõnes mõnd prantsuse juuti ka teatava tunnustusega mainis.)

Nimetatud kõne, ilmne natsionaalsotsialismi ja rojalismi ebaõnnestunud konglomeraat, võeti üsna rohkearvulise kuulajaskonna poolt elava aplausiga vastu. — Prantsuse üliõpilane vaimustub kergesti. —

Kui nüüd meelde tuletada, et rojalismile Prantsusmaal suhtutakse üldiselt heatahtliku, siiski aga üleoleva huumoriga, siis võib arvata, et seesugused ideed nimetatud ringkondadest kaugemale ei jõua. Kuna rojalism, mis rahva hulgas väga vähe pinda leidnud, on võrdlemisi tähtsal kohal Pariisi üliõpilaskonnas, siis tohiks ka sellega liituvad nähted huvipakkuvad olla.

ALIQUIS

„Akadeemia“ ilmub 8—10 korda aastas. Tellimishind aasta lõpuni kr. 5.—

Toimetuse: Alfred Koort, Hans Kruus, Ants Piip,
tegev- ja vastutav toimetaja Jaan Ots.

Toimetuse kõnetunnid kella 11—12 äripäevil.

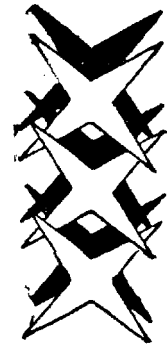
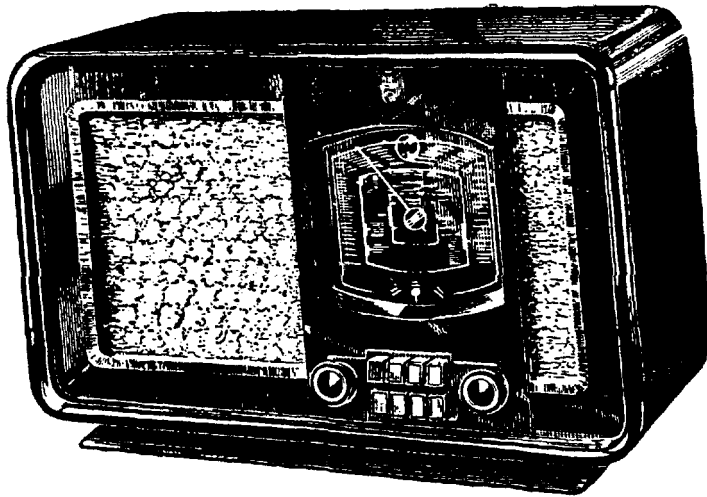
Väljaandja: Üliõpilasseltside Vilistlaskogude Liit. Toimetuse aadress: Ülikooli
15—3 Tartu, telefon 13-49, posti jooksev arve nr. 2389.

Ilmus 30. nov. 1938.

E. K.-Ü. „Postimehe“ trükk, Tartu 1938.

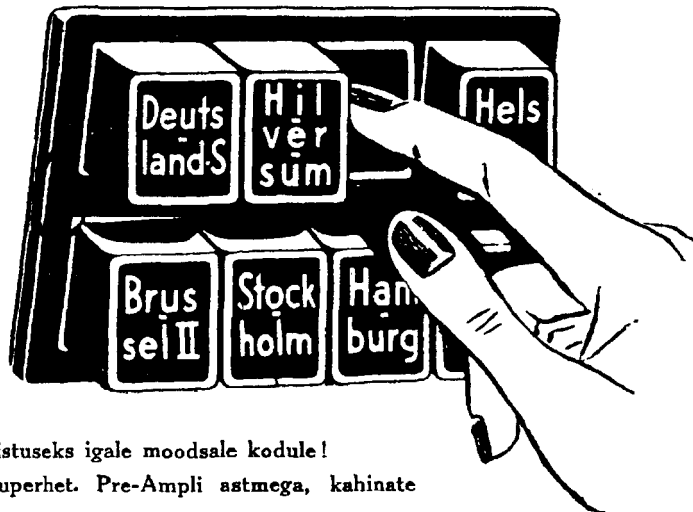
PHILIPS tüüp 660

PEENMEHAANIKA TIPPSAAVUTUS

Jätkeb särmesurvest

ja üks kaheksast valitud „lemmik-saatjast“ häälestatakse ainulaadse täpsusega naudingurikkaks vastuvõtuks. See suure tundlikkusega super, eriti väljaarendatud lühilaineosaga, teeb selle vastuvõtja moodsamaiks, suurepärasemaks 1939. aasta raadioaparaadiks ja silmapaistvaks kaunistuseks igale moodsale kodule!

- 4+2-lambiline superhet. Pre-Ampli astmega, kahinate kõrvaldamiseks.
- Kaheksa survenappu mugavamaks ja täpsemaks vastuvõtuks.
- Erakordne vastuvõtt lühilainetel, võrdses stabiilsuses teiste lainealadega
- Viimistletud ülekandekvaliteet ja helipuhtus moodsaima lülituse ja valjuhääldaja tõttu.
- Silmapaistvalt kena ja harmooniline väliskuju päikeseskaalaga.

PHILIPS

Hind Kr. 345.— vahelduvvoolule ja alalisvoolule vibraatoriga Kr. 25.— kallim.

1.50/5769434

"Polaris"

E E S T I K I N D L U S T U S - A . - S .

Võtab vastu järgmisi

kindlustusi:

tule-, elu-, veo-, murd-
varguse-, väärtsaadete-,
kasko- (laevakerede) ja
klaasikindlustusi

Seltsi põhi- ja tagavarakapitalid
ületavad Kr. 1.000.000.—

Seltsi asutamisest peale on kah-
jude eest väljamaksetud üle
Kr. 6.000.000.—

Soliidne edasikindlustus!

Kahjud likvideeritakse viivitamata!

Juhatus asub Tallinnas, Vana Viru 12. Kõnetr. 426-66.

Telegrammi-aadress: „Polaris“

Osakond asub Tartus, Suurturg 11. Kõnetraat 6-75.

Esindajad kõigis linnades ja maakohtades.